

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГАПОН ЛЕСЯ ОЛЕКСІВНА

УДК 811.161.2'1(092)“19”(043)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЛІНГВІСТИЧНА СПАДЩИНА
ЯРОСЛАВА-БОГДАНА РУДНИЦЬКОГО**

10.02.01 – українська мова
035 – філологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Л. О. Гапон

Науковий керівник – **Лісняк Стефанія Леонідівна**,
кандидат філологічних наук, доцент

Луцьк – 2017

АНОТАЦІЯ

Гапон Л. О. Лінгвістична спадщина Ярослава-Богдана Рудницького. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 10.02.01 «Українська мова» (035 – Філологія). – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль; Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2017.

У дисертації репрезентовано перше комплексне дослідження лінгвістичної спадщини українського вченого діаспори Я. Рудницького, чий науковий доробок, належачи до вітчизняних мовознавчих здобутків, досі залишався переважно за межами наукового обігу.

Джерельною базою дисертації стали 80 праць ученого (монографії, словники, навчальні посібники, наукові статті), опубліковані, крім української, польською, англійською, німецькою мовами; матеріали, які висвітлюють біографічні факти (спогади сучасників, учнів і послідовників Я. Рудницького); публікації відомих українських і зарубіжних мовознавців; періодичні видання 30-х–90-х рр. ХХ ст.

Уперше в українській лінгвістичній літературі висвітлено концепції автора, які стосуються різних аспектів учення про українську мову. Доробок науковця розкрито в широкому контексті розвитку української лінгвістики: показано вагомість лінгвістичних поглядів Я. Рудницького для свого часу та їхню актуальність на нинішньому етапі розвитку українського мовознавства. Робота ілюстрована цитатами з першоджерел. Укладено бібліографічний тематичний покажчик мовознавчих робіт Я. Рудницького та реєстр мовознавчих термінів, уживаних у працях ученого.

Виклад матеріалу побудований за проблематикою наукової спадщини Я. Рудницького.

У роботі систематизовано факти наукової біографії вченого, визначено його мовознавчі пріоритети львівського (1929–1937 рр.), західноєвропейського

(1938–1948 рр.) і канадського (1949–1995 рр.) періодів, з'ясовано стан вивчення мовознавчого доробку Я. Рудницького.

Розкрито концепцію походження української мови, яку обстоював учений. За Я. Рудницьким, українська мова, як і всі слов'янські мови, сформувалася на основі праслов'янської мови, після розпаду якої розвивалася окремо у вигляді говорів українських племен. Тому традиційний поділ слов'янських мов на східно-, західно- й південнослов'янську групи зумовлений не генетичним, а насамперед географічним принципом.

Проаналізовано погляди вченого на становлення української літературної мови, її періодизацію та чинники історичного розвитку. Я. Рудницький, виокремлює давній (XI–XV ст.), середній (XV–XVIII ст.) і новий (з кінця XVIII ст.) періоди розвитку української літературної мови. Особливостями авторської періодизації є виокремлення XVIII ст. як етапу тотальної русифікації та 1876–1906 рр. як періоду виразної спрямованості на розвиток спільної української літературної мови. Характер розвитку нової української літературної мови від початків і до Першої світової війни учений кваліфікує як помірковано-еволюційний, а після Першої світової війни, коли відбувається стрімке розширення суспільного функціонування мови, її стильове розгалуження, – як революційний. Уважаючи базовим для формування сучасної літературної мови східноукраїнське мовлення, дослідник, однак, наголошував, що саме в західноукраїнському регіоні було закладено підвалини новітньої науково-технічної термінології, активно розвився публіцистичний стиль.

Висвітлено проблеми й перспективи функціонування української мови в материковій Україні та в діаспорі в інтерпретації мовознавця. Продемонстровано висновки вченого щодо впливу держави на мовну ситуацію через ідеологічні, законодавчі, адміністративні, фінансово-економічні важелі, які визначають соціальний статус і соціальні функції мов.

Проаналізовано концепцію «лінгвіциду», висунуту вченим 1967 року. Мовознавець вважає мовоббивство недопустимим явищем у демократичному суспільстві, чітко визначає перелік ознак «лінгвіциду», а саме: убивство носіїв

мови (геноцид); репресивні заходи, що заважають природному розвитку мови; насильницьке трансформування двомовного суспільства в одномовне; нав'язування чужої мови шляхом обов'язкового вивчення її в школі та через засоби масової інформації; відсутність державної підтримки культурного розвитку національних меншин.

З'ясовано, що Я. Рудницький негативно оцінював мовну політику СРСР, розглядав ситуацію щодо збереження мовної та культурної самоідентичності українців у цій державі як украй несприятливу, виступав борцем за мовні права на міжнародному рівні. На думку вченого, наслідки русифікації в Радянському Союзі можуть бути трагічнішими, ніж у Російській імперії, оскільки в СРСР відбувалося не тільки обмеження сфер використання української мови, а й втручання в її внутрішню структуру.

Висвітлено діяльність Я. Рудницького щодо збереження рідної мови, а тим самим й національної самобутності українців у діаспорі. Науковець запропонував достатньо вмотивовану й обґрунтовану класифікацію мов Канади, переконливо аргументуючи належність української мови до групи іммігрантських анклавних мов індоєвропейського походження, стійких до асиміляційних процесів, а також визначив типи білінгвізму в Канаді.

Показано роботу вченого над становленням єдиних норм літературної мови та укладанням на основі харківського діаспорних видань «Українського правопису». Проаналізовано лінгвістичні терміни, уживані в мовознавчих працях науковця, визначено спільні й відмінні риси між мовознавчими термінами, які використовував Я. Рудницький, та поширеною сьогодні лінгвістичною терміносистемою. Термінолексика, якою послуговувався мовознавець, утворена здебільшого на базі питомих слів за українськими дериваційними моделями та збагачена запозиченнями, насамперед інтернаціоналізмами грецького та латинського походження.

Схарактеризовано основну лексикографічну працю Я. Рудницького – перший в історії сучасного українського мовознавства «Етимологічний словник української мови» (1962–1982 pp.). Визначено новаторство автора в побудові

словникових статей, проаналізовано лексичний склад словника. Установлено, що основу словника становить загальноповживана лексика сучасної української літературної мови, належним чином репрезентована лексика обмеженого функціонування – термінологічна, діалектна та історична. Особливістю реєстру словника є наявність у його складі певних пластів онімів, а також лексем, пов'язаних із суспільно-політичними реаліями розвитку української мови в СРСР і в таких країнах, як США, Канада, Австралія та Бразилія.

Проаналізовано «Українсько-німецький словник» З. Кузелі та Я. Рудницького (1943). З'ясовано, що словникові статті містять стислу інформацію щодо граматичних, семантичних, орфоепічних, правописних, словотворчих та стилістичних особливостей лексичних одиниць. У словнику представлена загальноповживана літературна лексика з мінімальною кількістю застарілих і діалектних слів. Особливу цінність для сучасних дослідників становить уведена в реєстр словника різногалузева термінолексика, утворена на основі українських слів за правилами українського словотворення.

Розкрито авторське розуміння деяких суспільно-політичних і наукових термінів, що стосуються мультикультурності й багатомовності, репрезентоване в праці Я. Рудницького «З української екзильної ідіолексики».

Розглянуто низку питань ономастичної теорії у працях ученого, а саме: взаємозв'язок власних і загальних назв, походження та функціонування онімів, розвиток семантичних процесів у цій сфері, методологія назвознавчих студій. З'ясовано, що в поглядах Я. Рудницького на розмежування онімів й апелятивів переважає функційний підхід: у будь-якій назві дослідник виділяє дві її істотні функції – апелятивну й ономастичну, стверджуючи, щоперша з них пов'язана з процесом значеннєво-мовної типізації слова, а друга – результат процесу значеннєво-мовної індивідуалізації лексеми. Розв'язання проблеми топонімної омонімії в працях ученого відбувалося з використанням поширеного в мовознавстві першої половини ХХ ст. підходу до інтерпретації взаємозалежності часової фіксації власних назв в історичних джерелах:

первинними мовознавець визнавав ті найменування, які були першими засвідчені в пам'ятках.

Схарактеризовано монографію Я. Рудницького «Географічні назви Бойківщини» (1939) та розвідки, у яких учений пояснює назви окремих населених пунктів України, як-от: Дрогобич, Жулин, Кульчичі, Львів, Самбір, Семигинів, Стрий, Тереховля, Харків (1933–1983 рр.). Монографія «Географічні назви Бойківщини» була першою найповнішою в Україні й тодішній Польщі ономастичною працею, у якій у діахронічному аспекті проаналізовано всі основні назви гідрооб'єктів, гір і населених пунктів Бойківщини, подано чітку семантичну класифікацію досліджених топонімів, указано на їхній зв'язок із місцевими топографічними реаліями та говорами. Кожну географічну назву ономаст простежив від найдавніших її фіксацій в історичних пам'ятках до сучасних йому форм.

Розглянуто структурно-граматичний аналіз апелятива та власної назви «Україна» в інтерпретації науковця. Початковою для слова «україна» мовознавець вважає семантику «межівна земля» (1), із якої через посередництво значення «частина землі» (2) розвинулися ще такі значення: «земля, країна загалом» (3) і «країна українського народу» (4). Як і Ю. Шевельов, Я. Рудницький заперечує гіпотезу про походження назви «україна» від «окраїна».

Схарактеризовано праці вченого, у яких автор розглядає питання функціонування українських онімів у чужомовному середовищі. Запропонована мовознавцем класифікація українських топонімів Канади базується на способі їхнього топотворення. Я. Рудницький виокремлює: 1) перенесені топоніми; 2) топоніми, утворені від українських антропонімів; 3) топоніми, утворені в Канаді від апелятивних українських іменників або прикметників. Типовими антропонімними змінами в Канаді та США, спричиненими впливом англійської мови, на думку Я. Рудницького, були: повна асиміляція, часткова асиміляція та гібридизація антропонімів.

З'ясовано внесок лінгвіста в розвиток української діалектології. Учений започаткував дослідження перехідних та мішаних діалектних утворень, вивчав питання диференціації українського діалектного простору, у межах якого на основі протиставних діалектних явищ виокремлював південне й північне наріччя, а в південному – південно-західну й південно-східну групи говорів.

Проаналізовано праці Я. Рудницького стосовно окремих західноукраїнських говорів, зокрема бойківського та наддністрянського. Визнано, що значну увагу мовознавець приділяв вивченню бойківського діалекту, зокрема окреслив межі вказаного говору, а також простежив його зв'язки з сусідніми діалектами – наддністрянським, гуцульським і лемківським.

Відзначено роль ученого як піонера у вивченні міських українських діалектів. У першому в названій галузі дослідженні автора – монографії «Львівський український говір (Знесіння)» (1943) – цей говір проаналізовано на фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному структурних рівнях. За Я. Рудницьким, львівський говір здебільшого відображав діалектні риси наддністрянських говірок, суто львівськими в ньому були лише окремі фонетико-морфологічні елементи й специфічна лексика. До особливостей львівського українського говору варто віднести вплив на нього польської мови, простежуваний на різних структурних рівнях, а також пряме й опосередковане запозичення слів із німецької мови.

У роботі показано, що мовознавчий доробок ученого-славіста Я. Рудницького належить до вагомих надбань сучасної української лінгвістики.

Дослідження дає змогу заповнити окремі невідомі сторінки в історії розвитку вітчизняної мовознавчої думки ХХ ст.

Одержані результати можуть бути використані у викладанні курсів історії української мови, діалектології, спецкурсів з ономастики, соціолінгвістики, у лексикографічній практиці, а також у різних формах культурно-просвітницької роботи.

Ключові слова: лінгвоісторіографія, українська діаспора, глотогенез, історія української літературної мови, правопис, соціолінгвістика, лінгвоцид, етимологія, лексикографія, ономастика, діалектологія, лінгвістичні терміни.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

1. Гапон Л. Концепція лінгвоциду у трактуванні Ярослава-Богдана Рудницького на тлі культурно-історичних реалій розвитку української мови ХХ століття // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк, 2011. Вип. 5, ч. 1. С. 95–100.

2. Гапон Л. Ярослав-Богдан Рудницький очима радянської критики // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2012. Вип. 2(21)/1(22). С. 188–198.

3. Гапон Л. Філологічні аспекти досліджень Ярослава-Богдана Рудницького // *Studia Methodologica*. Тернопіль, 2012. Вип. 34 : Теорія літератури і гуманітарні студії. С. 294–298.

4. Гапон Л. Лінгвістичні аспекти етимологізації слів у словникових гаслах «Етимологічного словника української мови» Ярослава Рудницького // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2014. Вип. 1(23). С. 35–41.

5. Гапон Л. Лінгвістична характеристика реєстру «Етимологічного словника української мови» Ярослава Рудницького // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2014. Вип. 2(24). С. 85–91.

6. Гапон Л. Лексикографічні характеристики «Українсько-німецького словника» Зенона Кузелі і Ярослава Рудницького (на прикладі матеріалів на літери А–О) // *Filologia, socjologia i kulturoznawstwo : teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki*. Варшава, 2015. С. 49–55.

7. Гапон Л. Проблема збереження і перспектива розвитку української мови в діаспорі у науковій спадщині Ярослава Рудницького // *Filologia, sociologia i kulturoznawstwo : osiągnięcia naukowe, rozwój, propozycje na rok 2015*. Варшава, 2015. С. 92–101.

8. Гапон Л. Роль Ярослава-Богдана Рудницького у поширенні україністики в Німеччині і Канаді // *Українська наука в європейському контексті : німецько-українські наукові зв'язки*. Мюнхен, 2016. Том 9. С. 102–107.

9. Гапон Л. Характеристика лінгвістичних термінів Ярослава-Богдана Рудницького за походженням // *Literatura, socjologia i kulturoznawstwo. EastEuropean Conference*. Варшава, 2016. С. 11–15.

10. Гапон Л. Внесок Ярослава-Богдана Рудницького у розвиток української топоніміки // *ScienceRise*. Харків, 2016. № 10/1(27). С. 53–58.

11. Гапон Л. Напрямки діалектологічних досліджень Ярослава Рудницького // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство*. Тернопіль, 2016. Вип. 1(25). С. 15–20.

SUMMARY

Hapon L. O. Yaroslav Bogdan Rudnyckyj's Linguistic Heritage. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology (Ph. D. degree), specialty 10.02.01 «Ukrainian Language» (035 – Philology). – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil; Lesya Ukrainka Eastern National University, Lutsk, 2017.

The first profound research of the linguistic heritage of a prominent Ukrainian Diaspora scholar J. B. Rudnyckyj, whose philological achievements have been remained unobserved so far, is done in the thesis.

The work is based on the extensive analysis of the available literature. The total amount of 80 researcher's papers (monographs, dictionaries,

manuals, articles), published in Ukrainian, Polish, English, German; biographical accounts, memoirs of his contemporaries and followers, famous Ukrainian and foreign linguists' publications, periodicals of the 30s–90s of the 20th century.

It is for the first time in Ukrainian linguistic historiography the author's concepts on various aspects of Ukrainian language study are elucidated. The scholar's heritage and academic achievement are revealed in the broad context of Ukrainian linguistics development: the significance of J. B. Rudnyckyj's linguistic views in his time and its importance at present stage of Ukrainian philology development are shown. The paper is illustrated with quotations from primary sources. The bibliographic thematic index of J. B. Rudnyckyj's linguistic works is compiled and the glossary of linguistic terms used by J. B. Rudnyckyj is suggested.

The layout of the material of the thesis is presented according to the main issues of the linguist's academic heritage.

A consistent analysis of a scholar's scientific biography is given, his linguistic priorities are determined during Lviv (1929s–1937s), western European (1938s–1948s) and Canadian (1949s–1995s) periods, the volume of J. B. Rudnyckyj's linguistic achievements studied by mainland and Diaspora scholars is considered.

The concept of Ukrainian language origin pursued by the scholar is revealed. He traced the origin of the Ukrainian language to Praslavic (Proto-Slavic) language which evolved into dialects of Ukrainian tribes after disintegration. The traditional division of Slavic languages into East Slavic, West Slavic and South Slavic groups was caused mainly by geographical factor, not genetic one.

The scholar's views on Ukrainian literary language development, its periodization and factors of historical influence are analyzed. J. B. Rudnyckyj outlines ancient (XI–XV century), middle (XV–XVIII century) and new (since XVIII century) stages of Ukrainian literary language development. The peculiar feature of the scholar's periodization is his assumption of the VIIIth century as a separate stage of total Russia expansion (russification) and distinct tendency to common Ukrainian literary language development after notorious Yemsk Decree of 1876. The scholar identifies moderate and evolutionary character of Ukrainian literary language

development from the very beginning till the I World War and its revolutionary character after the WWI when rapid extension of language social functioning and its stylistic branching begin. Considering East Ukrainian branch as basic for modern literary language development, the researcher though emphasizes that it is in the Western Ukrainian region that the foundations of the latest science and engineering terminology have been laid, a journalistic style has been developing rapidly.

The problems and perspectives of Ukrainian language functioning in mainland Ukraine and in Diaspora in the linguist's interpretation are elucidated; his conclusions concerning influence of the state policy on language development through administrative, legislative, financial and economical factors as important in language social status and functioning definition are given.

The concept of «linguicide» coined by the scholar in 1967 is analyzed. The linguist considers unacceptable the murder of the language in democratic society; defines distinctly the list of linguicide features: murder of native speakers (genocide), repressive actions, interfering in natural language development, forced transformation of bilingual society into monolingual; imposing a foreign language through its obligatory studying at school and mass media; refusal to support cultural development of national minorities.

J. B. Rudnyckyj took a negative view on the USSR language policy, the situation concerning preserving language and cultural self identification of Ukrainians in the Ukrainian SSR; he fought for language rights of Ukrainians at the international level. The scholar tried to prove that russification in the USSR might result in more tragic consequences than in the period of the Russian Empire as in the Ukrainian SSR the limitations of Ukrainian language usage was accompanied by interference into its inner structure.

Special attention is paid to his elaboration of literary language standards, orthographic in particular; the scholar's attempts to produce his own version of «Ukrainian Spelling» based on Kharkiv edition are traced. J. B. Rudnyckyj activity in native language preserving and national self identification of Ukrainians in Diaspora is demonstrated. The scholar made an attempt to classify Canadian

languages, convincingly argued the belonging of the Ukrainian language to a group of immigrant Indo-European languages, resistant to assimilation processes, and also defined the types of bilingualism in Canada.

The linguistic terms used in the linguistic works of the scholar are analyzed, common and distinguishing features of the terms preferred by J. B. Rudnyckyj and those used in present linguistic terminological systems are defined. The terminology used by the linguist was coined mainly on the basis of specific words in Ukrainian derivative models and enriched with borrowings, primarily internationalist Greek and Latin origin.

J. B. Rudnyckyj's main lexicographic work is characterized: the first in the history of modern Ukrainian linguistics «An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language (1962–1982)». The author's innovation in the construction of vocabulary articles is determined. The basis of the dictionary is a commonly used vocabulary of modern Ukrainian literary language, and the vocabulary of limited functioning is represented – terminological, dialectal, and historical. The peculiarity of the vocabulary register is the presence in its composition of certain layers of onyms, as well as lexemes related to socio-political realities of the development of the Ukrainian language in the USSR and in countries such as the USA, Canada, Australia and Brazil.

The «Ukrainian-German Dictionary» compiled by Z. Kuzelia and J. B. Rudnyckyj (1943) is analyzed. It is found out that vocabulary articles contain concise information on grammatical, semantic, orthoepic, spelling, word-formation and stylistic features of lexical units. The dictionary contains a commonly used literary vocabulary with a minimum number of obsolete and dialectal words. Quite valuable for modern researchers is the representation of a significant layer of multi-sectoral terminology in the dictionary, originated on the basis of Ukrainian words according to the rules of Ukrainian word-formation.

The author's understanding of certain socio-political terms concerning multiculturalism and multilingualism, presented in the work «From the Ukrainian Exile Idiologies», is elucidated.

A number of issues of onomastic theory in the writings of the linguist are considered, namely: the interconnection of the proper and common names, the origin and functioning of onyms, the development of semantic processes in this field, and the methodology of namegiving. It was found out that functional approach prevails in J. B. Rudnyckyj's views on distinction between onyms and appellatives: in any name, the researcher identifies two of its essential functions – appellative and onomastic, arguing that the first of them is connected with the process of semantic-linguistic typing of the word, and the second – the result of the process of semantic-linguistic individualization of lexems. The solution of the problem of toponymic omonymy in the scholar's works was based on the widespread approach to the interpretation of the interconnection of proper names time fixing in historical sources used in linguistics in the middle of the twentieth century: the primary were the names first certified in the historical sources.

The analysis of J. B. Rudnyckyj's research is given: a monograph «Geographical Names of Boikivshchyna» (1939), some surveys explaining names of certain locations (1933s – 1983s) are examined: Kulchichi, Sambir, Terebovlya, Stryi, Semiginov, Zhulin, Lviv, Drohobych, Kharkiv. The monograph was the first complete onomastic work in Ukraine and then in Poland, in which in the diachronic aspect all the main names of the hydro objects, mountains and settlements of the Boykivshchyna were analyzed. The author gives a clear semantic classification of investigated toponyms, indicated by their connection with local topographical realities and dialects. Each geographical name of the onomastoms is traced from its most ancient fixations in historical documents to contemporary forms.

Structural and grammatical analysis of the proper name «Ukraine» and an appellative are elucidated. The scholar regards as primary in semantics for the word «ukraine» the word combination «boundary land (earth)» (1), from which, through the mediation of the meaning «part of the earth» (2), the following meanings evolved: «land, country as a whole» (3), and «country of the Ukrainian people» (4). J. B. Rudnyckyj, like Y. Shevelov, denies the hypothesis about the origin of the name «Ukraine» from the «outskirts».

The researcher's papers devoted to the question of Ukrainian onym functioning and spelling in foreign environment are characterized. The Classification of Ukrainian Toponyms in Canada based on the method of their placenaming is suggested by the linguist. J. B. Rudnyckyj distinguishes: 1) transferred by toponyms; 2) toponyms, formed from Ukrainian anthroponyms; 3) toponyms, formed in Canada from appealing Ukrainian nouns or adjectives. According to J. B. Rudnytsky, typical anthroponymic changes in North America were: full assimilation, partial assimilation and hybridization of anthroponyms.

A linguist's contribution to the development of Ukrainian dialectology is valued. The scholar began the study of transitional and mixed dialectal formations, studied the question of the differentiation of the Ukrainian dialectal space, in which, on the basis of opposing dialectal phenomena, the southern and northern dialects were singled out, while in the southern part the southeast and south-eastern groups of the dialects were singled out.

The linguist's research of Boyko and Transdnestrian dialects has been analyzed. It is acknowledged that the linguist paid much attention to studying the Boyko dialect, outlining its boundaries, and tracing its connections with neighboring dialects – the Transdnestrian, Hutsul and Lemko.

The role of the linguist as a pioneer in the study of urban Ukrainian dialects is noted. In his monograph «Lviv Ukrainian Dialect (Znesinnja)» (1943) the urban dialect is analyzed on phonetic, lexical, morphological, syntactical structural levels. According to J. B. Rudnyckyj, the Lviv dialect largely reflected the dialectal features of the Transdnestrian dialects, peculiar to Lviv there were only certain phonetic-morphological elements and specific vocabulary. Polish language also influenced Lviv Ukrainian dialect traced at various structural levels, as well as the direct and indirect borrowing of German words.

The work proves that the linguistic work of the scholar-slavist J. B. Rudnyckyj belongs to the important achievements of modern Ukrainian linguistics.

The study enables to fill some unknown pages in the history of the development of Ukrainian linguistic thought of the twentieth century.

The obtained results can be used in the teaching courses on the history of Ukrainian language, dialectology, special courses on onomastics, sociolinguistics, in lexicographic practice, as well as in various forms of cultural and educational work.

Keywords: linguistic historiography, Ukrainian Diaspora, glotogenesis, the history of Ukrainian literary language, spelling, sociolinguistics, linguisticide, etymology, lexicography, onomastics, dialectology, linguistic terms.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	19
ВСТУП.....	22
РОЗДІЛ 1. ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	
СПАДЩИНИ Я. РУДНИЦЬКОГО.....	31
1.1. Методологічні основи дослідження.....	31
1.2. Життєвий і творчий шлях Я. Рудницького та пріоритетні напрями його лінгвістичних досліджень.....	37
1.3. Висвітлення доробку вченого в мовознавчій літературі.....	47
Висновки до першого розділу.....	52
РОЗДІЛ 2. ПОГЛЯДИ Я. РУДНИЦЬКОГО НА ПОХОДЖЕННЯ,	
ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК І СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	
55	
2.1. Розв'язання проблеми походження української мови та визначення її місця серед інших слов'янських мов.....	56
2.2. Феномен літературної мови у трактуванні Я. Рудницького.....	63
2.2.1. Поняття української літературної мови в осмисленні мовознавця.....	63
2.2.2. Я. Рудницький про основні чинники становлення та розвитку української літературної мови.....	66
2.2.3. Авторська періодизація історії української літературної мови.....	68
2.3. Соціолінгвістична проблематика праць вченого.....	76
2.3.1. Характеристика становища української мови в Радянському Союзі.....	77
2.3.2. Лінгвоцид у трактуванні Я. Рудницького на тлі культурно- історичних реалій розвитку української мови в УРСР.....	80
2.3.3. Я. Рудницький про збереження й перспективи розвитку української мови в діаспорі.....	85
2.4. Питання культури мовлення, правопису та термінотворення в працях вченого.....	93

2.4.1. Я Рудницький про встановлення єдиних літературних норм української мови.....	93
2.4.2. Традиції українського терміновжитку в лінгвістичній термінології Я. Рудницького.....	97
Висновки до другого розділу.....	106
РОЗДІЛ 3. ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Я. РУДНИЦЬКОГО.....	110
3.1. Особливості та наукове значення «Етимологічного словника української мови» Я. Рудницького.....	110
3.1.1. Джерельна база словника та науково-методологічні принципи створення реєстру словника.....	114
3.1.2. Мовознавчі аспекти етимологізації слів у словникових статтях.....	115
3.1.3. Лінгвістична характеристика реєстру «Етимологічного словника української мови» Я. Рудницького.....	120
3.1.3.1. Лексичний склад словника зі структурно-семантичного погляду.....	121
3.1.3.2. Діалектна й історична лексика в словнику.....	126
3.1.3.3. Відбиття в «Етимологічному словнику української мови» Я. Рудницького суспільно-політичної та культурно-етнографічної лексики.....	130
3.1.3.4. Диференціація слів у словнику за генетичним принципом.....	132
3.1.4. Оцінка «Етимологічного словника української мови» Я. Рудницького вітчизняними та зарубіжними мовознавцями.....	135
3.2. Роль Я. Рудницького в укладанні перекладних словників.....	138
3.2.1. Джерела, принципи укладання та структура перекладного «Українсько-німецького словника»	

3. Кузелі та Я. Рудницького.....	139
3.2.2. Лексичний склад «Українсько-німецького словника».....	143
3.3. Ідіолектний словник Я. Рудницького.....	147
Висновки до третього розділу.....	151
РОЗДІЛ 4. ВНЕСОК Я. РУДНИЦЬКОГО В РОЗВИТОК	
УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ.....	154
4.1. Питання ономастичної теорії у працях ученого.....	154
4.2. Дослідження Я. Рудницьким української топонімії.....	160
4.2.1. Топонімія Бойківщини як об'єкт дослідження.....	161
4.2.2. Пояснення назв окремих населених пунктів	
Західної України.....	170
4.3. Назва «Україна» в інтерпретації науковця.....	176
4.4. Я. Рудницький про особливості побутування українських	
онімів у Канаді.....	178
Висновки до четвертого розділу.....	186
РОЗДІЛ 5. ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ Я. РУДНИЦЬКОГО.....	
5.1. Проблема класифікації українських діалектів.....	190
5.2. Дослідження бойківського й наддністрянського говорів.....	194
5.3. Характеристика львівського міського говору.....	199
Висновки до п'ятого розділу.....	211
ВИСНОВКИ.....	214
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	223
ДОДАТКИ.....	252
Додаток А. Тематичний бібліографічний покажчик	
мовознавчих праць Я. Рудницького.....	252
Додаток Б. Реєстр українських мовознавчих термінів,	
уживаних у працях Я. Рудницького.....	277
Додаток В. Список публікацій здобувача за темою дисертації	
та відомості про апробацію результатів дисертації.....	301

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Умовні позначення назв мов

англ.	англійська мова
біл.	білоруська мова
болг.	болгарська мова
гр.	грецька мова
д.-у.	давньоукраїнська мова
і.-є.	праіндоєвропейська мова
лат.	латинська мова
літ.	літературна мова
нім.	німецька мова
псл.	праслов'янська мова
пол.	польська мова
рос.	російська мова
санскр.	санскрит
ст.-сл.	старослов'янська мова
ст.-укр.	староукраїнська мова
сх.-сл.	східнослов'янські мови
укр.	українська мова
фр.	французька мова

Умовні позначення назв джерел

ВЕСР	Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language : Introductory Part. Second Revised Edition. Winnipeg : Ukrainian Free Academy of Sciences, 1972. Part 0–11. LXXXV p.
ГНБ	Rudnićkyj J. B. Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny. Lwow : Wydanie Witold Taszucki, 1939. 246 s. (Rozprawy z onomastyki słowiańskiej).

- ЕСУМ Етимологічний словник української мови : в 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1982 –
- Т. 1 : А–Г / уклад. Р. В. Болдирєв та ін. 1982. 632 с.
- Т. 2 : Д–Копці / уклад. Н. С. Родзевич та ін. 1985. 572 с.
- Т. 3 : Кора–М / уклад. Р. В. Болдирєв та ін. 1989. 552 с.
- Т. 4 : Н–П / уклад. Р. В. Болдирєв та ін. 2003. 656 с.
- Т. 5 : Р–Т / уклад. Р. В. Болдирєв та ін. 2006. 704 с.
- Т. 6 : У–Я / уклад. Г. П. Півторак та ін. 2012. 568 с.
- ЕСР Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language : in 2 Vol.
- Vol. I : A–G (A–Г). LXXXVI + 968 p.
- Vol. II : Д–Б. 1128 p.
- ЕСР, т. I Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language : in 2 Vol. Winnipeg : Ukrainian Free Academy of Sciences, 1972. Vol. I : A–G (A–Г). LXXXVI + 968 p. URL : http://litopys.org.ua/djvu/rudnycky_slovnyk.htm (дата звернення : 11.04.2012).
- ЕСР, т. II Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language : in 2 Vol. Ottawa : Ukrainian Mohylo-Mazepian Academy of Sciences, 1982. Vol. II : Д–Б. 1128 p. URL : http://litopys.org.ua/djvu/rudnycky_slovnyk.htm (дата звернення : 11.04.2012).
- ІСР Рудницький Я. З української екзильної ідіології. Ottawa : Ukrainian language Ass'n, 1981. 24 p. (Series : Ukrainica Exiliana / Ukrainian Mohylo-Mazepian Academy of Sciences ; n. 7).
- ЛУГЗ Rudnyckyj J. B. Lemberger ukrainische Stadtmundart (Znesinnja). Arbeiten aus dem Institut für Lautforschung an der Universität Berlin. Leipzig, 1943. Nr. 11. S. 5–139.

- СІС Словник іншомовних слів / ред. О. С. Мельничук. Київ : УРЕ, 1974. 776 с.
- УМГ Рудницький Я. Українська мова та її говори. 3-є вид. Вінніпег, 1965. 116 с.
- УНС Ukrainisch-deutsches Wörterbuch / bearb. Z. Kuzela, J. B. Rudnyćkyj. Wiesbaden : Harrassowitz, 1943. 1494 s.
- УПР Рудницький Я. Український правопис. Вінніпег : Комітет українців Канади, 1949. 64 с.

Інші умовні позначення

НТШ	Наукове товариство ім. Т. Шевченка
УВАН	Українська вільна академія наук
УВУ	Український вільний університет
УММАН	Українська моголянсько-мазепинська академія наук
«B&B Commission»	Федеральна королівська комісія двомовності та двокультурності Канади
UVAN	Ukrainian Free Academy of Sciences
UMMAN	Ukrainian Mohylo-Mazepian Academy of Sciences

ВСТУП

Дослідження життя й діяльності визначних українських мовознавців – один із важливих напрямів розвитку національної лінгвістичної науки. В умовах радянської дійсності досягнення багатьох українських науковців замовчували, їхні праці несправедливо засуджували, деякі імена вживали з ярликом «українського буржуазного націоналіста». Здобуття Україною незалежності зумовило поживлення демократичних процесів у суспільстві, що вплинуло також і на становище науки про мову, одним з основних завдань якої стало заповнення прогалин в історії свого розвитку.

На сучасному етапі помітне місце в мовознавчих студіях посідають питання вивчення й системної характеристики наукового доробку відомих українських учених, чиї імена донедавна залишалися поза сферою культурологічного та спеціального історіографічного розгляду, хоча їхні наукові здобутки стали фундаментом для подальших лінгвістичних досліджень. Очевидно, що з'ясування значення наукової спадщини таких учених для розвитку українського мовознавства сприятиме всебічному об'єктивному висвітленню його історії.

Одним із перших, хто наважився відновити «затерті сторінки історії науки», був Ю. Шевельов, попри те, що його ім'я в Радянській Україні також носило тавро «головного ідеолога буржуазно-націоналістичного мовознавства» [239, с. 48]. Як зазначає К. Каруник, уже на початку 50-х рр. ХХ ст. видатний філолог звертається до лінгвістичного вивчення наукових здобутків В. Ганцова [274], О. Курило [274], К. Михальчука [274 ; 275 ; 276], О. Потебні [272 ; 273], вважаючи їхні праці актуальними як для мовознавців свого покоління, так і для наступників [95, с. 266].

З-поміж робіт, присвячених аналізу й популяризації здобутків українських лінгвістів, поверненню в обіг плідних ідей, варто виокремити праці П. Гриценка про О. Горбача і Ю. Шевельова [57 ; 58], М. Жовтобрюха про К. Михальчука і Є. Тимченка [77 ; 76], В. Бузинської та Л. Тарновецької про С. Смаль-Стоцького [15], Я. Закревської про О. Горбача [81], О. Кровицької

про Є. Тимченка [112], М. Тимошик про І. Огієнка [242], Н. Данилюк про А. Кримського [60 ; 61 ; 63], Р. Зорівчак, Л. Масенко, І. Муромцева про Ю. Шевельова [86 ; 122 ; 136]. Ці та інші розвідки містять короткі біографічні відомості про вчених і стисло характеристику їхніх основних праць.

За останні роки з метою висвітлення діяльності відомих українських мовознавців і вшанування їхньої пам'яті проведено низку ювілейних конференцій. Дослідники Н. Глібчук, О. Голуб, І. Мамчич, К. Тищенко, В. Чикут успішно захистили дисертації, присвячені вивченню наукових здобутків О. Курило [44], П. Бузука [49], В. Чапленка [120], А. Кримського [245], І. Панькевича [262].

Проте чимало наукових праць відомих українських учених, упереджено й хибно оцінюваних радянськими ідеологами, ще не досліджено повною мірою. Це стосується перш за все лінгвістичної спадщини тих мовознавців, які тривалий час жили і творили поза межами України.

В еміграції плідно працювали О. Горбач, І. Зілинський, О. Колесса, З. Кузеля, І. Огієнко, М. Пшеп'юрська-Овчаренко, С. Рабій-Карпінська, В. Розов, Р. Смаль-Стоцький, В. Чапленко, Ю. Шевельов та інші [121]. Сучасний мовознавець П. Гриценко відзначає їхню відданість науці й українській національній ідеї, яка «додавала їм снаги творити в середовищі, де особливо не переймалися нашими національними проблемами, де знання про українське не належали до інтелектуальних чи культурних пріоритетів. За таких умов треба було мати високу фахову кваліфікацію і відповідну силу наукових аргументів, щоб зуміти зацікавити неукраїнців нашими справами, щоб органічно вводити українські наукові й культурні цінності в західноєвропейський і американський науковий контекст» [60, с. 118].

Діяльним представником української науки в діаспорі був Я. Рудницький (1910–1995 рр.) – визначний український мовознавець, автор, першого в сучасному мовознавстві «Етимологічного словника української мови» (далі ЕСП) і низки ґрунтовних праць з етимології, лексикографії, ономастики, діалектології, історії української літературної мови

та соціолінгвістики, відомий у західних колах славіст, педагог, публіцист, фольклорист, літературознавець, бібліограф, перекладач.

Історично склалося так, що ім'я Я. Рудницького «і досі майже невідоме на його Батьківщині» [67, с. 145]. Наукова діяльність ученого відбувалася за кордоном: у Польщі – в міжвоєнний період, у Німеччині та Чехії – під час Другої світової війни; у Канаді – в період холодної війни між СРСР і країнами Заходу. Тож зацікавлення творчими здобутками Я. Рудницького спостерігаємо в материковій Україні періоду незалежності.

1992 року учений побував на Батьківщині й особисто подарував науково-освітнім установам чимало своїх праць, зокрема передав Інституту мовознавства примірники ЕСР для розповсюдження в університетських бібліотеках, а всі матеріали й наукові видання Української могилянсько-мазепинської академії наук (далі УММАН) – університету «Українська Києво-Могилянська академія». Однак багато наукових публікацій мовознавця-поліглота й досі перебувають за межами України. Недостатньо, на нашу думку, висвітлено значний і цінний доробок ученого діаспори в мережі Інтернет.

До інформаційно насичених зарубіжних джерел, доступних сучасним дослідникам, належать: біографічні виклади О. Войценко [329], Т. Носко-Оборонів [147]; бібліографічні видання С. Голутяка-Галліка [284], М. Мандрики [287]; публікації А. Власенко-Бойцун [26], Т. Примака [292], Я. Пришляка [162], Г. Семенюк [216], Я. Славутича [224]. У цих працях – наукових та енциклопедичних статтях, публіцистичних викладах, біографічних нарисах і бібліографічних виданнях – висвітлено основні віхи життя вченого, стисло окреслено важливі аспекти його наукової та громадсько-політичної діяльності.

Ім'я Я. Рудницького та його ідеї принагідно згадано в дослідженнях сучасних ономастів (Д. Бучка й Г. Бучко [18 ; 19 ; 20], Я. Редькви [164 ; 165], М. Худаша й М. Демчук [256 ; 257] та ін.), діалектологів (Г. Аркушина [2 ; 3], С. Бевзенка [6], С. Вакульчука [24 ; 25], К. Іваночка [89], М. Лесіва [116]), етимологів і лексикографів (Р. Кравчука [109], О. Мельничука [129 ; 130],

О. Трубачова [250]), соціолінгвістів (О. Кривошеєвої [110], Г. Мацюк [128]); істориків мови та славістів (Н. Мартинишин і Г. Шміло) [121] та ін. У більшості випадків це короткі (в межах абзацу) згадки про відповідний аспект лінгвістичних досліджень Я. Рудницького чи рецензії на ЕСР. Спеціальні лінгвоісторіографічні роботи, присвячені аналізу наукових шукань українського вченого діаспори, тільки починають з'являтися. Приміром, у статтях Я. Дзири [67], Л. Дегтяренко й О. Супронюк [68], Г. Дідківської [69], Р. Зорівчак [86], О. Співака [233], В. Шендеровського [279] окреслено основні напрями мовознавчих досліджень Я. Рудницького, а в розвідках З. Бичка [11] й С. Гірняк [43] розглянуто діалектологічні та соціолінгвістичні напрацювання відомого славіста діаспори. Тому необхідність усебічного аналізу лінгвістичного доробку вченого очевидна.

Обґрунтування вибору теми. Мовознавча спадщина визначного лінгвіста ХХ ст. Я. Рудницького характеризується багатогранністю й безсумнівною науковою вагомістю. Однак до цього часу доробок ученого проаналізовано лише фрагментарно. Комплексний підхід, спрямований на те, щоб належним чином розкрити теоретичні аспекти й практичні результати мовознавчої діяльності дослідника, дасть змогу об'єктивно оцінити внесок Я. Рудницького в розвиток сучасної вітчизняної лінгвістики, яка в наші дні акумулює наукові досягнення мовознавців діаспори й материкової України.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дисертація виконана в рамках наукової теми «Актуальні проблеми сучасної лексикології (ономастики), дериватології та граматики» кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка (реєстраційний номер 0113 у 003329). Тему кандидатської дисертації затверджено на засіданні вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 1 від 31 серпня 2010 р.).

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати українознавчі лінгвістичні праці знаного представника української діаспори Я. Рудницького

і, спираючись на висловлені в наукових джерелах оцінки й на власні спостереження, розкрити значущість спадщини вченого для історії вітчизняного мовознавства.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких основних **завдань**:

1) систематизувати й доповнити історико-біографічні факти щодо основних напрямів наукової та громадської діяльності Я. Рудницького;

2) окреслити місце мовознавчих праць у творчому доробку славіста, висвітлити їхнє науково-теоретичне, соціокультурне та практичне значення;

3) розкрити концепцію походження української мови, яку обстоював учений; проаналізувати його погляди на становлення української літературної мови, періодизацію та чинники її історичного розвитку;

4) висвітлити проблеми й перспективи функціонування української мови в материковій Україні та діаспорі в інтерпретації мовознавця;

5) схарактеризувати основні лексикографічні праці Я. Рудницького; описати пропоновані ним науково-методологічні засади створення словників та визначити логіко-структурні особливості побудови їхніх статей;

6) з'ясувати внесок лінгвіста в розвиток української ономастики та діалектології;

7) показати вагомість лінгвістичних поглядів дослідника для свого часу та їхню актуальність на сучасному етапі розвитку українського мовознавства.

Об'єкт дослідження – лінгвістична спадщина Я. Рудницького, зокрема його праці з історії української мови, діалектології, соціолінгвістики, ономастики, а також укладені ним словники.

Предмет дослідження – система поглядів Я. Рудницького на проблему українського глотогенезу, становлення й розвитку української літературної мови, її статус і перспективи функціонування в Україні та діаспорі; викладені в працях теоретичні положення і спостереження, що стосуються української діалектології, ономастики та лексикографічної практики.

Джерельною базою дослідження стали наукові тексти Я. Рудницького (монографії, словники, навчальні посібники, наукові статті тощо). Залучені також публікації дослідників про життя і творчість ученого; документи й матеріали, які висвітлюють біографічні факти, спогади сучасників, учнів і послідовників Я. Рудницького; праці відомих українських і зарубіжних мовознавців та періодичні видання 30-х – 90-х рр. ХХ ст.

Мета й завдання дисертації зумовили вибір відповідних **методів**. Методологія дослідження базується на принципах історизму, системності, об'єктивності, усебічності, наступності (спадкоємності). Належну повноту та вмотивовану точність характеристики лінгвістичної спадщини Я. Рудницького забезпечило застосування описового методу, методів історіографічного аналізу й синтезу, а також прийоми культурно-історичного, біографічного, реферативного методів. Метод зіставлення дозволив порівняти трактування відомим славістом діаспори певних мовних явищ із поглядами інших мовознавців, у тому числі й сучасних. Використано також обґрунтований В. Глущенком актуалістичний метод дослідження, який дав змогу, спираючись на сучасні знання, простежити розвиток досліджуваного об'єкта в минулому та передбачити деякі тенденції його майбутнього розгортання [47, с. 116–118].

Наукову новизну роботи визначає те, що вона є першим комплексним дослідженням лінгвістичної спадщини відомого ученого-славіста Я. Рудницького, що дає змогу заповнити окремі невідомі сторінки в історії розвитку української мовознавчої думки ХХ ст. Уперше в українській лінгвоісторіографії висвітлено концепції автора, які стосуються різних аспектів учення про українську мову, зокрема особливостей та перспектив її функціонування як у материковій Україні, так і в діаспорі. Здійснено системний аналіз праць, що, належачи до вітчизняних мовознавчих здобутків, досі залишалися переважно за межами наукового обігу. У дисертації розглянуто й охарактеризовано 80 лінгвістичних праць вченого, серед яких – маловідомі, опубліковані, крім української, польською, німецькою та англійською мовами, інколи перевидані в пізніший час із урахуванням

еволюції поглядів науковця на різні порушені ним проблеми. У роботі показано, що наукова діяльність відомого представника української діаспори Я. Рудницького, його мовознавчий доробок є вагомим надбанням сучасної української лінгвістики.

Теоретичне значення дисертаційної праці полягає в тому, що висновки та узагальнення виконаного дослідження сприятимуть розв'язанню теоретичних проблем, пов'язаних із дискусійними питаннями походження, розвитку та функціонального статусу української мови; розкриттю таких важливих проблем соціолінгвістики, як мова й культура, мова та суспільство, мовна політика. У дисертації підтверджено також доцільність впроваджуваних Я. Рудницьким теоретичних засад вивчення онімного й діалектного матеріалу.

Практична цінність роботи полягає в тому, що одержані результати можуть бути використані у викладанні курсів історії української мови, діалектології, спецкурсів із ономастики, соціолінгвістики, у лексикографічній практиці, а також у різних формах культурно-просвітницької роботи.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що вибір джерельної бази дослідження, аналіз змісту та структури розглянутих мовознавчих праць, відбір і систематизація мовних одиниць, аналіз їхніх формально-семантичних особливостей, обґрунтування висновків здійснені самостійно. За характером виконання робота є одноосібним дослідженням. Публікації з теми дисертації підготовлені й опубліковані без співавторства.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження обговорені на V Міжнародній науковій конференції «Пріоритети германського та романського мовознавства» (03–05.06.2011, Луцьк), Всеукраїнській науковій конференції «Українська філологія в контексті розвитку європейської наукової думки», присвяченій пам'яті професора Д. Бучка (13–14.11.2014, Тернопіль), Міжнародній науково-практичній конференції «Філологія, соціологія і культурологія: теоретичні і практичні аспекти розвитку сучасної науки» (30.09.2015–01.10.2015, Познань), Ономастичних читаннях, присвячених пам'яті Д. Бучка (12.11.2015, Тернопіль),

Міжнародній науково-практичній конференції «Філологія, соціологія і культурологія: досягнення, напрацювання, пропозиції за 2015 рік» (30.12.2015–03.01.2016, Варшава), Міжнародній науковій конференції «Українська наука в європейському контексті» (08–10.04.2016, Мюнхен), Всеукраїнській науковій конференції «Українська філологія в контексті розвитку європейської наукової думки», присвяченій пам'яті професора Д. Бучка (03.11.2016, Тернопіль), Міжнародній східноєвропейській конференції «Література, соціологія і культурознавство» (29–30.11.2016, Познань).

Дисертацію в повному обсязі обговорено на засіданні кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка (протокол № 6 від 9 лютого 2017 року).

Публікації. Різні аспекти досліджуваної проблеми висвітлено в одинадцяти одноосібних публікаціях: у семи статтях, уміщених у наукових фахових журналах («Концепція лінгвоциду у трактуванні Ярослава-Богдана Рудницького на тлі культурно-історичних реалій розвитку української мови ХХ століття» [33], «Ярослав-Богдан Рудницький очима радянської критики» [42], «Філологічні аспекти досліджень Ярослава-Богдана Рудницького» [40], «Лінгвістичні аспекти етимологізації слів у словникових гаслах «Етимологічного словника української мови» Ярослава Рудницького» [35], «Лінгвістична характеристика реєстру «Етимологічного словника української мови» Ярослава Рудницького» [34], «Напрямки діалектологічних досліджень Ярослава Рудницького» [37]), одна з них («Внесок Ярослава-Богдана Рудницького у розвиток української топоніміки» [31]) – у збірнику, включеному до міжнародних наукометричних баз; у чотирьох статтях, опублікованих у закордонних виданнях («Лексикографічні характеристики «Українсько-німецького словника» Зенона Кузелі і Ярослава Рудницького (на прикладі матеріалів на літери А–О)» [36], «Проблема збереження і перспектива розвитку української мови в діаспорі у науковій спадщині Ярослава Рудницького» [38], «Роль Ярослава-Богдана Рудницького

у поширенні україністики в Німеччині і Канаді» [39], «Характеристика лінгвістичних термінів Ярослава-Богдана Рудницького за походженням» [41]).

Структура та обсяг дисертації. Структура роботи визначена її метою та завданнями. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (329 позицій) та додатків: тематичного бібліографічного покажчика лінгвістичних праць Я. Рудницького, реєстру українських мовознавчих термінів, ужитих у працях ученого, списку публікацій здобувача за темою дисертації та відомостей про апробацію результатів дисертації. Повний обсяг роботи – 303 сторінки, із яких основний текст викладено на 201 сторінці, додатки – на 52 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ Я. РУДНИЦЬКОГО

1.1. Методологічні засади дослідження

Лінгвоісторіографія, або історіографія мовознавства, – це лінгвістична галузь, яка вивчає розвиток знань про мову, простежує формування певних наукових традицій, теорій, концепцій загалом, а також у межах різних розділів, напрямів, течій і шкіл, розглядає спадщину відомих мовознавців [14]. Дослідження в цьому випадку спрямоване на розкриття фактів і явищ самої лінгвістики.

Одним із важливих аспектів лінгвоісторіографії є вивчення наукових здобутків відомих учених, тобто постатей, які зробили значний внесок у розвиток теоретичного та прикладного мовознавства. Основне завдання такого дослідження – показати формування системи теоретичних поглядів науковців, розкрити методи, застосовані ними для аналізу мовного матеріалу, та особливості його інтерпретації. Оскільки жодна теорія чи концепція не з'явилася сама собою, то лінгвоісторіографи звертаються до особистості вченого як її творця, при цьому особливе зацікавлення викликають біографія, наукова діяльність, світогляд і дослідницька методологія мовознавця.

Інтенсивний розвиток лінгвоісторіографічних студій в Україні зумовлений потребою усунути спричинені ідеологічними обмеженнями значні прогалини в історії українського мовознавства, які призвели до того, що частина українських учених не була відома широкому науковому загалу, а їхні теорії та концепції визнавалися неправильними, буржуазно-націоналістичними. Саме тому необхідно ґрунтовно й усебічно проаналізувати забуті джерела, переосмислити традиційні уявлення про відомі здобутки, віддати належне тим мовознавцям, наукові праці яких стали фундаментом для подальших лінгвістичних досліджень.

Для того, щоб віднайти мовознавчі публікації знаних учених, недостатньо відомих в Україні, висвітлити їхні погляди, наукові методи та підходи, об'єктивно оцінити внесок цих лінгвістів у науку, особливо багато зусиль доклав Ю. Шевельов [274 ; 275]. Варто також відзначити ґрунтовні лінгвоісторіографічні студії П. Гриценка [57 ; 58], Н. Данилюк [60 ; 61], Я. Дзири [67], М. Жовтобрюха [76 ; 77], К. Каруник [95], О. Кацімон [96], М. Лесіва [116], Л. Масенко [122], М. Мірченка [132], І. Муромцева [136] та ін. За останні роки кандидатські дисертації з лінгвоісторіографії захистили Н. Глібчук [44], О. Кацімон [96], І. Мамчич [120], В. Чикут [262] та ін. Чимало досліджень про українських мовознавців виконано під керівництвом доктора філологічних наук, професора В. Глуценка. До них належать дисертації О. Голуб [49], О. Жихаревої [75], К. Тищенко [245] та ін. Однак, як слушно зауважує І. Муромцев, зараз у нас відчувається брак «монографічних праць з історії українського мовознавства» [136, с. 11].

Вивчення наукової спадщини мовознавців минулого спирається на певну систему принципів, методів (прийомів, способів) наукового пізнання. Фундаментальними для історіографічного дослідження загалом та лінгвоісторіографічного зокрема є методологічні принципи історизму, системності, об'єктивності, усебічності, наступності, спадкоємності [93, с. 174–181].

Історизм потребує від дослідника послідовного дотримання конкретно-історичного підходу до аналізу наукової спадщини лінгвіста, динаміки формування його поглядів, умов життя та творчості. Таку всебічність забезпечує підхід, який ґрунтується на принципі системності, що полягає в розгляді всіх аспектів діяльності вченого, аналізі результатів досліджень, здійснених як в Україні, так і поза її межами. Зокрема, вивчаючи мовознавчу спадщину Я. Рудницького, ми розглядаємо його діяльність на тлі тогочасної епохи у зв'язку з визначальними історичними обставинами та контактами з іншими особами та групами осіб.

Загальним й обов'язковим для історіографічного дослідження є принцип об'єктивності, який вимагає максимальної виваженості в оцінках кожного явища, теорії, гіпотези, зіставлення різних поглядів на нього. Очевидно, що абсолютної об'єктивності досягнути важко, майже неможливо, оскільки в історіографічних студіях наявний суб'єктивний чинник – погляди дослідника. Проте належний відбір аналізованих джерел, їхня неупереджена інтерпретація дають змогу досягнути максимальної об'єктивності.

Важливу роль в історіографії мовознавства відіграє принцип усебічності, органічно пов'язаний із принципами системності та об'єктивності. До історіографічного лінгвістичного процесу та до будь-яких явищ розвитку мовознавчої думки необхідно підходити комплексно, аналізувати їх усебічно, персоніфікувати наукові здобутки.

Дотримання принципу наступності (спадкоємності) під час наукового пізнання необхідне, оскільки відображає здатність нових генерацій дослідників продовжувати справу попередніх поколінь, збагачувати і примножувати наукові традиції. Сучасний стан кожної науки – результат усіх попередніх етапів її розвитку. Це стосується й українського мовознавства, сучасні досягнення якого базуються на лінгвістичній спадщині, її критичному переосмисленні. Свого часу історіограф славістики Г. Ягич зазначав, що «найгеніальніший представник своєї науки спирається на результати, здобуті працею своїх попередників» [142, с. 5].

Знаний український лінгвоісторіограф В. Глущенко названі вище принципи розглядає в складі наукового методу «як складної логічної одиниці, що включає в себе три різнорідні компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний» [45, с. 41]. До онтологічного компонента наукового методу мовознавець зараховує такі засоби пізнання, як принцип і підхід, операційним компонентом вважає сукупність прийомів і процедур та методик їх застосування, а телеологічний, на його думку, вміщує мету дослідження [46, с. 12].

Як зазначає відомий лінгвіст В. Німчук, історіографія мовознавства – комплексна й багатопланова дисципліна, в якій мовознавчі методи супроводжуються й доповнюються нелінгвістичними. О. Селіванова поділяє методи на загальнонаукові та спеціальні (лінгвістичні). На думку дослідниці, спеціальні методи «застосовуються саме в лінгвістиці з метою вивчення її об'єкта і предмета» [215, с. 339]. Вибір методів повністю залежить від мети і завдань, які ставить перед собою дослідник, а оптимальні результати досягають унаслідок комплексного використання всіх методів. «Вивчення прогресу в науці, виявлення спадковості, контактів, взаємовпливів, виділення нових явищ у розвитку немислимі, – зазначає В. Німчук, – без порівняльного й зіставного методів дослідження, які поруч із описовим є головними в історіографії» [142, с. 37]. У нашій роботі для точного та повного висвітлення лінгвістичної спадщини Я. Рудницького застосовано описовий метод. Опис мовних та історіографічних фактів є їх якісним аналізом, систематизацією, що створює теорію. Зіставний метод забезпечує дослідження поглядів відомого славіста діаспори через їхнє системне порівняння з поглядами інших мовознавців. Проте критерієм вагомості мовознавчого доробку Я. Рудницького слугує не сучасний рівень лінгвістичних знань. Загальна оцінка наукової спадщини вченого залежить від того, що нового вніс учений у науку порівняно зі своїми попередниками та яке значення мали його праці для свого часу. Цю новизну та оригінальність у трактуванні тих чи тих проблем можна встановити тільки шляхом порівняльного аналізу наукових праць, монографічних досліджень, поглядів різних учених і різних наукових напрямів. Порівняння тут ми розглядаємо як головну процедуру чи прийом зіставного методу [48, с. 7].

У дисертації використано також загальнонаукові методи дослідження – актуалістичний і біографічний.

Українська лінгвоісторіографія – це насамперед наука про видатних учених, провідних лінгвістів, тому серед дослідницьких методів чільне місце посідає біографічний. Основні прийоми цього методу спрямовані на те, щоб

відстежити факти життєвого та творчого шляху вченого, визначити його внесок у розвиток мовознавства.

Необхідною умовою вивчення творчої спадщини українсько-канадського славіста є з'ясування рівня розвитку лінгвістичної науки впродовж його наукової діяльності та в наші дні. Тому в роботі застосовано актуалістичний метод дослідження, або метод актуалізації, що, на думку професора В. Глуценка, «...знаходить застосування в історіографії будь-якої науки, зокрема в історіографії мовознавства» [47, с. 116]. Суть указанного методу «полягає у використанні сучасних знань для вивчення минулого та передбачення майбутнього» [46, с. 6]. Чітко визначаючи специфіку актуалістичного методу, В. Глуценко відмежовує його від порівняльно-історичного (лінгвогенетичного) методу, зауважуючи, що в цьому випадку порівнюються не факти окремої мови чи споріднених мов, а «трактування певного мовознавця (якщо спостерігається еволюція його поглядів) та різних лінгвістів (і ширше – шкіл, напрямів) того чи іншого часу» [47, с. 117].

У працях В. Глуценка розглянута структура актуалістичного методу в застосуванні до лінгвістичної історіографії. Виокремлюючи його складники, учений характеризує їхній зміст. Онтологічний компонент, на думку дослідника, ґрунтується на принципі історизму, згідно з яким кожне явище мовознавства потрібно співвідносити зі сучасним уявленням про нього, а також базується на принципах системності та загального зв'язку між явищами. Стосовно нашої теми вказаний онтологічний елемент виражено у зверненні до лінгвістичної спадщини видатного українця діаспори в контексті розвитку українського мовознавства ХХ ст.

В операційному компоненті актуалістичного методу професор В. Глуценко вбачає сукупність певних прийомів і процедур, як-от: аналіз джерел (лінгвістичних текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція [46, с. 7]. За допомогою історіографічного аналізу можна визначити внесок кожного конкретного вченого в розвиток мовознавства. Для поглибленого вивчення

наукової спадщини Я. Рудницького окреслюємо пріоритетні напрями лінгвістичних досліджень науковця, з'ясовуємо мотиви й обставини створення його праць. На основі відомостей про різні аспекти діяльності мовознавця здійснюємо синтез, тобто поєднання одержаної інформації, унаслідок чого формується цілісне уявлення про творчу особистість ученого та його лінгвістичні здобутки.

Про значення тих чи тих робіт для розвитку наукової думки можна говорити, головним чином, зважаючи на час їхнього створення, стан науки та їх вплив на подальший прогрес. Важливо пам'ятати, що кожна наукова праця належить своїй епосі й відображає її особливості.

Історіографія нерозривно пов'язана з бібліографією. Приступаючи до наукового дослідження, учений повинен створити відповідний бібліографічний огляд доробку попередників, щоб побачити, що їм вдалося зробити в обраній галузі. До завдань історіографа входить відбір аналізованих праць, визначення глибини й обсягу поданої в них наукової інформації, її істинності та значущості.

Об'єктами наукового вивчення лінгвоісторіографії, поряд із науковими працями, постають і підготовчі матеріали, чернетки неопублікованих рукописів, щоденники, мемуари, автобіографії, анкети, листи й багато іншого. Робота з такими джерелами потребує високого рівня критичного аналізу.

До допоміжних, або спеціальних, засобів наукового пізнання нині належать новітні інформативно-комунікаційні технології, які відіграють надзвичайно важливу роль у роботі з історіографічними фактами. Це, зокрема, мережа Інтернет, а також створена в наукових бібліотеках, державних архівах електронна система науково-довідкової інформації про наявні фонди, що полегшують пошук відповідних джерел.

Зазначені принципи та методи наукового пізнання дають змогу забезпечити наукову достовірність результатів дослідження лінгвістичної спадщини Я. Рудницького, визначити, що нового вніс учений у науку порівняно зі своїми попередниками та яке значення мали його праці для свого часу.

Щоб належно оцінити наукову спадщину знаного мовознавця діаспори, потрібно, крім ретельного вивчення його лінгвістичних праць, визначити також, на які методологічні засади дослідження спирався учений. На нашу думку, Я. Рудницький застосовував порівняльно-історичний, історичний, структурний та описовий методи. Порівняльно-історичний метод мовознавець використовував у працях зі славістики, етимології, висвітлюючи проблеми походження української мови; за допомогою історичного методу досліджував факти історії мови, наявні в давніх писемних пам'ятках; структурний метод був спрямований на вивчення структури певних говорів.

Отже, методологічна основа дисертації ґрунтується на сукупності принципів, методів і прийомів наукового пізнання з використанням відповідних положень як Я. Рудницького, так і інших українських та зарубіжних мовознавців. Поставлені в роботі завдання зумовили необхідність звернення до значної кількості спеціальної літератури з проблем історії української мови, етимології, лексикографії, діалектології, ономастики, соціолінгвістики. Джерелами необхідної інформації слугували монографії вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали науково-практичних конференцій та періодичних видань, дані електронних ресурсів мережі Інтернет.

1.2. Життєвий і творчий шлях Я. Рудницького та пріоритетні напрями його лінгвістичних досліджень

Дослідження творчого доробку вченого неможливе без знання його біографії, розуміння атмосфери епохи, у якій він жив і працював. Висвітлюючи наукову діяльність Я. Рудницького, спираємося насамперед на праці С. Голутяка-Галліка [284], О. Войценко [329], Я. Дзири [67], Р. Зорівчак [87], М. Мандрики [287], Т. Носко-Оборонів [147], В. Шендеровського [279].

Я. Рудницький народився 26 листопада 1910 року в місті Перемишлі (нині м. Пшемисль, Польща) в інтелігентній українській родині Антона та Юлії Рудницьких. Навчався у Стрийській гімназії, де вступив до Пласту, належав

до п'ятого куреня імені Ярослава Осмомисла, а згодом – до другого куреня пластунів «Червона Калина» [259].

1929 року Я. Рудницький розпочав навчання на факультеті гуманітарних дисциплін Університету Яна Казимира у Львові, де «сконцентрувався на слов'янських мовах, літературах у професорів Є. Кухарського, Й. Кляйнера, В. Брухнальського і Р. Інгардена; діалектологію студіював у професорів Яна Янова і Здзіслава Штібера; порівнювальне мовознавство у Юрія Куриловича; ономастику у Вітольда Ташицького; експериментальну фонетику в Й. Черного; етнологію в Й. Фішера» [147, с. 7].

1934 року Я. Рудницький успішно захистив магістерську роботу «Наростки *-ище, -исько* в українській мові» під керівництвом професора Я. Янова, через два роки – ще одну магістерську працю «*Alternacja jechać / jachać w języku polskim*» («Альтернація *jechać / jachać* в польській мові») під керівництвом професора В. Ташицького [147, с. 7].

Студіювання славістики в Університеті Яна Казимира завершилося 1937 року здобуттям ступеня «Доктор філософії» за виконану під керівництвом В. Ташицького роботу «*Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny*» («Географічні назви Бойківщини», далі ГНБ). 1939 року названа праця вперше вийшла друком [147, с. 7–8].

У лютому 1938 року вчений виїхав за кордон, щоб продовжити навчання й наукову діяльність. Упродовж 1938–1940 рр Я. Рудницький – науковий співробітник, упродовж 1940–1943 рр. – доцент заснованого 1926 року в Берліні Українського наукового інституту. Молодий учений відвідував семінари професорів Е. Вестермана, М. Фасмера, Е. Швітцера, тісно співпрацював із українськими науковцями – Д. Дорошенком, З. Кузелею, І. Мірчуком, Г. Наконечною та ін. Разом вони займалися дослідженнями, створювали монографії, підручники, граматики, словники української мови. 1938 року виходить друком «Український правопис із словничком» Я. Рудницького та Б. Романенчука, 1940 року – «*Ukrainische Mundarten Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Wojkisch und Huzulisch)*» («Українські говори

Південних Карпат (лемківський, бойківський, гуцульський)» Г. Наконечної та Я. Рудницького, 1943 року – «Ukrainisch-deutsches Wörterbuch» («Українсько-німецький словник» З. Кузелі та Я. Рудницького (далі УНС).

1940 року Я. Рудницький переїхав до Праги, де викладав у Карловому університеті та в Українському вільному університеті (далі УВУ). 1940 року в УВУ молодий учений здобув ступінь «Doctor habilitatus» з української філології за роботу «Український наголос як функційна проблема», 1943 року в Карловому університеті – ступінь «Doctor habilitatus» зі слов'янської філології за роботу «Lemberger ukrainische Stadtmundart (Znesinnja)» («Львівський український міський говір (Знесіння)», далі ЛУГЗ) [287, с. 5].

1945 року вчений повернувся до Німеччини. Читав лекції в тимчасово переміщеному до Мюнхена Гейдельберзькому університеті (1947–1948 рр.), продовжував працювати в УВУ (з 1945 року заклад функціонує в Мюнхені). 1947 року став дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі НТШ) [287, с. 6].

1949 року Я. Рудницький разом із родиною емігрував у Канаду. Саме тут особливо яскраво розкрився талант ученого у сфері організації науки. Як згадує Я. Славутич, «почалася українська наука в Канаді лише з приїздом сюди д-ра Я. Рудницького – наприкінці 40-их років. В особі д-ра Рудницького поєднано дві рівно виявлені якості – сумлінний вчений і діяльний організатор науки» [231, с. 5].

1949 року в Манітобському університеті міста Вінніпег Я. Рудницький започаткував роботу Департаменту славістики й україністики, який очолював упродовж 1949–1977 рр., виховуючи нову генерацію україністів.

1949 року Я. Рудницький, Д. Дорошенко та І. Білецький створили осередок Української вільної академії наук (далі УВАН) у Канаді, президентом якої Я. Рудницький був упродовж 1955–1970 рр.

1951 року вчений організував роботу Ономастичної комісії при УВАН, а 1954 року став співзасновником Канадської асоціації славістів та Канадського лінгвістичного товариства. 1959 року очолив Українську наукову раду

і Канадське назвознавче товариство, 1963 року обраний професором Українського католицького університету в Римі. Я. Рудницький був першим президентом Канадського інституту назвознавства (1968–1971 рр.), виконував почесні обов'язки члена Федеральної королівської комісії у справах двомовності та двокультурності Канади (1963–1971 рр., далі «B&V Commission»), був заступником голови Міжнародного комітету спеціальної ономастики при ООН (1972), співзасновником Міжнародної академії гуманітарних і суспільних наук Канади (1974). Упродовж 1971–1979 рр. та 1982–1988 рр. учений очолював Товариство плекання української мови [87, с. 525 ; 287, с. 7].

Заслуговує на увагу видавнича та редакторська діяльність видатного філолога. Я. Рудницький був відповідальним за видання серій таких наукових збірників: «Slavistica» («Славістика» (1948–1973 рр.)), «Onomastica» («Назвознавство» (1950–1975 рр.)), «Бюлетень УВАН» (1949–1970 рр.), «The Journal of the Canadian Linguistic Association» («Журнал Канадської асоціації лінгвістів» (1954–1956 рр.)), «Ukrainica Occidentalia» («Збірник заходознавства» (1956–1966 рр.)), «Записки УММАН» (1978–1992 рр.). Учений редагував річник Товариства плекання української мови «Слово на сторожі» (1964–1988 рр.), укладав українознавчі бібліографічні видання «Ukrainica Canadiana» («Україніка Канади» (1954–1972)) і «Slavica Canadiana» («Славістика Канади» (1953–1973 рр.)), видавав серії «Readings in Slavic Folklore» («Читання зі слов'янського фольклору» (1951–1957 рр.)), «Readings in Slavic Literature» («Читання зі слов'янської літератури» (1959–1965 рр.)), був співредактором журналів «Etudes slaves et esteuropéennes – Slavic and East European Studies» («Слов'янські та східноєвропейські дослідження») і «The Slavic and East European Journal» («Слов'янський і східноєвропейський журнал») [40, с. 295 ; 87, с. 525 ; 287, с. 7].

У 70-х рр. ХХ ст. науковець відвідав багато країн Південної Америки, Африки, Азії та Австралію з метою створення в них осередків вивчення української мови і культури. Завдяки організаційним зусиллям та матеріальній

допомозі Я. Рудницького 1978 року було засновано кафедру українознавства в Макворському університеті (Сідней, Австралія) [67, с. 149 ; 69, с. 59 ; 171, с. 3–4].

1977 року Я. Рудницький завершує свою роботу на посаді голови Департаменту славістики в Манітобському університеті й переїжджає в Монреаль, де продовжує активну громадську і просвітницьку діяльність.

1978 року з ініціативи Я. Рудницького відновлено УММАН, упродовж 1978–1992 рр. учений очолював академію.

1992 року Я. Рудницький відвідав Україну, особисто передав відновленому в Києві Національному університету «Києво-Могилянська академія» усе майно, архівні документи й наукові видання УММАН, а також добровільну грошову пожертву. Учений подарував українським бібліотекам наукові публікації вчених діаспори, зокрема й власні, узяв участь у роботі «круглого столу» з теми «Український правопис: за і проти» (23.07.1992, Київ), виступив на конференції «Проблеми української науково-технічної термінології» (10.10.1992, Львів) [293, с. 21–29], долучився до роботи над «Українсько-англійсько-німецько-російським словником фізичної лексики» (головний редактор В. Шендеровський), що вийшов друком 1996 року [67, с. 156].

Життєвий шлях Я. Рудницького завершився 19 жовтня 1995 року. Похований у місті Монреаль (Канада).

Необхідно наголосити, що всі дослідники наукової спадщини українського вченого відзначають його основну характерну рису – винятково широке коло наукових зацікавлень.

Ми виокремлюємо в науковій діяльності Я. Рудницького львівський, західноєвропейський і канадський періоди.

До пріоритетних напрямів мовознавчих досліджень львівського періоду наукових пошуків лінгвіста (1929–1937 рр.) належать:

1) топоніміка («Про походження назви «Стрий» (1936), «Українські відособові географічні назви» (1936), «Земля до нас говорить» (1936),

«Кульчичі чи Кільчичі?» (1935), «Про назву села Жулин у Стрийщині» (1936), «O nazwie miejscowej Trembowla» («Про походження місцевої назви «Теребовля» (1936)), «Про походження місцевої назви «Семигинів» (1937), «Як народ собі пояснює місцеві назви» (1937));

2) діалектологія («Діалектологічна праця в терені» (1933), «До бойківсько-наддністрянської мовної межі» (1935), «З фонетики бойківського говору» (1936), «Про межі західноукраїнських діалектів» (1937), «Українська мова та її говори» (1937));

3) термінологія, історія української літературної мови, словотвір («Термінологія зимових спортивів» (1934), «Українська спортова термінологія» (1933), «Мовна та правописна справа в Галичині» (1937), «Пуризм чи збіднення мови?» (1936), «Як не писати і не говорити» (1936), «Функції наростків *-нище*, *-овище* в українській мові» (1934) «Функції наростків *-ище*, *-исько* в українській мові як причина генези цих наростків на слов'янському ґрунті» (1934), «У справі девербативів із наростками *-ище*, *-исько* у слов'янських мовах (1937)) [284; 287].

У західноєвропейський період наукової діяльності (1938–1948 рр.) Я. Рудницький, попри складні політичні обставини, плідно працює в багатьох мовознавчих сферах. Серед пріоритетних залишаються:

1) ономастика («Міжмовні контакти в області топонімії» (1938), ГНБ (1939), «Zur slawisch-deutschen Ortsnamenkunde I: Ukrainisches Lviv, deutsches Lemberg» («До слов'янсько-німецького назовництва: український Львів і німецький Лемберг» (1941)), «Ukrainische Ortsnamen: deutsch-ukrainisches und ukrainisch-deutsches Verzeichnis der Wichtigeren» («Українські географічні назви: німецько-український та українсько-німецький списки найбільш важливих географічних назв» (1942)), «Передісторичне в деяких українських місцевих назвах» (1947), «Zur Frage der zwischensprachlichen Beziehungen auf Dem Gebiete der Toponomastik» («До питання міжмовних зв'язків у галузі топономастики» (1944)), «Запитник для збирання матеріалів до українського особового і місцевого назовництва» (1946, 1947));

2) діалектологія («Найважливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини» (1938), «Ukrainische Mundarten Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Wojkisch und Huzulisch)» («Українські говори Південних Карпат (лемківський, бойківський, гуцульський)», співавтор Г. Наконечна, 1940), ЛУГЗ (1943), «Südkarpatoukrainisch aus Inyca (Wojkenland)» («Говір Ільниці на Закарпатті» (1944)), «Нарис української діалектології» (1946));

3) славістика, історія мови, українська термінологія («Die appellative und onomastische Funktion des Akzentes im Slavischen» («Апелятивна й ономастична функція наголосу у слов'янських мовах» (1939)), «Дещо про нашу хемічну термінологію» (1941), «Дещо про українську технічну термінологію» (1941), «Як говорити по-літературному» (1941), «Нарис з граматики староцерковнослов'янської мови» (1947), «Лекції з порівняльної граматики слов'янських мов: Частина I: Вступ» (1948), «Вступ до слов'янознавства» (1948), «Slawische und indogermanische Akzentdubletten» («Слов'янські та індоєвропейські наголосові дублети» (1948)), «На мовно-правописну тему: українське «ікання» (1948), «Старо-церковно-слов'янські елементи в українській мові» (1949) [284 ; 287].

У 1938–1948 рр. сфера наукових зацікавлень Я. Рудницького розширюється, зокрема додаються такі напрями:

1) лексикографія («Український правопис із словничком» (співавтор Б. Романенчук, 1938), «Kleines Ukrainisch-deutsches Taschenwörterbuch» («Українсько-німецький кишеньковий словник» (1940, 1941, 1942, 1943)), УНС (1943) «Etymologisches wörterbuch der Ukrainischen Sprache: [probeseiten]» («Етимологічний словник української мови: пробні аркуші» (1944));

2) соціолінгвістика («Die Erforschung der ukrainischen Sprachinseln» («Дослідження українських мовних анклавів» (1940)), «Die Ukrainische Sprachwissenschaft in der Sowjetunion 1918–1938» («Становище української мови в Радянському Союзі» (1938));

3) культура мовлення, правопис («Український правопис» (1941, 1942, 1945, 1948), «Як говорити по-літературному» (1941), «Lehrbuch der Ukrainischen

Sprache» («Підручник української мови» (1940, 1941, 1942, 1943, 1944)), «Чужомовні транслітерації українських назв: інтернаціональна, англійська, французька, німецька, еспанська й португальська» (1948)) [284 ; 287].

Успішним і плідним був канадський період наукової діяльності Я. Рудницького (1949–1995 рр.). Учений працював у багатьох мовознавчих сферах. До пріоритетних належать:

1) лексикографія (ЕСР (1962–1982 рр.), «Правописний словник української мови» (співавтор К. Церкевич, 1979), словник авторських неологізмів «З екзильної ідіолоксии» (1981, далі ІСР));

2) етимологія («Etymological Formula: With Especial Reference to Slavic» («Етимологічна формула: З особливою увагою до слов'янських мов» (1962)), «Etymological Formula in Onomastics» («Етимологічна формула в ономастиці» (1967)), ЕСР (1962–1982 рр.));

3) ономастика («Місцева назва «Петлюра» в Манітобі» (1949), «Канадійські місцеві назви українського походження» (1949, 1951, 1957), «Про українські особові ймення» (1950, 1984), «Слово й назва «Україна» (1951), «Передвісник українства в Канаді: про топонім Хортиця в провінції Манітоба» (1951), «Назви «Галичина» й «Волинь» (1952), «Історія та походження місцевої назви «Харків» (1952), «Нові дослідження назвництва українських Карпат» (1952), «Classification of Canadian Geographical Names» («Класифікація канадських географічних назв» (1952)); «Studies in onomastics: Vol. 1: Canadian Slavic Nomenclature» («Назвознавчі студії: Том 1: Канадські імена слов'янського походження» (1956)), «Ukrainian Place Names of Canadian Geography» («Українські місцеві назви Канади» (1956)), «Canadianization of Slavic Names as a Linguistic Problem» («Англізація слов'янських імен у Канаді як лінгвістична проблема» (1957)), «Onomastic Bilingualism» («Ономастичний білінгвізм» (1957)), «Studies in onomastics: Vol. 2: Toponymy» («Назвознавчі студії: Том 2: Топоніми» (1958)), «Manitoba: Mosaic of Place Names» («Мозаїка місцевих назв Манітоби» (1970)), «Slavic Geographical Names in Manitoba»

(«Слов'янські географічні назви Манітоби» (1973)), «Mosaic of Winnipeg Street Names» («Мозаїка вулиць Вінніпегу» (1974)) та ін.;

4) діалектологія («Гадяцький говір» (1949), «Remarks on Literary Ukrainian and Dialects in Canada» («Зауваги щодо функціонування української мови та її діалектів у Канаді» (1954)), «Матеріали до українсько-канадійської фолкльористики і діалектології» (1956–1963), «Українська мова та її говори» (1965, далі УМГ), «Phonological Innovations in the Canadian Dialect of the Ukrainian Language» («Фонологічні нововведення в канадійському діалекті української мови» (1961)) ;

5) славістика, історія мови («The Slavic Suffix *-er(a)*» («Слов'янський суфікс *-era*» (1959)), «До передісторії праслов'янського визвуку» (1971), «Українська мова, її початки, історія й говори» (1978));

6) соціолінгвістика («Language Rights and Linguicide» («Мовні права і лінгвіцид» (1968)), «Становище української та інших слов'янських мов у Канаді» (1971), «Immigrant Languages, Language Contact and Bilingualism in Canada» («Іммігрантські мови, мовний контакт і двомовність у Канаді» (1973)), «Українська мова й мовне питання в Манітобі» (1969), «Linguicide» («Лінгвіцид: мововбивство» (1976)), «The Ems Ukase of 1876 and the Problem of Linguicide» («Емський указ 1876 року і проблема лінгвіциду» (1976)), «Справа лінгвіциду на міжнародному мовознавчому конгресі» (1984), «Multiculturalism and Multilingualism in Canada» («Багатокультурність і мультилінгвізм у Канаді» (1984)), «Справа української мови в Канаді» (1987), «Languages of Canada» («Мови Канади» (1987)), «Про українську мову в Канаді» (1993));

7) культура мовлення, правопис («A Modern Ukrainian Grammar» («Сучасна українська грамати́ка», співавтор Ю. Луцький, 1968)), «Український правопис» (1949, далі УП), «Як писати по-літературному» (1951), «Чи дискусія на тему українського правопису потрібна?» (1952)) [284 ; 287].

Постать Я. Рудницького багатогранна. Лінгвістика, літературознавство, публіцистика, педагогіка, бібліографія, літературний переклад, красне

письменство, фольклор – ось далеко не повний перелік його зацікавлень. Тому варто вказати на здобутки вченого в різних галузях.

Я. Рудницький перейняв і продовжував наукову та культурну діяльність старої генерації українських емігрантів – Д. Антоновича, Л. Білецького, Д. Дорошенка, І. Огієнка, Д. Чижевського, їхню боротьбу за «українську справу» [68, с. 93]. Із почуттям глибокої відповідальності перед історією виступав як гідний борець за життя і розвиток української мови та культури, відстоював інтереси України міжнародних громадських, культурних і політичних форумах.

Визначними є заслуги Я. Рудницького на ниві фольклористики. Серед українських поселенців у Канаді професор зібрав чимало народних пісень і віршів, переказів і оповідок, записав тексти обрядових дійств, зафіксувавши живу мову кількох поколінь канадських українців. Тож чотиритомні «Матеріали для українсько-канадської фольклористики й діалектології» (1956–1963 рр.) становлять велику цінність для письменників, бо містять багатство тем і образів, та для науковців, бо демонструють усі діалектні особливості мови, її говірок. За заслуги у справі збирання фольклору вчений нагороджений медаллю Маріуса Барбо (французького фольклориста з Канади) [40, с. 295].

Видатну роль відіграв Я. Рудницький у розвитку українського книгознавства в діаспорі (1950–1990 рр.), був фундатором багатьох книгознавчих і бібліографознавчих проектів, зокрема укладачем бібліографічних видань «Ukrainica Canadiana» («Україніка Канади» (1954–1972 рр.), «Slavica Canadiana» («Славістика Канади» (1953–1973 рр.)). Свої погляди на розвиток бібліотечної справи в Канаді науковець виклав у працях: «Бібліотека товариства «Просвіта» в Форт Вілліямі, Онтаріо» (1957), «Бібліотека читальні Просвіти у Вінніпегу» (1956), «Українські бібліотеки в Канаді» (1954), «Українське друковане слово в найбільшій бібліотеці світу» (1956) [40, с. 295 ; 64, с. 33].

Не втратили своєї актуальності літературознавчі праці вченого. Перу науковця належать понад сто публікацій, присвячених Т. Шевченку, кількадесят – І. Франкові й Лесі Українці. Я. Рудницький писав також про творчість М. Гоголя, П. Куліша, Б. Антонича, висвітлював питання мистецтва перекладу як двомовної творчості, типології стилістичних функцій назв, розробляв проблеми порівняльного літературознавства [40, с. 295; 67, с.147].

Учений світового масштабу, Я. Рудницький володів десятьма мовами, був знаний як перекладач творів В. Шекспіра, Р. Бернса, Я. Цишинського.

Успішно працював Я. Рудницький на ниві красного письменства: видав сім книг про подорожі, став автором низки чудових віршів патріотично-громадянського змісту та ніжної інтимної лірики [294]. У рукописах лишилися його збірка поезій «Євшану пах» і повість «В гору тече Бобрівка» [40, с. 295].

Я. Рудницький був одним із найдіяльніших українських учених поза межами України. Виховав 3000 учнів-славістів. Наукові здобутки мовознавця в лексикографії, етимології, ономастиці, історії української літературної мови, діалектології та соціолінгвістиці стали основою для подальших лінгвістичних досліджень.

1.3. Висвітлення доробку вченого в мовознавчій літературі

Становлення Я. Рудницького як науковця припало на кінець 30-х рр. ХХ ст., коли на зміну процесам «лінгвістичної українізації» в УРСР прийшли сталінські репресії, розпочалася Друга світова війни. У післявоєнний період тривало гостре протиборство соціалістичної та капіталістичної систем, а отже, й ідеологічне протистояння радянського і зарубіжного мовознавства. Через обставини, що склалися, до 1991 року ім'я вченого можна було знайти на сторінках вітчизняних наукових видань не часто.

Наприклад, на вихід друком перших зошитів ЕСР відгукнулося декілька відомих радянських етимологів – авторитетний російський мовознавець О. Трубачов, потенційний автор українського етимологічного словника, що так

і не був виданий, Р. Кравчук, а також головний редактор семитомного «Етимологічного словника української мови» Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України (далі ЕСУМ) О. Мельничук. Їхні рецензії загалом позитивні, науково виважені та об'єктивні. Докладніше розглянемо їх, аналізуючи ЕСР.

У лінгвістичних студіях методологічного чи соціолінгвістичного характеру ім'я професора Я. Рудницького згадують у контексті боротьби з так званим «українським буржуазним націоналізмом». Зокрема академік І. Білодід у статті «Тенденції розвитку українського радянського мовознавства» вказує на «антинаукові твердження українського буржуазного націоналіста Я. Рудницького» щодо характеру іммігрантської мови канадських українців. На думку І. Білодіда, ця мова «становить уже англо-український мовний покруч, жаргон», тоді як «тудяще населення Канади прагне вивчати і знати могутню, барвисту мову українського радянського народу» [13, с. 16–17 ; 42, с. 191].

Академік В. Русанівський, критикуючи зарубіжні лінгвістичні теорії, які не спирались на методологічні засади марксистсько-ленінської філософії стосовно мови, принагідно згадує про «науковоподібне», а насправді «науково неспроможне» застосування положень генеративної граматики Н. Хомського у доповіді Я. Рудницького на Міжнародному конгресі з вивчення СРСР та країн Східної Європи [42, с. 191–192 ; 215, с. 9].

Ю. Жлуктенко у статті «Українська іммігрантська мова у мовній ситуації Канади» звинувачує вченого діаспори в недобросовісному висвітленні історичних і статистичних даних щодо розвитку мов національних меншин у Канаді. Радянський лінгвіст вважає неправильним твердження науковця діаспори про те, що українська мова в Канаді є «стійкою іммігрантською мовою, схильною до експансії» і має перспективи для розвитку. Відстоюючи ідеологічні постулати СРСР, Ю. Жлуктенко заперечує можливість вільного розвитку української мови в капіталістичній країні й доходить висновку, що в працях «буржуазного націоналіста» Я. Рудницького не висвітлено «справжнього характеру мовної ситуації Канади, не досліджено

функціонування і структурного взаємовпливу іммігрантських мов, не визначено статусу та особливостей розвитку навіть однієї з них – української» [42, с. 192 ; 79, с. 19].

Згадки про доробок Я. Рудницького як ономаста з'являються в роботах, виданих вітчизняними мовознавцями переломного для української історії 1991 року, зокрема в монографії М. Худаша та М. Демчук «Походження українських карпатських і прикарпатських населених пунктів» [256] та в підручнику для студентів педінститутів «Історія українського мовознавства» С. Бевзенка [6]. Беручи до уваги масштабність названих публікацій та велику обережність авторів у висловленнях про Я. Рудницького, можна припустити, що готувалися вони значно раніше.

В «Історії українського мовознавства» (1991) С. Бевзенка згадано про ЕСР і ГНБ. У монографії М. Худаша та М. Демчук «Походження українських карпатських і прикарпатських населених пунктів» в розділі «Стан вивчення українських карпатських і прикарпатських ойконімів» названо вагомі праці представників львівської ономастичної школи С. Грабця («Nazwy geograficzne Huculszczyzny» (1950)), Я. Рудницького (ГНБ (1939)), Зд. Штібера («Toponomastyka Łemkowszczyzny» (1948)). М. Худаш і М. Демчук зазначають, що «метод і методика дослідження» у львівських учених схожі, матеріал подано в алфавітному порядку, лише у С. Грабця та Я. Рудницького його ще «розташовано в межах відповідної класифікаційної схеми». Після цих загальних зауваг дослідники подають короткі (в межах абзацу) коментарі стосовно робіт С. Грабця і Зд. Штібера [256, с. 43–48]. Прокоментувати ГНБ або з обережності «забули», або ж відповідний абзац вилучили під час друку [42, с. 196].

Розгляд мовознавчих студій Я. Рудницького після 1991 року – це спроба об'єктивного аналізу внеску вченого в історію українського мовознавства.

Варто зауважити, що вивчення наукової спадщини Я. Рудницького дещо утруднене. Учений публікувався в Польщі, Західній Німеччині, Чехії, Канаді, Австралії, США в період гострого збройного (1939–1945 рр.)

і політичного (1946–1990 рр.) протистояння СРСР і Заходу. Тож до 1991 року лише одиничні екземпляри окремих студій знаного славіста діаспори перебували в радянських спецфондах.

Здобуття Україною незалежності та створення мережі Інтернет відкрили нові можливості для отримання інформації. 1992 року Я. Рудницький побував на Батьківщині й подарував науково-освітнім установам багато своїх праць. Деякі мовознавчі роботи Я. Рудницького оцифровано та викладено в електронних бібліотеках: «Діаспоріана», «Ізборник», «Чтиво». Однак більшість праць і архіви вченого зберігаються лише в зарубіжних книгозбірнях: сайт комп'ютерного бібліотечного центру в Дубліні (штат Огайо, США) OCLC «WorldCat Identities» засвідчує, що в каталоги світової бібліотечної мережі внесено 594 робіт Я. Рудницького у 1 408 виданнях вісьмома мовами. Окремі твори вченого публікуються посмертно.*

Публікацій сучасних дослідників про Я. Рудницького не багато. Серед них – роботи діячів діаспори (А. Власенко-Бойцун [329], О. Войценко [329], С. Голутяка-Галліка [284], М. Мандрики [287], Т. Носко-Оборонів [147], Т. Примака [292], Я. Пришляка [162], Г. Семенюк [216], Я. Славутича [224]) і вітчизняних авторів (Я. Дзири [67 ; 68], Г. Дідківської [69], Л. Дегтяренко й О. Супронюк [64], О. Домбровського [70], Р. Зорівчак [87], О. Ковальчук [98], Р. Сіромського [220], О. Співака [233], В. Шендеровського [279]).

Наукову вартість мовознавчої спадщини Я. Рудницького справедливо визнають представники української діаспори. На пошану вченого в Канаді вийшли друком ювілейні збірки: «Творець української науки в Канаді та інші статті й матеріали з приводу 60-річчя проф. Я. Рудницького» [224], «Між наукою й політикою: до 70-річчя проф. д-ра Яр. Рудницького» [131]. Життєвий шлях ученого висвітлили О. Войценко [329] і Т. Носко-Оборонів [147]. Здобутки Я. Рудницького в галузі ономастики описав

* URL : <http://worldcat.org/identities/lccn-n50022454/> (дата звернення :16.07.2017).

С. Голутяк-Галлік [284], літературознавчу діяльність – Г. Семенюк [216]. Високо оцінив наукові досягнення свого іменитого колеги відомий учений діаспори Я. Славутич, наголосивши, що праці Я. Рудницького «з царини мовознавства (зокрема ономастики та етимології) мають тривале значення, їхній засяг – на кілька поколінь» [224, с. 4]. Нині лінгвістичний доробок Я. Рудницького отримує належне визнання наукової громадськості в материковій Україні.

17 серпня 2001 року в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського в рамках III Всесвітнього форуму українців відбувся Міжнародний науковий симпозіум «Ярослав Богдан Рудницький – видатний український мовознавець, славіст, педагог, видавець», на якому з доповідями виступили: О. Онищенко («Творча діяльність Я. Рудницького – ученого, просвітянина, громадського діяча українського зарубіжжя»), Т. Носко-Оборонів («Інтелектуальне середовище Ярослава Рудницького, його участь в громадському житті української діаспори»), В. Омельчук («Шевченкіана Ярослава Рудницького»), Г. Дідківська і Г. Іллєва («Огляд мовознавчого доробку Я. Рудницького»), Л. Дегтяренко («Творча спадщина Я. Рудницького у відділах зарубіжної україніки НБУ ім. В. Вернадського»), С. Парпалій «Бібліографічний доробок Я. Рудницького з мовознавства й літературознавства», П. Рогова «Бібліотекознавчі студії Я. Рудницького»), О. Ісаєнко («Діяльність Я. Рудницького у галузі славістики») [63, с. 7]. Ця подія викликала появу низки публікацій наукових працівників НБУ ім. В. Вернадського, а саме: А. Хідекелі «Національна бібліотека України ім. В. Вернадського: науковий проект з вивчення спадщини Ярослава-Богдана Рудницького» [254], Г. Дідківської «Професор Рудницький – мовознавець і патріот» [69], Л. Дегтяренко «Інтелектуальна спадщина Ярослава-Богдана Рудницького у фондах відділу зарубіжної україніки» [63], Л. Дегтяренко й О. Супронюк «Книгознавець Ярослав-Богдан Рудницький» [64].

Із доповіддю «Розвиток категорійної бази мовознавства у працях випускників Львівського університету: Ярослав Рудницький (1910–1995 рр.)» 10–11 жовтня 2011 р. на конференції до 350-річчя Львівського національного університету імені Івана Франка виступила Г. Мацюк*.

Про роль Я. Рудницького як оборонця мовних прав українців діаспори йдеться в роботах Г. Дідківської «Професор Рудницький – мовознавець і патріот» [69], Я. Дзири «Пошануймо свою славу: Ярослав-Богдан Рудницький – учений, патріот» [67], Р. Сіромського «Питання багатокультурності та збереження національної гідності канадських українців у дослідженнях Ярослава Рудницького» [220]. Окремі аспекти лінгвістичного доробку вченого знайшли своє висвітлення в низці статей: «Ярослав Рудницький – знаний дослідник українських діалектів» З. Бичка [11], «Українське мовознавство в діаспорі» Н. Мартинишин і Г. Шміло [121], «Мова як соціальне явище в концепції Романа Смаль-Стоцького та Ярослава Рудницького» С. Гірняк [43].

Отже, дослідники наукової спадщини Я. Рудницького зосереджують свою увагу лише на окремих аспектах мовознавчої діяльності науковця. Спеціальних праць, які б докладно висвітлювали лінгвістичну концепцію вченого, немає, тому вона потребує всебічного, об'єктивного й ґрунтовного вивчення.

Висновки до першого розділу

Багатогранність і вагомість наукової діяльності відомого представника української діаспори Я. Рудницького зумовлюють необхідність комплексного вивчення його мовознавчої спадщини. Усебічне розкриття лінгвістичної концепції дослідника спирається на певну методологічну базу, яка охоплює відповідні принципи, методи, прийоми, способи й засоби наукового пізнання. Фундаментом цього лінгвоісторіографічного дослідження є методологічні принципи історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності

* URL : <http://philology.lnu.edu.ua/employee/matsyuk-halya> (дата звернення : 08.06.2017)

(спадкоємності). У роботі використано такі основні методи, як описовий, зіставний, біографічний та актуалістичний, а також прийоми культурно-історичного, бібліографічного, реферативного методів. Застосовані методологічні засади забезпечили наукову достовірність результатів лінгвістичного доробку Я. Рудницького, визначення новизни й значення його здобутків, розглянутих у широкому контексті розвитку мовознавства 30-х – 90-х рр. ХХ ст. із використанням праць знаних українських та зарубіжних лінгвістів.

У науковій діяльності Я. Рудницького виокремлено львівський (1929–1937 рр.), західноєвропейський (1938–1948 рр.) і канадський (1949–1995 рр.) періоди. Становлення мовознавчих поглядів Я. Рудницького відбулося під час його навчання у Львівському університеті. Там тоді працювали такі відомі мовознавці, як Я. Янів, Зд. Штібер, Є. Курилович, В. Ташицький, Т. Лер-Сплавінський, під впливом яких формувалися зацікавлення молодого вченого передовсім славістикою, діалектологією, ономастикою. Навчання й праця в Берліні розширили межі наукової діяльності дослідника. Продовжуючи діалектологічні та ономастичні студії, учений плідно працює в таких галузях, як словникарство, історія української мови та соціолінгвістика. Життя за океаном зумовило появу досліджень, присвячених питанням культури мовлення, збереженню самобутності, неповторності й соборності української мови, розширенню сфер її функціонування та популяризації на Заході.

Пріоритетними напрямками мовознавчих пошуків ученого були етимологія, лексикографія, історія української мови, ономастика, діалектологія, славістика, соціолінгвістика, культура мови. Внесок науковця в розвиток окремих із цих галузей досить вагомий. Насамперед незаперечними є його заслуги в укладанні словників, у вивченні особливостей бойківських говірок, топонімії Бойківщини та міських діалектів. Дослідження Я. Рудницького з етимології, діалектології, ономастики, історії мови, акцентології, лексикології, словотвору, соціолінгвістики досі не втратили актуальності, зберігши свою значущість для сучасної лінгвістичної науки. Важливо, що, оперуючи

лінгвальними фактами, дослідник послідовно доводив самостійність української мови та обстоював власний шлях розвитку української державності й культури з найдавніших часів. Численні праці науковця містять цінний матеріал, який можна використати для розв'язання важливих мовознавчих проблем.

Основні положення розділу 1 апробовано у двох статтях: «Філологічні аспекти досліджень Ярослава-Богдана Рудницького» [40], «Ярослав-Богдан Рудницький очима радянської критики» [42].

РОЗДІЛ 2

ПОГЛЯДИ Я. РУДНИЦЬКОГО НА ПОХОДЖЕННЯ, ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК І СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Я. Рудницький розпочав активну наукову діяльність у кінці 30-х рр. ХХ ст. Патріотично налаштований молодий учений усвідомлював сумні обставини розвитку рідної мови, спричинені політичним тиском Радянського уряду. Прикро вражала й байдужість значної частини західних (європейських і американських) учених-славістів до проблем розвитку української лінгвістики як самодостатньої галузі. Уважаючи, що українська мова *«ще не «введена» достатньо в етимологічно-порівняльні дослідження й це відбивається на загальному рівні слов'янського чи порівняльного мовознавства взагалі»**, мовознавець неодноразово наголошує на необхідності самоідентифікації української нації в мові [ВЕСР, с. 37].

У праці *«Українська славістика та її завдання»* (1948) науковець наголошує, що *«українська славістика має спростувати, а іноді й просто перемогти шляхом наукової боротьби цілу низку шкідливих для об'єктивно-наукового пізнання слов'янської дійсності явищ»*, до яких відносить *«промовчування україністичної проблематики в наукових дослідженнях і організаційно-наукових заходах; свідоме й тенденційне викривлення фактів із української мови, літератури, історії, культури тощо»* [202, с. 17].

Слушним є міркування Я. Рудницького про існування двох українських славістик: соціалістичної і емігрантської. Констатуючи, що в країні з тоталітарним режимом будь-які наукові студії спотворюють дійсність на догоду політико-ідеологічній боротьбі, автор зазначає, що *«з огляду на це увесь тягар наукової української славістики спадає на плечі українських учених-емігрантів в Європі і в Америці»* [202, с. 27]. Задекларовані позиції вчений підтверджував своєю активною діяльністю у сфері історії української мови та

* Тут і надалі цитати з праць Я. Рудницького подано мовою оригіналу й виділено курсивом, у них збережено особливості мови та правопис автора.

слов'янознавства [39, с. 103].

2.1. Розв'язання проблеми походження української мови та визначення її місця серед інших слов'янських мов

У багатому й різноманітному доробку Я. Рудницького дослідження з питань походження й розвитку української мови, культури в цілому посідають найвагоміше місце, що зумовлено прагненням мовознавця-патріота за допомогою наукових фактів довести насамперед самостійність і давність української мови та показати власне бачення шляху розвитку української державності й культури з найдавніших часів.

Проблема походження української мови пов'язана з двома аспектами – діалектним та писемно-літературним, тому закономірно мовознавець значну увагу приділяє історії української літературної мови як вияву культурно-освяченого зразка національної мови. На думку Т. Панько, «розглядати концепцію української літературної мови в її еволюції, стильовій розбудові та інтелектуалізації доцільно, відштовхуючись від поглядів ученого на походження української мови як мови етнічної» [151, с. 115].

Я. Рудницький у лінгвістичних дослідженнях розглядає проблему походження української мови в загальнослов'янському контексті, тому важливого значення набувають питання її місця серед інших слов'янських мов, більшої чи меншої спорідненості з ними. Погляди мовознавця на цю проблему висвітлені в таких наукових працях, як «Лекції з порівняльної граматики слов'янських мов: Частина I: Вступ» (1948), «Вступ до слов'янознавства» (1948), «Нарис граматики старо-церковно-слов'янської мови» (1947), «Старо-церковно-слов'янська мова» (1952), УМГ (1965). У публікаціях обґрунтовано концепцію українського, ширше – східнослов'янського глотогенезу, згідно з якою слов'янські мови розвинулися безпосередньо з говорів праслов'янської мови. Дослідник категорично заперечує існування спільносхіднослов'янської (праруської, давньоруської) мови, виявляє насамперед специфічні риси

української мови як свідчення її самостійності порівняно з російською і білоруською.

Розглядаючи проблеми українського глотогенезу, Я. Рудницький спирався на теорію «родовідного дерева» А. Шлейхера, яка пояснювала походження мов індоєвропейської сім'ї шляхом дивергенції, тобто поступового діалектного дроблення прамови, починаючи з індоєвропейської (за термінологією автора, *індогерманської*) доби. Завдяки діахронічному моделюванню за теорією «родовідного дерева» та «методом прамови» вчені виокремлюють також спільну балто-слов'янську мовну єдність як другий етап в історії слов'янських мов, що в середині II тис. до н. е. розпалась на прибалтійську і праслов'янську мови. У «Вступі до слов'янознавства» (1948) Я. Рудницький приділяє увагу висвітленню найновіших наукових концепцій щодо ймовірності самого існування «балто-слов'янської мовної єдності» чи спільної «балто-слов'янської прамови», наводячи аргументи на користь цієї гіпотези витягами з праць О. Брюкнера, Є. Куриловича, В. Поржезинського, І. Свенціцького, Б. Траутмана, П. Фортунатова, Е. Френкеля, О. Шахматова.

Наступним етапом у розвитку української мови в інтерпретації мовознавця була спільнослов'янська, чи праслов'янська, мова, на основі якої виникли сучасні слов'янські мови. Я. Рудницький уживає термін «праслов'янська мова», наголошуючи на тому, що вона існує тільки в реконструйованому вигляді, причому *«реконструкція праслов'янських форм і слів виринає як самозрозумілий методологічний постулат, як відтворення посереднього звена між праіндоєвропейською епохою та добою історичної екзистенції кожної слов'янської мови зокрема. Вона, ця праслов'янська мова, дає можливість думати про вихідну точку, про теоретичну базу для конкретних мовних фактів і цим улегшує працю дослідника»* [169, с. 22]. Як випливає з викладеного, мовознавець надавав перевагу дивергентному поясненню мовних інновацій.

На думку Я. Рудницького, за основу лінгвістичної реконструкції слов'янської прамови може слугувати, староцерковнослов'янська мова,

оскільки вона має *«архаїчний характер»* і *«віддзеркалює в багатьох випадках праслов'янський стан мовного розвитку»* [169, с. 22].

З іншого боку, мовознавець не відкидав «теорії хвиль» Й. Шмідта, вважаючи, що вона повинна узгоджуватись із теорією «родовідного дерева» А. Шлейхера, коли йдеться про поширення мовних явищ на сусідніх слов'янських теренах.

Я. Рудницький висловлює певні міркування щодо прабатьківщини слов'ян, тобто тієї території, де слов'яни сформувались як етнос. Автор розглядає найбільш відомі в тогочасному мовознавстві теорії щодо місця побутування давніх слов'ян після їхнього відокремлення з праїндоевропейської спільноти: «наддунайську» (її ще називають «закарпатською» чи «транскарпатською») і «сарматську» («передкарпатську» чи «підкарпатську») [169, с. 37]. Перша теорія впливала із писемних свідчень «Повісті минулих літ» та староболгарської історіографії і мала в науці досить багато прихильників: її підтримували, зокрема, В. Ключковський, М. Погодін, Д. Самоквасов та ін. Згідно з нею, праслов'яни оселилися над Дунаєм, у Паннонії. Однак Я. Рудницький вважає, що *«в час праслов'янської мовної єдності, а саме в перші століття перед Христом немає ніяких певних історичних свідчень про слов'ян у Паннонії, недостатньо і топонімів слов'янського походження»* [169, с. 38].

Більш вірогідною мовознавець визнає «сарматську» теорію, згідно з якою праслов'янські поселення були розташовані на північ від Карпат, у Сарматії. Ця гіпотеза базується не на свідченнях літописів, а на комплексі комбінаторних мовознавчих даних зі сфери аналізу мовних запозичень, топоніміки та рослинних назв. Як допоміжні розглядають також археологічні, антропологічні та етнологічні матеріали. Надзвичайно важливим для встановлення місцеперебування слов'янської прабатьківщини, на переконання автора, є чинник розповсюдження назв *бук, граб і тис*.

Спираючись на дослідження М. Фасмера «Die Urheimat der Slaven» («Прабатьківщина слов'ян» (1926)), у якому німецький учений, аналізуючи

германські, іранські, фінські, кельтські, балтійські запозичення у слов'янських мовах, установлює, із якими народами могли сусідити давні слов'яни, і на основі цього фактично відтворює територію праслов'янських поселень, Я. Рудницький указує на існування *«старої слов'янської топографічної номенклатури»* на теренах Волині, Київщини і Чернігівщини, *«в доріччі»* Прип'яті, підкреслює *«старовинність будови деяких водних назв на цих теренах»*, наприклад назви: на *-ость* (*Добрость, Черность*), на *-инь* (*Горинь, Мединь*), на *-ай* (*Борзай, Березай*), на *-мень, -ма* (*В'язьма, В'язьмень*) тощо. Учений констатує: *«Доріччя Прип'яті й середнього Дніпра – це терен праслов'янської батьківщини теж і з уваги на ці старі назви, а з другого боку – з уваги на відсутність назв іншого походження»* [169, с. 44–45]. Унаслідок аналізу лінгвістичних, археологічних, антропологічних та етнологічних фактів дослідник дійшов висновку, що слов'янська прабатьківщина *«знаходилася на півночі від пасма Карпат... Найправдоподібніш були це околиці між середньою Вислою і середнім Дніпром, тобто сьгоднішні північно-західні українські та південні білоруські терени»* [169, с. 44–45]. У науковій літературі знаходимо підтвердження поглядів Я. Рудницького на це питання.

Приймаючи традиційний поділ слов'янських мов на три групи, мовознавець наголошує, що це розмежування не генетичне, а зумовлене суто географічним принципом, оскільки спирається *«на географічне розміщення відповідних мовно-етнічних комплексів»* [УМГ, с. 8]. Усі слов'янські мови, за твердим переконанням автора, походять із спільнослов'янської мови, розпад якої відбувся *«перед VI–VIII ст. н. е. у зв'язку із виходом слов'янських племен за межі своєї прабатьківщини»* [УМГ, с. 11]. Розглянуті наукові погляди Я. Рудницького свідчать про чітко сформовану позицію дослідника.

Висвітлюючи питання про виникнення української мови, мовознавець спирався на відомі в славістиці праці О. Колесси, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, які ще на початку ХХ ст. роблять спробу обґрунтувати постання української мови з праслов'янської. Першим, хто заперечив існування спільної мови східних слов'ян, був С. Смаль-Стоцький. На думку вченого, «ніякої

праруської мови ніколи не було, а всі сучасні слов'янські мови, між ними українська, російська, білоруська, розвинулись прямо й безпосередньо із діалектів праслов'янської мови» [230, с. 5]. С. Смаль-Стоцький оцінював теорію про праруську мову як штучну, що виникла суто з політичних міркувань, щоб історично виправдати існування російської імперії.

Аргументовано заперечує теорію давньоруської мови й відомий західноукраїнський мовознавець О. Колесса. У праці «Погляд на історію української мови» (1924) учений на основі аналізу мови найдавніших українських пам'яток дійшов висновку, що народна давньоукраїнська мова як самостійна одиниця існувала ще до появи письма: «Коли, отже, жива староукраїнська народна мова вспіла вже в XI ст. продертися через церковнослов'янську шкаралушу навіть до письменства, то в устах люду відокремилася вона від інших слов'янських мов, а також від предків мови старовеликоруської, безперечно, далеко давніше, а найпізніше в VII або VIII ст.» [101, с. 14].

Міркування С. Смаль-Стоцького та О. Колесси про розвиток української мови безпосередньо з пра слов'янської без проміжних східнослов'янського та давньоруського етапів поділяли О. Курило, К. Німчинов, І. Огієнко, Є. Тимченко, проте їхні висновки не могли посісти належного місця в українському радянському мовознавстві, де домінувала офіційна теорія походження східнослов'янських мов, в основу якої лягла концепція О. Шахматова про існування спільного етапу (прасхіднослов'янського, давньоруського періодів) між слов'янською прамовою і початковим життям української, російської, білоруської мов. Зауважимо, що розвиток українського мовознавства відбувався за вкрай несприятливих ідеологічних і політичних обставин, які перешкоджали утвердженню об'єктивних лінгвістичних положень. Тому особливої ваги набуває те, що всупереч офіційно визнаній в СРСР теорії про походження східнослов'янських мов із єдиного джерела – давньоруської мови, яка в XIV ст. розпалася на українську, російську та білоруську мови, Я. Рудницький обстоює інший підхід. Учений стверджує:

«Українська мова, так як і старо-церковно-слов'янська й усі слов'янські мови, походить із праслов'янської мови й розвивалася з розпадом праслов'янської в V і пізніших століттях окремо як говори українських племен: полян, древлян, волинян, бужан, дулібів, лучан, тиверців, уличів та сіверян» [190, с. 51].

У наш час такого погляду дотримуються чимало дослідників, підтверджуючи його мовними фактами. До них, зокрема, належить Ю. Шевельов. У статті «Чому общерусский язык, а не вітчоруська мова?» учений наголошує на тому, що «справжня «жива» українська мова ніколи не була «давньоруська», ніколи не була «спільноруська»..., не була предком, або нащадком, або відгалуженням російської мови. Вона повставала й повсталала з праслов'янської, формуючись від VI до XV ст. » [277, с. 24].

Як уже згадувалося, Я. Рудницький основну увагу звертав на ті мовні ознаки, що вирізняють українську мову від сусідніх слов'янських мов, *«як щось одне, як споєну й послідовно збудовану цілість-систему і роблять із неї окремішню одиницю в сем'ї слов'янських мов» [УМГ, с. 13].* Найважливішою ознакою нашої мови мовознавець вважає ікання, тобто зміну етимологічних голосних *o, e* в *i* у новому закритому складі: *конь > кінь, стоць > стіл, печь > піч*. *«Ікання – це найважливіший закон української мови. Воно надає українській мові якоїсь своєрідної ніжності й мелодійності і відрізняє її від усіх інших слов'янських мов» [УМГ, с. 79].* Крім цієї ознаки, автор називає ще такі важливі риси українського вокалізму, як поява голосного *i* на місці давнього *ъ*, тверда вимова приголосних перед голосними переднього ряду *e* та *u*, злиття праслов'янських *ы* та *i* в один голосний *и*, сполучення *ри, ли* на місці давніх *рь, рь, ль, ль*, чергування голосних *i, у* з *ї, ъ* та інші.

Серед явищ українського консонантизму дослідник відзначає: фарингальний (глотковий) звук *ɣ* на місці праслов'янського задньоязикового проривного **g*, зміна *л* в *љ*, подовження м'яких приголосних у словах на зразок *весілля, життя, знання* [УМГ, с. 80]. Описуючи фонетичні риси української мови, учений спирався на дослідження відомих славістів П. Житецького, А. Кримського, О. Потебні, В. Сімовича та ін. Власне українськими

морфологічними ознаками мовознавець уважав майбутній час на -му (робитиму, нестиму), закінчення -мо в дієслівних формах (несемо, підемо) та ін.

Історію української мови Я. Рудницький розглядав у тісному зв'язку з історією народу. Риси, які поєднують українську мову з іншими слов'янськими мовами, український славіст, спираючись на теорію хвиль Й. Шмідта, пояснював контактами з сусідніми слов'янськими мовами й говорами. *«Українська мова, дуже мало пересунувшись з меж слов'янської прабатьківщини, розвинулася безпосередньо з тих праслов'янських говорів, що сусідували на півночі з білоруськими й московськими говорами, на заході й південному заході з польськими, чеськими і словацькими, на півдні із попередниками теперішніх болгарської і сербської мов»,* – стверджував учений [УМГ, с. 14].

Я. Рудницький виявляє обізнаність із тими тенденціями, які характеризували розвиток славістики першої половини ХХ ст. як у західноєвропейському мовознавстві, так і в українському та російському. Висуваючи власні аргументи, автор покликається на авторитетні наукові праці А. Кримського, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, В. Ягича. З огляду на територіальне поширення української мови та близькість до теренів праслов'янської батьківщини, внаслідок аналізу *«виключно українських мовних прикмет»* й ознак, спільних з іншими слов'янськими мовами, Я. Рудницький наголошує на центральній позиції української мови в сім'ї слов'янських мов [УМГ, с. 14]. Крім української, на переконання лінгвіста, *«найменш вийшла з своїх первісних меж білоруська мова, на інші слов'янські мови треба дивитися, як на колоніальні мови на неслов'янській основі (субстратні), зокрема ж коли йде про московську чи південно-слов'янські мови»* [УМГ, с. 14].

За Я. Рудницьким, українська мова автохтонна й *«континує безпосередньо й тягло розвоєві тенденції того праслов'янського говору, який лежить в її основі»* [УМГ, с. 14].

Отже, спеціально не опрацьовуючи проблеми генези мови українського народу, Я. Рудницький показує своє бачення мовної історії. Висуваючи власні ідеї щодо походження й розвитку української мови, автор покликається на авторитетні наукові студії А. Кримського, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, В. Ягича й ін. Розглянуті праці Я. Рудницького містять цінні думки, припущення, що не втратили свого значення й на сьогодні, деякі з них підтвержені сучасними дослідженнями української мови та інших слов'янських мов.

2.2. Феномен літературної мови у трактуванні Я. Рудницького

Українська загальнонародна, чи загальнонаціональна, мова – це відкрита система, до якої входять українська літературна мова, територіальні та соціальні діалекти, просторіччя і мова фольклору. Основний елемент у складі загальнонародної мови, її об'єднувальний чинник – літературна мова.

Проблему становлення й розвитку української літературної мови досліджували: І. Білодід [12], О. Горбач [50 ; 51], П. Житецький [74], А. Кримський [111], Л. Масенко [124], А. Москаленко [135], В. Німчук [143 ; 144 ; 145], І. Огієнко [149], П. Плющ [157], С. Смаль-Стоцький [232], В. Русанівський [208 ; 210 ; 211], Є. Тимченко [243 ; 244], Ю. Шевельов [276; 277] та ін. Питання суспільного функціонування та стильової диференціації української літературної мови було одним із найважливіших у колі наукових зацікавлень Я. Рудницького.

2.2.1. Поняття української літературної мови в осмисленні мовознавця

Феномен літературної мови, її становлення, історичний розвиток та його періодизація, діалектна основа та стильове розгалуження постійно знаходились у сфері теоретичного осмислення Я. Рудницького. Його концепція літературної мови, викладена в монографії «Українська мова та її говори», базується на трактуванні літературної мови як свідомого витвору високорозвиненого

суспільства, який репрезентує культурні надбання народу: *«Літературною мовою називаємо мову освічених кругів, того вищого культурного шару української суспільності»* [УМГ, с. 23]. Безперечно, таке визначення окресленого поняття за своєю суттю повністю узгоджується із сучасним, дещо точнішим і конкретнішим: *«Літературна мова – це упорядкована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує основні сфери діяльності, культурні потреби народу»* [72, с. 121]. Літературна мова – вища форма української національної мови. Сучасна українська літературна мова, відшліфована майстрами слова, характеризується наявністю сталих кодифікованих норм, обов'язкових для всіх її носіїв. Крім цієї ознаки, літературній мові притаманні уніфікованість, стандартизованість, висока граматична організація, розвинена система стилів.

В історії становлення літературних мов траплялися випадки, коли в цій функції вживалися чужі, запозичені мови, часто не зовсім зрозумілі для значної частини населення. Професор Я. Рудницький, як і його сучасники, зокрема І. Огієнко, І. Свенціцький, Ю. Шевельов, дотримувався погляду про використання в Україні з XI ст. як літературної староцерковнослов'янської мови, створеної солунськими братами Кирилом і Мефодієм, пізніше – українізованої церковнослов'янської, яку вживали до XVII ст. Ця літературна мова змінювалася протягом століть, збагачувалася новою лексикою, граматику її спрощувалася. Ступінь українізації текстів залежав від рівня освіченості та «вільнодумства» авторів (церква не схвалювала проникнення народної мови в писемні твори).

Спільна літературна мова народу на власній основі виникає на базі якогось діалекту цієї мови, але, на думку мовознавця, це *«наддіалектне утворення, бо збагачується новотворами письменників, поетів, журналістів і ін. та фразеологією й слівництвом інших говорів»* [УМГ, с. 72].

Я. Рудницький розглядав літературну мову як вищу, художньо і науково оброблену форму народної мовної системи. За словами лінгвіста, процесом олітературення розмовної мови керують письменники. Визнаючи авторитет

таких митців, як І. Котляревський, П. Куліш, О. Стороженко, Т. Шевченко, І. Франко та ін., учений уважав зафіксовані ними мовні факти нормативними. З іншого боку, дослідник наголошував на доцільності використання діалектизмів у художній творчості. Для відтворення місцевого колориту їх широко застосовували письменники кінця XIX – початку XX ст., послуговуються цим мовним засобом і сучасні майстри слова.

Я. Рудницький зауважує, що про високий ступінь розвитку української літературної мови у XX ст. свідчить не тільки *«творчість таких письменників, як Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Винниченко, М. Хвильовий, М. Рильський та ін., але й переклад цією мовою класичних творів світової літератури»* [УМГ, с. 101]. Письменники збагатили її лексику й фразеологію новотворами. Спираючись на мову цих письменників, лінгвісти визначають норми, *«як нам говорити й писати спільною українською літературною мовою»* [УМГ, с. 102]. Не можна не погодитися також із міркуваннями мовознавця про значення граматичних досліджень, посібників, підручників. Вагомим словом в галузі нормативного мовознавства Я. Рудницький уважає праці О. Курило *«Уваги до сучасної української літературної мови»* (1920, 1923, 1925, 1942) та О. Синявського *«Норми української літературної мови»* (1931, 1941).

Розвиток літературної мови передбачає також вироблення норм і поширення їх на всі сфери політичного, виробничого й культурного життя, що породжує розгалужену систему функціональних стилів, які є свідченням появи нової якості літературної мови. Саме тому в багатьох публікаціях Я. Рудницький торкається питань, що стосуються суспільного статусу української літературної мови та її стильового розгалуження. Учений зазначає, що вона реалізується: *«1. у товариському, розмовному стилі, 2. у риторичному, промовному стилі, 3. у науковому стилі, 4. у поетичному стилі»* [УМГ, с. 23]. Ця класифікація не в усьому збігається з сучасною. Наприклад, відома дослідниця Л. Мацько виокремлює розмовний, публіцистичний, науковий, офіційно-діловий, художній, конфесійний, епістолярний стилі [127].

Я. Рудницький постійно вказував на необхідність застосування української мови в усіх ділянках суспільного життя. На думку вченого, це сприятиме її розвитку та популяризації.

Отже, розкриваючи суттєві ознаки літературної мови, науковець наголошує на її унормованості, наддіалектності, культурно-освітній функції, а також вказує на стильову диференціацію.

2.2.2. Я. Рудницький про основні чинники становлення та розвитку української літературної мови

Я. Рудницький постійно висвітлював проблематику, що стосується основних законів мовного розвитку, тих чинників, які впливали на формування сучасної української літературної мови. На думку дослідника, українська мова – це окрема лінгвальна система, що розвивалася й розвивається в певних суспільно-історичних умовах як самостійна одиниця в сім'ї слов'янських мов. Єдності національної мови, диференційованої на територіальні діалекти, соціальні жаргони тощо, сприяє існування спільної літературної мови українського народу. Вона, репрезентуючи мовні особливості загальнонародної мови, водночас помітно впливає на нівелювання діалектних відмінностей.

Наявність різних складників у загальнонародній мові є наслідком двох основних законів, що діють у кожній мові в процесі її історичного розвитку. Перший із них зорієнтований на виникнення певних особливостей мови, її різноманітності. За Я. Рудницьким, це *«гін до різничкування мови»*. Другий закон забезпечує об'єднання мовних ресурсів в одну систему. Дослідник окреслює такий процес як *«гін до її сполучення»*, тобто створення єдиної для усього народу літературної мови [УМГ, с. 108–109].

Заслуговують на увагу міркування лінгвіста про зміни, що відбуваються на всіх структурних рівнях мови. Змінюється місце мовних елементів у системі мови, їхня участь у вираженні думки. Основною причиною таких змін, на переконання вченого, є *«постійна боротьба між індивідуальним і загальним (суспільним) чинником»* [УМГ, с. 109]. Я. Рудницький пояснює появу

новотворів, зокрема нових образних засобів у художньому стилі, запозичення слів, тенденцією до диференціювання семантичних відтінків форм, характерної для індивідуальних і загальномовних змін. Як слушно зауважує вчений, *«вдержуються при житті тільки ті формальні засоби (слова, форми, звуки), що зрізничкуються значенєво»* [УМГ, с. 109].

Важливим у концепції нової української літературної мови Я. Рудницького є положення про специфіку її розвитку: помірковано-еволюційний характер – від початків до Першої світової війни і революційний – після Першої світової війни. Автор зазначає, що українська мова в післявоєнний період (1914–1918 рр.) зазнала такого *«велетенського скоку»* у своєму розвитку, якого не було в жодній із сучасних європейських мов. Отримання власної державності, стрімкий розвиток економічного, політичного, технічно-виробничого, наукового колективного національного життя, а також активна діяльність українських письменників, – усе це викликало, на думку вченого, *«раптове прискорення в досьогочасному незвичайно умірковано-еволюційному розвитку української літературної мови. І ось у ній почали схрищуватися найрізніші напрямні, найрізніші розвиткові тенденції – вислід багатьох чинників, що їм підпадає в своєму розвитку всяка літературна мова. Назвемо деякі головніші з них: а) велике географічно-діалектичне зрізничкування української мови, б) чотири культурно-історичні центри (наддніпрянський, галицький, буковинський й останньо: закарпатський), в) чужі впливи (деякі з них свідомо й насильно введені) і ін.»* [205, с. 3].

Стильова диференціація літературної мови – одна з головних внутрішньомовних ознак, за якою можна виділити етапи розвитку літературної мови і яка співвідносна з такими позамовними чинниками, як зміна соціальних формацій, визначні історичні події в житті суспільства, великі наукові відкриття. Важливими чинниками становлення й розвитку української літературної мови, за словами Я. Рудницького, були *«друкарська справа, державна влада (князі, канцелярії, суди, військо, церква, школа)»*, однак, як тільки з'являється геніальна творча особистість, вона відразу стає

«справжньою вирішною силою в розвитку літературної мови» [УМГ, с. 14]. Мовленнєва діяльність творчої особистості здатна впливати на мовлення представників різних соціальних груп, зокрема й нижчих верств населення, а це всезагальне використання стає вагомим чинником створення літературної мови, яка поширює свій вплив на всю «*націю-державу*» і стає мовою культури й літератури.

У Я. Рудницького не виникало сумнівів, що в кінці XIX – на початку XX ст. формується два територіальні варіанти літературної мови – західноукраїнський і східноукраїнський. Це було неминучим наслідком політичного поділу країни. За словами вченого, саме в західноукраїнському регіоні відбулося становлення новітньої науково-технічної термінології, активно розвивався публіцистичний стиль мовлення [299, с. 135]. У радянському мовознавстві не лише вивчення, а й постановка питання про існування західноукраїнського регіонального різновиду літературної мови була заборонена, тому єдиним об'єктивним науковим дослідженням історії формування української літературної мови до недавнього часу була праця Ю. Шевельова «Внесок Галичини у формування української літературної мови» [269], у якій ґрунтовно схарактеризовано галицький варіант літературної мови й показано його роль у становленні норм загальнонаціонального мовного стандарту [124, с. 135].

2.2.3. Авторська періодизація історії української літературної мови

Я. Рудницький у студіях з історії мови неодноразово торкався питання періодизації української літературної мови, яке має наукове й практичне значення, оскільки в ньому суто мовознавчі проблеми переплітаються зі суспільними, пов'язаними з прагненням українського народу дізнатися правду про себе, утвердити свою самобутність та право на власну незалежну державу. Тому вчений і приділяв значну увагу проблемам еволюції української літературної мови, виокремлюючи в її історії давню (XI–XV ст.), середню (XV–XVIII ст.) і нову (з кінця XVIII ст.) добу [УМГ, с. 69].

Аналізуючи ці історичні періоди розвитку української літературної мови, мовознавець керувався певними засадами. Насамперед ідеться про зміну основи, структури цієї мови, її суспільних функцій, стильової диференціації та зв'язків із розмовною мовою, а також про взаємозалежність історії української мови, історії української літератури й культури, співвідношення етапів історії літературної мови з етапами історії українського народу. Я. Рудницький розглядає розвиток української літературної мови на широкому тлі історичних подій і суспільної мовно-культурної ситуації в конкретний період.

Характеристика кожного історичного етапу української літературної мови Я. Рудницьким містила розгляд відповідних пам'яток української писемності з визначенням відбитих у них найважливіших рис української мови, аналіз тих мовних змін, які відбувалися в живому мовленні та знайшли відображення в текстах. Із такого всебічного висвітлення випливає, що риси, притаманні українській мові як окремій самостійній одиниці в сім'ї слов'янських мов, сформувалися переважно в дописемний період, оскільки вони зафіксовані вже в найдавніших наших пам'ятках [УМГ, с. 69].

Досить докладно розглядає Я. Рудницький такий важливий фонетичний процес історичного періоду, як занепад редукованих *ъ, ь* (за термінологією автора «заник глухих голосівок (півголосівок) *ъ, ь*») [УМГ, с. 78–79]. Мовознавець визначає їхнє походження, звучання та зміни залежно від позиції, а також наслідки цього фонетичного процесу. Здебільшого висновки автора стосовно *ъ, ь* та наслідків їхнього занепаду не відрізняються від сучасних поглядів. Наприклад, Я. Рудницький слушно вважає, що *ръ, рь, лъ, ль* переходять у властиві українській мові сполуки *ри, ли*. Однак процес переходу вчений пояснює дещо спрощено: «Але в слабій позиції вони не зникали, якби цього треба було сподіватися, але перейшли в *и*» [УМГ, с. 79]. У сучасних дослідженнях з історії української мови поява голосного *и* тлумачиться як наслідок втрати складотворчості, якої набули *р, л*, після занепаду слабких *ъ, ь*.

Як і багато знаних мовознавців, Я. Рудницький цікавився різними видами пам'яток (літописами, грамотами, богослужбовими книгами), вивчав велику кількість першоджерел та історичних матеріалів, долучався до впорядкування, перевидання та популяризації історично вагомих мовознавчих пам'яток, зокрема перевидавав «Лексис» Л. Зизанія [67, с. 158].

Я. Рудницький дотримувався традиційного в славістиці погляду, висунутого ще М. Максимовичем і підтриманого багатьма лінгвістами, починаючи з ХІХ ст., про виникнення літературної мови в Україні на чужій основі. Першою літературною мовою Київської Русі була мова Церкви, за термінологією автора – староцерковнослов'янська: *«З найдавніших часів літературною мовою українців була старо-церковно-слов'янська мова»* [УМГ, с. 73]. Як зауважує І. Свенціцький, «на основі пам'яток письменства Київської Русі ХІ–ХІІ ст. можна стверджувати: пам'яток староукраїнської мови цієї доби немає. Є пам'ятки, списані або українцями, або на Україні з південнослов'янської (старослов'янської). Оригінальні твори писались за зразком старослов'янської писемності» [214, с. 121]. Аналогічних поглядів дотримувався і Ю. Шевельов [277].

Незважаючи на строгі норми старослов'янської писемності, уже в перших пам'ятках давньої доби простежуються риси живої української мови, що приходили в літературну мову, за словами Я. Рудницького, *«стихійно та щораз частіше»* [УМГ, с. 73]. Ця мова *«під рукою українських переписувачів церковних книг та в устах українського духовенства»* почала переймати елементи (зокрема фонетичні) живої тодішньої мови українських племен. *«Згодом витворився окремий тип цієї мови, що ми її називаємо українізованою старо-церковщиною, чи староукраїнською літературною, чи теж книжною мовою. Попри неї існували далі й розвивалися поодинокі говори українських етнічних груп, творячи народне підложжя, ґрунт для згаданої українізації старо-церковно-слов'янської мови»,* – зазначає вчений [190, с. 51].

Серед найважливіших фонетичних ознак мови ХІ–ХV ст. дослідник називає: 1) повноголосся; 2) перетворення «носових» голосних у «чисті

ротіві»; 3) перехід праслов'янського *j- в o- ; 4) перехід праслов'янських *-tj-, *-dj- в -ч-, -ж-; 5) зміна ъ в і; 6) злиття праслов'янських ы та і в один голосний u; 7) наявність фарингального приголосного g; 8) перехід e в o після шиплячих; 9) зміна «півголосних» ъ та ь; 10) «ікання» (зміна o, e в і) [УМГ, с. 74].

Ці та інші риси живої української мови, як уважає професор Я. Рудницький, «вдиралися щораз сильніше в староцерковнослов'янську мову й відрізнявали її виразно від московської чи сербської старо-болгарщини: староцерковна літературна мова зукраїнилася, себто постав український тип староцерковнослов'янської мови» [УМГ, с. 81]. Отже, мовознавець, услід за І. Огієнком та С. Смаль-Стоцьким, замість виділення спільної традиційно руської (давньоруської) редакції старослов'янської мови чітко виокремлював український та московський типи: «Історичні пам'ятники з тих часів вказують на те, що тоді добре відрізняли різні типи староцерковної мови: українську, московську, болгарську й ін.» [УМГ, с. 81].

Розвиток української літературної мови XI–XIV ст. учений трактує як «українізовану старо-церковщину старої доби» [УМГ, с. 82].

За Я. Рудницьким, для середньої доби в розвитку української літературної мови характерне її використання як державної мови у Великому Князівстві Литовському. Цим самим автор стверджує безперервність літературно-мовного історичного процесу. Окреслений підхід відомого мовознавця повністю узгоджується з поширеними в сучасній україністиці концепціями про наявність у XV ст. такої літературної мови українців і білорусів, яка продовжувала певні традиції літературного мововжитку Київської Русі [10, с. 116 ; 16, с. 43 ; 210, с. 4]. Як зазначає З. Бичко, літературна мова у XIV–XV ст. обслуговувала переважно ділове письменство. Із розвитком жанрового багатства літератури XVI ст. вирізняють два типи староукраїнської літературної мови – слов'яноруську та «просту мову» [10, с. 117].

Саме на середню добу припадають, на думку Я. Рудницького, «зародки письменства в українській народній мові», які вчений відносить до XVI ст.,

коли вперше в Україні відчули потребу писати народною мовою «*для лепшого вирозумленя людей посполитих*» [УМЛ, с. 82]. Ці намагання мовознавець пояснює релігійними та соціальними змінами в українському суспільстві, зокрема ідеями Реформації, що проникали в Україну через Польщу й Литву. За прикладом польського письменства здійснюються переклади богослужбових книг, починаючи з Пересопницького Євангелія, так званою «простою мовою». П. Плющ зазначає: «Якщо очистити просту мову від наявних в ній полонізмів і латинізмів, то іноді можна переконатись, що основою її є жива народна мова, поєднана з книжною діловою мовою цього періоду і незначною кількістю церковнослов'янізмів» [157, с. 36].

Однак наприкінці XVI ст. церковнослов'янська мова відновлює втрачені позиції і ще надовго залишається панівною мовою церкви. Новий розквіт церковнослов'янської мови пов'язаний із діяльністю острозьких книжників, які видали Острозьку Біблію – перше в слов'янському світі повне видання Святого Письма церковнослов'янською мовою, що призвело, за словами Я. Рудницького, «до панування церковнослов'яниці в українській літературній мові» [УМЛ, с. 82].

Характеризуючи літературну мову середньої доби, учений зауважує значний вплив на її розвиток польської мови, зокрема, указує на запозичення з польської та через її посередництво з латинської та західноєвропейських мов.

Я. Рудницький також розглядає літературну мову цієї доби у взаємозв'язку з жанрами творів: чиста народна мова, уважає мовознавець, представлена у творах із народного життя – інтермедіях, великодніх і різдвяних віршах, сатирах, в інших творах уживається далі церковнослов'янська мова [УМЛ, с. 83]. Той факт, що в певних літературних жанрах послуговувалися різними мовами, спричинив затримання церковнослов'янської мови в релігійному стилі. Церковнослов'янська мова сприймалася як самостійний високий стиль тогочасної літературної мови. В усіх стилях і жанрах кінця XVI–XVII ст. функціонували обидва типи староукраїнської літературної мови – слов'яноукраїнська і «проста мова». Навіть твори одного жанру писали або

«простою мовою» (літопис Самовидця), або слов'яноукраїнською (літопис Граб'янки). «Проста мова» різних жанрів і в різних авторів неоднаково засвідчувала вплив живої народної мови на літературну.

У розвитку української літературної мови середньої доби Я. Рудницький акцентує свою увагу на XVIII ст. У першій його половині здійснюється тиск на *«тодішню українську церковнослов'янську мову з боку російського уряду»*, правлення богослужбових книг за правилами російської орфоєпії і занепад обох різновидів староукраїнської літературної мови. Така зрусифікована церковнослов'янська мова *«ставала щораз більше чужою в Україні й це вплинуло на поширеність народньої мови як літературної»* [УМЛ, с. 91].

Отже, в *«межах українізованої старо-церковщини середньої доби»* (XV–XVIII ст.) мовознавець виокремлює *«руську мову»* XV ст. – державну й дипломатичну мову Великого Литовського Князівства – і стверджує, що *«починаючи з XVI ст. прослідковуються дві тенденції розвитку української літературної мови:*

1) повернення до чистої старо-церковно-слов'янської мови у православних храмах, а з XVIII ст. – її русифікація через засилля Московського патріархату і *«великодержавний»* вплив на Києво-Могилянську Академію;

2) уживання в богослужіннях греко-католицької церкви українізованої старо-церковщини, виникнення українського літературного *«койне»* [190, с. 54].

Питання становлення нової української літературної мови мовознавець традиційно пов'язує з творчістю І. Котляревського, який *«розмежовує нове, відроджене українське письменство в народній мові від давнього і середнього в «книжній» мові»* [УМЛ, с. 91]. Заслуги І. Котляревського Я. Рудницький убачає в тому, що той *«свідомо перший увів у друковану книжку народню мову. Він теж перший вжив полтавського говору»* [УМЛ, с. 92]. Величезний талант письменника у використанні народних мовних перлин значно збагатив українську літературну мову. Період розвитку української літературної мови

«від Котляревського» мовознавець називає *«новою добою»* (кінець XVIII ст. – до наших днів).

Характеризуючи нову добу в історії української літературної мови, Я. Рудницький звертає увагу на розвиток цієї мови в Наддніпрянщині, Галичині, Буковині. Мовознавець традиційно оцінює роль Т. Шевченка як основоположника нової української літературної мови. Саме Великий Кобзар уперше *«своєю творчістю підніс її на високий рівень суспільно-мовної та словесно-художньої культури, заклав основи для розвитку в ній наукового, публіцистичного та інших стилів літературної мови»*. На думку Я. Рудницького, значна заслуга в розвитку нової української літературної мови належить також П. Кулішу, який разом із Т. Шевченком *«збагатив літературну мову лексикою на позначення абстрактних понять і термінів складного культурного життя»* [УМЛ, с. 92].

Про історично зумовлені особливості розвитку української літературної мови на теренах Західної України від кінця XVIII до 30-х рр. ХХ ст. йдеться в роботі Я. Рудницького «Мовна та правописна справа в Галичині». Учений зазначає, що в Галичині наприкінці XVIII ст. уживалися в писемності польська й латинська мови, а в деяких друкованих виданнях, пов'язаних із церквою, – церковнослов'янська мова з домішками російської чи народної мови, названа «язичієм». Причинами цього явища мовознавець вважає: уведення церковнослов'янської мови в ранг книжної (офіційної) з часів прийняття християнства на Русі – *«в найдавнішу добу нашого письменства»*; вплив на неї живих української та польської мов упродовж XV–XVI ст.; релігійну боротьбу православ'я з унією XVI–XVIII ст., упродовж якої *«подужчали церковнослов'янські та польські впливи щодо мови»* [185, с. 2].

Жива народна мова входить у письменство Галичини разом із «Русалкою Дністровою» 1837 року, коли в тодішню літературну мову проникають елементи західноукраїнських говорів. Характеризуючи стан літературної мови в Галичині, Я. Рудницький указує на існування з середини ХІХ ст. на цих теренах двох протилежних таборів: 1) українофілів, які обстоювали права живої

народної мови, вважали її найдорожчим скарбом й основою літературної мови, прагнули до самостійного розвитку української мови й культури на народній основі в єднанні зі Східною Україною; 2) русофілів, тобто прихильників культурного й мовного об'єднання з Московією, які орієнтувалися на «язичіє» XVIII ст., наближене до російської мови, і пропонували створювати галицько-руську мову на церковнослов'янській основі, оскільки церковнослов'янська літургійна мова, на їхню думку, є набутком наших предків [185, с. 7–8]. Я. Рудницький позитивно оцінює роль Собору руських учених (1848), на якому було прийнято низку ухвал, що мали важливе значення для розвитку української писемно-літературної мови на народній основі.

Розвій літературної мови на Буковині учений пов'язує з письменницькою діяльністю Ю. Федьковича, який перший почав писати народною мовою, що її Я. Рудницький вважає *«спільноукраїнською»*, тільки з великою домішкою гуцульських слів і форм [УМЛ, с. 100].

В історії нової української літературної мови науковець виокремлює період після так званого Емського указу. На думку Я. Рудницького, доба після заборони українського слова в Росії (1876–1906 рр.) – це водночас доба розвитку спільної української літературної мови, яку *«треба визнати за найважливішу, коли йде зближення та вирівнювання різниць у літературній мові Наддніпрянщини й Наддністрянщини»* [УМЛ, с. 100].

Кінець XIX – початок XX ст. – короткий, але дуже плідний період у розвитку української літературної мови. Він збігається з пробудженням української національної свідомості, зі спробами збудувати свою власну державу, з бурхливим розвитком художньої творчості як у галузі літератури, так і в інших видах мистецтва.

Зняття заборон українського друкованого слова й одержання статусу державної мови у XX ст. зумовили радикальні зміни в українській літературній мові. Використання її в *«різних ділянках державного, технічного і економічного життя привело до потреби творити і вдосконалювати фахову термінологію з усіх галузів знання»* [УМЛ, с. 101].

Розвиток української літературної мови істотно уповільнився вже на зламі 30-х – 40-х рр. Я. Рудницький зазначає: *«Після 1929 року за Збручем ... пішов пляновий і систематичний наступ на все українство, отже й на українську мову. Російський уряд в т. зв. Радянській Україні, хоч і не заборонив офіційно українську мову, старається її «наблизити» до мови Леніна-Сталіна й «всесвітнього пролетаріату», до російської мови. Таке «наближення (помосковлення) йде скорим ходом вперед, головно-ж у ділянці термінології (й скорочення), складні й правопису, що вже значно одбіг від академічного...»* [185, с. 11].

Ліквідація української державності у 20-х рр. ХХ ст. й подальша політика русифікації, що базувалася на хибній теорії злиття всіх націй і народностей Радянського Союзу в одну спільноту, також призвели до обмеження офіційної функції української мови. Висвітленню цього питання Я. Рудницький присвятив низку творів соціолінгвістичного спрямування.

2.3. Соціолінгвістична проблематика праць ученого

Особливе місце серед публікацій Я. Рудницького посідають твори соціолінгвістичного спрямування. Чимало з них відомий філолог присвятив таким питанням, як визначення державного статусу української мови; перспективи розвитку української мови як літературної; гармонізація й упорядкування мовних впливів, збереження лексичного складу та граматичної системи, недопущення звуження сфер уживання української мови на теренах тих держав, у яких волею історії доводилося перебувати представникам українському етносу. Окреслені аспекти насамперед стосувалися проблеми мовної політики таких багатонаціональних держав, як СРСР, США, Канада. Як зазначав дослідник, держава впливає на мовну ситуацію через ідеологічні, законодавчі, адміністративні, фінансово-економічні важелі, визначаючи соціальний статус і соціальні функції мов.

2.3.1. Характеристика становища української мови в Радянському Союзі

Я. Рудницький постійно намагався привернути увагу науковців і політиків західного світу до мовного нерівноправ'я в СРСР.

У праці «Die Ukrainische Sprachwissenschaft in der Sowjetunion 1918–1938» («Становище української мови в Радянському Союзі 1918–1938» (1938)) Я. Рудницький пов'язує період лінгвістичної українізації, що розпочався 1924 року в УРСР, із намаганням Москви, по-перше, скасувати зростання українських національних прагнень, по-друге, поставити на службу російських комуністичних прагнень представників єврейської та російської національних меншин в Радянській Україні, аби вони могли пропагувати комунізм серед українців на національному рівні [299, с. 285]. Саме з цією метою, на думку вченого, українську мову в УРСР було визнано державною.

Я. Рудницький визнає, що 1924–1930 рр. в УРСР було зроблено чимало заходів для унормування української мови: інтенсифіковано лінгвістичні дослідження в наукових установах Києва й Харкова, видано багато словників, підручників, довідників, запроваджено низку практичних курсів із вивчення української мови. Однак на початку 30-х рр. почався відкритий наступ на український уряд, культуру, науку й мову: усунено від діяльності та репресовано визначних українських учених-мовознавців; вилучено з ужитку укладені ними словники, підручники тощо; Всеукраїнську академію наук реорганізовано в Інститут мовних досліджень; на шпальтах журналу «Мовознавство» розпочато запеклий бій із «націоналізмом в лінгвістиці»; правильними визнано дві теорії: яфетичну теорію М. Марра і теорію зближення української мови з «братньою» російською [299, с. 287].

Я. Рудницький погоджується з усіма висновками Р. Смаль-Стоцького, викладеними в його праці «Українська мова в совєцькій Україні» (1936):

- 1) українська мова в УРСР 1930–1935 рр. не має належного захисту;

2) майбутнє української мови вирішували не українська інтелігенція і не українські трудівники, а московський уряд, який фактично продовжує мовну політику російського царизму;

3) українську мову обмежили в правах самостійного розвитку в таких галузях, як термінологія, лексикографія, синтаксис, орфографія;

4) після проголошення Москвою курсу на злиття української мови з російською відмінності між мовами штучно усувалися;

5) для пришвидшення процесу було зумисне порушено територіальну єдність носіїв української мови: з прикордонної зони шириною 40–60 км насильно виселено всіх українців, натомість ці райони заселено етнічними росіянами [299, с. 287–288].

Після 1935 року, як зауважує Я. Рудницький, ситуація не покращилася, а погіршилася. Такого висновку вчений дійшов, проаналізувавши замітки з української більшовицької преси, наукових статей і літературних творів, опублікованих в УРСР [299, с. 289].

У словнику української мови в СРСР 1935–1938 рр. Я. Рудницький виокремлює два типи слів, штучно введених із метою «зближення братніх мов»:

а) російські слова, внесені до словника як українські (іноді вони набувають української фонетичної форми), наприклад: *бойкий* (рос.) – *бойкий* (штучне укр.) – *меткий* (власне укр.); *льотчик* (рос.) – *льотчик* (штучне укр.) – *літун* (власне укр.);

б) іншомовні слова, уведені до українського словника через російську мову зі збереженням російських фонетико-морфологічних особливостей, наприклад: *актриса* (рос.) – *актриса* (введене з рос.), *акторка* (укр.); *градус* (рос.) – *градус* (введене з рос.) – *ступінь* (укр.).

Я. Рудницький відзначає також низку неприпустимих морфологічних «інновацій», зокрема вживання суфіксів у невластивому українській мові фонетичному оточенні чи значенні, наприклад: *Левчик* (замість *Левко*), *Славчик* (замість *Славко*), хоча зменшувальний суфікс *-чик* в українській мові

використовують лише тоді, коли твірне слово закінчується на *-ець*: *горобець* – *горобчик* (маленький горобець), *хлопець* – *хлопчик* (маленький хлопець). Наслідком продуманого «зросійщення», на думку вченого, є тенденція до усунування кличного відмінка, уживання суфікса *-к(а)* у девербативах на зразок *постановка, розробка, чистка* [299, с. 291].

Із синтаксису російської мови навіть «через Збруч» прийшли і вкоренились у повсякденному мовленні деякі недоречності, як-от: заміна власне української конструкції на зразок *козака вбито* (для мовного чуття українців зрозуміло, що дія вже відбулася) на конструкції *було взято, буде дано*; ненормативні використання прийменників у конструкціях на зразок *діяльність по підготовці нової війни, розмова по телефону* тощо. Причому, як зазначає Я. Рудницький, більшовики виправдовують появу в мові таких синтаксичних ідіом, щоб довести «близькість» української і російської мов [299, с. 292].

Тенденції до русифікації, переконаний Я. Рудницький, спостерігаються і в порушенні орфографічних норм, викладених у харківському правописі 1929 року. Неприйнятними вчений вважає вилучення з обігу літери *т*, відмову від адекватної транслітерації голосних у словах іншомовного походження, як-от: *Лейпциг* (рос.) – *Лейпциг* (укр., уведене з рос.) – *Ляйпциг* (укр., уведене з нім.) тощо [299, с. 294].

При цьому Я. Рудницький наголошує, що всі ці коригування української мови у сферах лексикографії, граматики та правопису з метою насильницького наближення її до російської мови – це тільки один бік проблеми. Найбільшими загрозами, на думку вченого, є масове пропагування російської мови як мови вищого гатунку в СРСР і міжнародної мови соціалістичної культури, а також офіційне впровадження російської мови як другої державної мови в Радянській Україні [299, с. 295].

Підбиваючи підсумки здійснених досліджень, Я. Рудницький констатує:

1. Українська мова в СРСР упродовж 1936–1938 рр. була примусово додатково русифікована: а) у словнику; б) у граматичній структурі (у морфології та синтаксисі); в) у фонетиці та орфографії.

2. Русифікація української мови відбувається за підтримки Академії наук УРСР і здійснюється під гаслом зближення української та російської мов.

3. Одночасно з русифікацією української мови в суспільному житті утверджується статус російської мови як другої державної мови УРСР.

4. Українська літературна мова може бути збережена на рівні 1876 року тільки в західних областях.

5. Радянська політика щодо української мови така сама, як і за часів російського царизму, проте її наслідки можуть бути трагічнішими: самодержавство радикально обмежувало сфери вживання української мови, однак не втручалося в її структуру, не спотворювало, не позбавляло мову національного характеру «науковими методами», як це чинить комуністичний уряд [299, с. 297].

2.3.2. Лінгвоцид у трактуванні Я. Рудницького на тлі культурно-історичних реалій розвитку української мови в УРСР

Важливе значення для розуміння позиції Я. Рудницького як борця за мовні права українців УРСР у період холодної війни (1946–1990 рр.) мають праці: «За конституційне право української мови» (1967), «Language Rights and Linguicide» («Мовні права і лінгвіцид» (1967, 1968)), «Г – проскрибована буква в ССРСР» (1970), «Linguicide» («Лінгвіцид: мововбивство» (1976)), «The Ems Ukase of 1876 and the Problem of Linguicide» («Емський указ 1876 року і проблема лінгвіциду» (1976)), «Проти русифікації України. Лінгвіцид і голодомор» (1984) тощо [87, с. 525].

У вступі до праці «Linguicide» («Лінгвіцид: мововбивство» (1976)) описано історію введення у науковий обіг авторської концепції *лінгвіциду* (*лінгвоциду*). Як свідчить джерело, 1966 року в процесі гострих дискусій

із членами «B&V Commission» в контексті розв'язання проблеми мовних прав національних меншин Канади в Я. Рудницького виникла ідея удосконалити свою концепцію *лінгвоциду* («*author ventured to advance his concept of «linguocide»*») і створити її оновлену версію – концепцію *лінгвіциду* [304, с. 7]. Унаслідок дискусій учений не лише запропонував уживати термін *лінгвіцид* замість *лінгвоцид* («*not only the term was improved («linguicide» instead of «linguocide»*)), а й увиразнив, уточнив і систематизував свою концепцію *лінгвіциду* [304, с. 7]. Уперше термін *лінгвіцид* (*linguicide*) зафіксований в індивідуальному «Меншинному звіті» Я. Рудницького, опублікованому в першому томі офіційних рапортів «B&V Commission» (1967) [ЕСР, т. II, с. 775 ; 295, с. 5–7]. 1968 року з нагоди 20-річчя Декларації про права людини праця вченого «Language Rights and Linguicide» («Мовні права і лінгвіцид») вийшла окремими виданнями в Німеччині та в Канаді. 1976 року учений підготував поширене видання «Linguicide» («Лінгвіцид: мововбивство»), приурочене 100-річчю Емського указу 1876 року [33, с. 97 ; 304, с. 7]. 1978 року праця опублікована в Лондоні у четвертому випуску «Ukrainian Review» («Український огляд») [ЕСР, т. II, с. 775]. Зауважмо, що в сучасній українській соціолінгвістиці використовують термін *лінгвоцид* [117, с. 315–318 ; 123, с. 5–36], а західноєвропейські й американські мовознавці вживають термін *linguicide* (*лінгвіцид*) [117, с. 318 ; 285, с. 668].

У розділі «Мовні права» названої вище праці «Linguicide» («Лінгвіцид: мововбивство» (1976)), автор висвітлює свої погляди на мовні права людини в правовому контексті. Я. Рудницький вважає, що концепція мовних прав базується на переконанні, що кожна людина має природне право будь-де спілкуватися рідною мовою зі своїми співвітчизниками. Тому право на спілкування рідною мовою належить до базових людських прав, невід'ємних від права на свободу слова чи свободу думки. Індивідуальні мовні права, які реалізують у приватному житті, є природними, тому їх не обмежують ніякими законами, тоді як мовні права групи встановлюють на законодавчому

рівні, забезпечують конституційно (на рівні держави) або інституційно-адміністративно (на рівні регіону) [33, с. 97 ; 304, с. 7–8].

Я. Рудницький виокремлює три регульованих державою сфери використання мови, де вона може бути дозволена, обмежена чи заборонена, а саме:

1) у публічному житті, наприклад, на масових мітингах, у ЗМІ, в офіційному листуванні, бізнесі і т. д.;

2) у взаємостосунках між громадянами країни в адміністративних закладах, судах, у внутрішньому публічному житті загалом;

3) як мова навчання і мова для вивчення в освітніх закладах у країні загалом чи в окремих її частинах [33, с. 97 ; 304, с. 8].

Якщо застосувати зазначені тези до соціалістичних реалій розвитку української мови після 20-х рр. ХХ ст., то не важко переконатись у тому, що жодна з умов, визначених ученим як сприятлива для збереження самобутності мов і культур національних меншин в СРСР, не була забезпечена. Проголошуючи рівність так званих «братських» мов, декларуючи свободу слова і право народів на самовизначення, радянський уряд робив усе, щоб знівелювати національні відмінності.

У публічному житті в СРСР використовували тільки російську мову, через засоби масової інформації та культурно-просвітницькі заходи нав'язували російську культуру. З 30-х рр. почався відвертий наступ на науковий і офіційно-діловий стилі українського мовлення, що виражався у вилученні з обігу власне українських лексем, деяких морфологічних форм, синтаксичних конструкцій, словотвірних моделей та заміні їх російськими кальками. М. Хрущов у 60-х рр. ХХ ст. проголосив російську мову другою рідною мовою для всіх народів СРСР. Цю тезу підхопили всі засоби масової інформації, навіть наукові кола, незважаючи на неможливість її обґрунтування. У цей період на третину зменшується кількість україномовних видань, а кількість російськомовних настільки само збільшується. В адміністративних закладах загалом використання навіть знівеченої за сорок років правління радянського

режиму української мови з приходом до влади В. Щербицького в 70-х рр. припинено. Наслідуючи вище керівництво чи прагнучи зробити кар'єру, значна кількість населення у публічному житті теж спілкується мовою «старшого брата». Як мова навчання і мова для вивчення в освітніх закладах українська мова в УРСР перебувала на другій позиції. Панівне становище в системі освіти після введення в дію реформи 1958 року (про вільний вибір мови навчання і вільний вибір другої мови у російських школах) посіла російська мова. 1978 року була видана постанова ЦК КПРС про посилене вивчення і викладання російської мови та літератури, а 1983 року – постанова про посилене вивчення російської мови, поділ класів в українських школах на групи та підвищення заробітної плати вчителям російської мови на 15%, що остаточно утвердило домінантне становище російської мови в освітньому просторі СРСР [33, с. 98 ; 123, с. 22–25].

Загроза перетворення двомовного суспільства на одномовне з домінантною мовою спілкування, на думку Я. Рудницького, існує і далі. Тому, крім конституційних та інституційно-адміністративних заходів, мовні права групи в умовах дво- чи багатомовності повинні бути захищені і навіть збільшені за рахунок прихильного ставлення оточення, створення сприятливих умов для локалізації мовних ресурсів, іншими словами – для підтримки мови як засобу спілкування в межах цього суспільства [304, с. 13]. А ці процеси залежать більше від політичної системи, державного устрою, рівня розвитку демократії, ніж від офіційної легалізації мовних прав у тих чи тих законодавчих актах. Наприклад, Конституція СРСР 1936 року була визнана однією з найбільш прогресивних у світі, однак саме 30-і рр. ХХ ст. називають «добою катастрофічного зламу, коли українська нація пережила спланований у Кремлі геноцид, доказом чого є збіг у часі репресивного наступу на українську мову з організованим комуністичною владою голодомором, що забрав життя мільйонів селян – носіїв цієї мови» [33, с. 99 ; 123, с. 36].

У розділі «Лінгвіцидні заходи і лінгвіцид» Я. Рудницький наголошує на тому, що будь-які спроби частини суспільства, уряду чи інституцій

обмежити або підтримати використання однієї мови за рахунок іншої вважаються *лінгвіцидом* [33, с. 99 ; 304, с. 14]. Учений наводить приклади зумисного вилучення мови зі широкого вжитку шляхом насильницької асиміляції, уніфікації, денаціоналізації, зокрема Валуєвським циркуляром і підписаним 1876 року Емським указом.

Підсумовуючи викладене, Я. Рудницький констатує: кожна група, незалежно від громадянства й національності, має право зберігати і розвивати свою рідну мову, вимагати від органів влади загальнодержавної та інституційно-адміністративної підтримки [33, с. 99 ; 304, с. 23].

Чітко визначає автор перелік заходів, які вважає лінгвіцидними, а саме: убивство носіїв мови (геноцид); репресивні заходи, що заважають природному розвитку мови; насильницьке трансформування двомовного суспільства в одномовне; нав'язування чужої мови шляхом обов'язкового вивчення її в школі, через засоби масової інформації; відсутність державної підтримки культурного розвитку національних меншин [33, с. 99 ; 304, с. 2].

Учений активно використовує демократичні можливості Заходу, щоб підкреслити необхідність захисту мовних прав українців у СРСР. 1967 року на Всесвітній асамблеї з прав людини в Монреалі Я. Рудницький порушив питання дотримання мовних прав людини й народу як головну проблему, яку необхідно розглянути на міжнародному рівні [221, с. 16]. Концепція *лінгвіциду* була репрезентована науковцем 1968 року – на Національній конференції з прав людини в Оттаві, на засіданні спеціальної комісії з лінгвіциду Манітобської організації з прав людини у Вінніпезі, 1974 року – на Інтернаціональному конгресі соціологів у Торонто [304, с. 7].

Як лінгвіцидну акцію трактує Я. Рудницький вилучення у 30-х рр. ХХ ст. з українського алфавіту букви *г*. Протягом 1941–1969 рр. учений уклав спеціальний словник слів із літерою *г*, що налічує близько 1000 лексичних одиниць з історичними та етимологічними поясненнями кожної з них. 1975 року на VIII Міжнародному з'їзді фонетистів в Англії Я. Рудницький виголошує доповідь про заборону літери *г* в УРСР і на знак протесту надсилає

меморандум Канадській національній комісії ООН, Освітній, науковій і культурній організації ЮНЕСКО про необхідність повернення до українського алфавіту вказаної вище літери [33, с. 99 ; 304, с. 28].

Отже, Я. Рудницький обґрунтовує концепцію лінгвоциду як недопустимого в демократичному суспільстві явища. Учений негативно оцінює мовну політику Радянського Союзу, розглядає ситуацію щодо збереження мовної та культурної самоідентичності українців у СРСР як українською несприятливу, виступає борцем за мовні права на міжнародному рівні.

2.3.3. Я. Рудницький про збереження й перспективи розвитку української мови в діаспорі

Помітне місце в науковій спадщині Я. Рудницького посідає проблема збереження та перспективи розвитку української мови в діаспорі.

Умови національно-культурного життя українців діаспори були дещо іншими, ніж у Радянському Союзі. Однак навіть у західному світі, попри більше дотримання в ньому демократичних традицій, на українську самобутність теж чатувала небезпека, оскільки дуже часто освоєння іммігрантами та їхніми нащадками нового лінгвістичного простору супроводжувалося втратами позицій на «материнському» полі, акультурацією та асиміляцією [220, с. 285]. До того ж незворотним виглядав процес лінгвістичної інтерференції – перенесення особливостей однієї мови до системи іншої [СІС, с. 360].

Ці явища й чинники, які на них впливають, Я. Рудницький розглядає в низці соціолінгвістичних досліджень.

Особливо вагомими у сфері вивчення стану й перспектив розвитку української мови в діаспорі є праці Я. Рудницького «Die Erforschung der ukrainischen Sprachinseln» («Дослідження українських мовних анклавів» (1940)), «Slavic linguistic atlas of Canada and U.S.A.» («Слов'янський лінгвістичний атлас Канади й США» (1949)), «Українська мова й мовне питання в Манітобі» (1969),

«Immigrant languages, language contact and bilingualism in Canada» («Іммігрантські мови, мовний контакт і двомовність у Канаді» (1973)), «Становище української та інших слов'янських мов у Канаді» (1971), «Languages of Canada» («Мови Канади» (1987)). Чимало цінних матеріалів уміщено в першому (1967) і четвертому (1969) томах офіційних звітів «B&V Commission» та в річнику «Rudnyckiana» («Рудницькіяна» (1985–1995 pp.)) [284 ; 287].

Учений розглядає загальні особливості послуговування рідною мовою групами українських емігрантів, що проживають на порівняно відокремлених від чужомовних впливів територіях, у «мовних анклавах», і розрізнено, в «розсіяній діаспорі».

У книзі «Languages of Canada» («Мови Канади» (1987)) Я. Рудницький подає такі загальні зауваги щодо використання рідної мови групами емігрантів Канади та США залежно від місця їхнього проживання:

1) у полісах, містах і містечках спостерігається українсько-англійська двомовність, причому англійська мова використовується в офіційних ситуаціях, а українська – в побуті;

2) англійський монологізм характерний для другого-третього поколінь емігрантів (у їхньому середовищі він становить приблизно 50%);

3) слов'янський монологізм притаманний лише новоприбулим;

4) у дуже маленьких селах, де живуть переважно слов'яни, рідна мова може вживатися навіть у діловій сфері, англійська використовується в школі, на пошті, в муніципалітеті тощо, українсько-англійський білінгвізм тут – рідкісне явище;

5) на далеких фермах подекуди спостерігається слов'янський монологізм, тут можна зустріти людей (переважно старшого віку), які зовсім не знають англійської [38, с. 95 ; 303, с. 27–28].

Серед спостережень, наведених Я. Рудницьким, науковий інтерес викликають такі твердження:

1) у Центральній та Західній Канаді кількість носіїв української мови найбільша порівняно з кількістю носіїв інших слов'янських мов;

2) слов'янські мови в Канаді зберігають діалектний колорит, трапляються чисті та мішані діалекти;

3) чисті діалекти наявні у віддалених селах чи на фермах, якщо туди переселилися люди з одного українського села;

4) у великих містах існують змішані діалектні системи, що перебувають під впливом домінантної літературної мови;

5) якщо представники різних слов'янських народів проживають в одній місцевості, то вони переважно спілкуються найбільш розповсюдженою там слов'янською мовою, наприклад, поляки в Сасачкевані говорять українською, звертаючись до українців;

6) у чистих і мішаних слов'янських діалектах уживаються англійські запозичення зі сфери матеріальної, духовної чи соціальної культури, наприклад: *хауз* (від англ. house – будинок), *лоєр* (від англ. lawyer – юрист, правник);

7) у середовищі старшого двомовного покоління емігрантів слов'янського походження побутує специфічний варіант *Slavicized English* – тип слов'янізованої англійської мови, що характеризується проникненням фонетичних, граматичних і лексичних ознак слов'янських мов;

8) у Канаді мало топонімів слов'янського походження, зате багато «англізованих» українських імен і прізвищ [38, с. 96; 303, с. 28–29].

Важливими завданнями лінгвістичних досліджень Я. Рудницький вважає вивчення проблеми асиміляції слов'янських мов у Канаді, фонетичних, морфологічних, синтаксичних особливостей слов'янських діалектів у Канаді; дослідження англійських запозичень у розмовній мові емігрантів слов'янського походження в Канаді та США, *Slavic English* (слов'янської англійської) як різновиду *Slavicized English* (слов'янізованої англійської) в Канаді,

слов'янських топонімів у Канаді, слов'янсько-англійських імен і прізвищ, а також укладання карти слов'янських діалектів Канади [303, с. 29].

Над виконанням багатьох зі вказаних завдань плідно працював сам мовознавець. У творчому доробку вченого знаходимо дослідження слов'янських мовних анклавів, українських діалектів, фольклору, топонімів українського походження, слов'янсько-англійських імен і прізвищ в Канаді та США.

Я. Рудницький зібрав на канадській землі багату фонотеку живої мови кількох поколінь канадських українців, опублікував чотири томи «Матеріалів до українсько-канадської фолкльористики й діалектології» [180 ; 181 ; 182 ; 183], задокументувавши в них усі діалектні особливості мови українських поселенців у Канаді.

Досліджуючи особливості побутування й перспективи збереження української мови в діаспорі, Я. Рудницький доводить важливість таких основних чинників збереження національної ідентичності українців у діаспорі, як компактність проживання мовців, створення українських сімей, україномовне виховання в родині, активна просвітницька робота церкви та громадських організацій, науково-освітня діяльність, навчання рідною мовою, наявність власних засобів масової інформації тощо [38, с. 99 ; 303, с. 11–16].

У роботі «Становище української й інших слов'янських мов у Канаді» Я. Рудницький, покликаючись на свою працю «Українська мова й мовне питання в Манітобі», зазначає, що «українська мова з'явилася на манітобських теренах» 1874 року, з 1890 поширилася в околицях і в самому Вінніпезі, 1897 року набула прав мови викладання у школах, а згодом зрівнялась у можливостях із французькою мовою – другою офіційною мовою Канади. Однак 1916 року «лінгвіцидним актом Манітобської легістлятури» ці права було ліквідовано, а «суто асиміляційна» мовна політика Канади в період між першою та другою світовими війнами призвела до зниження кількості україномовних громадян серед другого покоління емігрантів, їхньої відмови

«від традиційного батьківського пня» і прийняття ними панівної англійської культури та мови. Учений доходить висновку, що українська діаспора в Канаді є і довгий час буде «діаспорою в розсіянні», тому наголошує на необхідності «духовного підложжя, ідейного спрямування й національної свідомости широких кіл українського громадянства в розсіянні» [38, с. 98 ; 67, с. 152 ; 200, с. 7–18].

Я. Рудницький переконаний, що, крім внутрішніх (ідейних) переконань, потрібна дія зовнішніх чинників, найважливіший із яких – «*формально-правний чинник, включно з конституційним визнанням і забезпеченням нашої мови, культури, й узагалі нас, як окремішньої групи*» [200, с. 18]. Тож коли в кінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. мовна ситуація в Канаді ускладнилася через вимоги франко-канадців визнати французьку мову другою офіційною мовою та хвилю протестів щодо мовної політики уряду з боку інших національних меншин, учений активно вступив у боротьбу за мовні права канадських українців.

Упродовж 1963–1971 рр. Я. Рудницький працює в складі «В&В Commission», завданням якої було простудіювати становище двох головних мов Канади та співвідношення двох культур і представити урядові Канади свої рекомендації [295, с. 21]. Щоб переконати громадськість у необхідності державного захисту української мови в Канаді, учений максимально використовує ресурс своїх останніх наукових досліджень і проводить низку нових.

По-перше, вивчає історію українських поселенців у Канаді, з'ясовує їхню роль у розвитку держави [200, с. 10–11].

По-друге, збирає статистичні відомості щодо поширення української мови порівняно з іншими мовами Канади. Науковець дослідив, що станом на 1961 рік українці (473 337 осіб) за своєю чисельністю поступаються лише англоканадцям (7 996 669 осіб), франко-канадцям (5 540 346 осіб) і німцям (1 049 599 осіб) [303, с. 8]. Крім того, кількість українського населення в степових (прерійних) провінціях сягає: в Альберті – 105 923 осіб (7,95%

від загальної кількості населення); в Манітобі – 105 372 осіб (11,43% від загальної кількості населення); в Саскачевані – 78 851 осіб (8,52% від загальної кількості населення) [220, с. 289].

По-третє, переконливо обстоює належність української мови до групи іммігрантських, анклавних, стійких до асиміляційних процесів мов індоєвропейського походження, що стали частиною канадської культурно-мовної мозаїки, спираючись на науково виважену класифікацію мов Канади, репрезентовану ним 1957 року:

1) за історичним принципом, виокремлюючи: а) *colonial* (колоніальні); б) *indigenous* (корінні); в) *immigrant* (іммігрантські) мови;

2) за принципом генеалогічної належності: а) *Indo-European* (індоєвропейські); б) *non-Indo-European* (неіндоєвропейські) мови;

3) за рівнем опору асимілятивним процесам: а) *enclavic* (анклавні) – мови з великою силою опору і мінімумом допустимого чужомовного втручання; б) *symbiotic* (симбіотичні) – мови, що співіснують у гармонійному творчому контактуванні; в) *hybridized* (гібридизовані) – мови зі змішаними елементами формування конгломерату; г) *extincted* (вимерлі) – з нульовим опором чужомовним втручанням у процесі історичного розвитку [38, с. 96 ; 303, с. 44].

По-четверте, Я. Рудницький опротестовує традиційне для тогочасних канадських учених розуміння білінгвізму лише як англо-французької двомовності. Як наслідок – люди, що володіли тільки однією з двох офіційних мов, уважалися одномовними, хоча насправді були, як мінімум, двомовними (бо володіли однією з офіційних мов і материнською). Зважаючи на реальну мовну ситуацію в Канаді, Я. Рудницький висуває тезу про розрізнення таких типів білінгвізму:

1) *official bilingualism* (офіційний білінгвізм) – англо-французький або (у Квебеку) франко-англійський (за даними перепису 1961 року 2 231 172 канадців визнано офіційно двомовними);

2) *regional or semi-official bilingualism* (регіональний, або напівофіційний білінгвізм) – знання однієї з офіційних мов (англійської чи

французької) і материнської (найчастіше це англійсько-німецький, українсько-англійський, англійсько-український, англійсько-італійський, французько-італійський, французько-український, французько-німецький білінгвізм);

3) *marginal bilingualism* (маргінальний білінгвізм), одним із видів якого є *unofficial bilingualism* (неофіційний білінгвізм) – знання і використання двох мов, жодна з яких не належить до числа офіційних (наприклад: російсько-німецький, українсько-ісландський, екімосько-індіанський тощо; за даними перепису 1961 року 232 447 осіб (1% населення Канади) не володіє ані англійською, ані французькою мовами, однак при цьому існує ймовірність їхньої неофіційної двомовності);

4) *extended bilingualism or multilinguism* (розширений білінгвізм, або мультилінгвізм) – знання двох офіційних мов на додаток до регіональних (наприклад: англійсько-французько-німецько-український, англійсько-французько-італійсько-німецький; цей тип мультилінгвізму здебільшого пов'язаний із індивідуальними потребами особистості, її спеціальними знаннями та вміннями) [38, с. 97 ; 303, с. 43].

Я. Рудницькому не завжди доводилося працювати в оточенні однодумців. Учений часто відстоював свою думку один проти дев'яти інших членів «B&V Commission». Однак сила наукових аргументів, помножена на громадянську мужність і дипломатичний хист Я. Рудницького, дали, хоч і не відразу, позитивні результати.

У першому томі офіційних рапортів «B&V Commission» йдеться про надання англійській і французькій мовам статусу державних, визнання Канади двомовною та двокультурною країною, однак зазначено: «В майбутньому, коли достатня кількість канадців вживатиме якоїсь мови поза англійською чи французькою – наприклад української – і хотітиме її зберігати, це признание можна буде поширити й навіть скріпити законом чи регуляцією» [200, с. 5–6].

Натомість Я. Рудницький публікує свій окремий «Меншинний звіт», у якому, на протипагу іншим дев'яти членам «B&V Commission», стверджує,

що Канада – багатомовна і багатокультурна держава з двома офіційними і багатьма регіональними мовами [295, с. 17]. Учений пропонує визнати регіональними ті мови, кількість носіїв яких у певних місцевостях становить 10 і більше відсотків від загальної кількості населення регіону.

За умови прийняття цих пропозицій Я. Рудницького українська мова теж уважалася б регіональною в степових провінціях Канади – у Манітобі, Саскачевані й Альберті. Такий статус мови дав би великі привілеї в розвитку освітньої галузі (на кошти федерального уряду можна було б відкрити український університет), розширились би сфери вживання української мови в ЗМІ тощо.

Проте зауваги професора були враховані не повністю. 1969 року в ухваленому Законі про офіційні мови такими було визнано англійську та французьку [114]. 1971 року в Канаді проголошено політику багатокультурності, тобто надання прав для вільного розвитку всіх культур, без виокремлення офіційних [295, с. 29]. Компромісний варіант багатокультурності на двомовній основі частково задовольнив потреби тогочасного суспільства.

Однак навіть після завершення роботи «B&V Commission» Я. Рудницький продовжував відстоювати свої переконання. Учений неодноразово особисто звертався до прем'єр-міністра Канади з питань унормування мовної політики на засадах демократизму, писав офіційні листи очільнику уряду, відстоюючи мовні права канадських українців [303, с. 54–55]. Уряд високо оцінив діяльність Я. Рудницького, передусім пропагування ним ідеї багатокультурності. 1992 року вченого нагородили почесною медаллю «Лицар Ордена Канади».

Отже, Я. Рудницький присвятив багато уваги соціолінгвістичним дослідженням української мови як у материковій Україні, так і в діаспорі. Серед вагомих здобутків у галузі соціолінгвістики – класифікація мов Канади, характеристика типів білінгвізму, концепція лінгвіциду.

Погляди вченого на статус української мови та перспективи її розвитку в Канаді видаються нам суперечливими. У працях мовознавця знаходимо

як твердження про те, що українська мова анклавна, стійка до асиміляційних процесів, так і міркування про втрату позицій української мови в середовищі українських емігрантів другого-третього покоління у розсіяній діаспорі. Однак боротьба Я. Рудницького за мовні права українців заслуговує на високу оцінку.

2.4. Питання культури мовлення, правопису та термінотворення в працях ученого

Надзвичайно важливою сферою розвитку мови є її унормування: укладання правописів, довідників з культури мовлення тощо. Перу Я. Рудницького належить чимало напрацювань у цій галузі.

Мовознавець також приділяв значну увагу й питанням українського термінотворення. Особливо цінний для істориків мови матеріал знаходимо в розвідках: «Із військово-воєнного словництва» [205, с. 80–85], «Із спортової (спортивної) термінології» [205, с. 85–88], «Дещо про українську технічну термінологію» [205, с. 89–90], «Дещо про нашу хемічну термінологію» [205, с. 90–92], «Основна граматична термінологія» [205, с. 100–103]. У них Я. Рудницький демонструє переваги формування української термінології на рідномовному ґрунті, протестує проти участі в «*термінологічних заходах*» щодо «*наближення братніх мов*» у СРСР [173, с. 4].

2.4.1. Я. Рудницький про встановлення єдиних літературних норм української мови

У питанні єдності літературної мови Я. Рудницький виходив з того, що вона є важливим об'єднувальним чинником будь-якої нації. Для тогочасної України, яка впродовж кількох століть була поділена і входила до складу різних держав, проблема літературної мови, спільної для всіх українців, була особливо актуальною і значущою.

У роботі «Мовна та правописна справа в Галичині» (1937) йдеться про зумовлені історично особливості розвитку української літературної мови на теренах Західної України від кінця XVIII ст. до 30-х рр. XX ст. Низький рівень

мовної свідомості української галицької інтелігенції та духовенства кінця XVIII ст. – початку XIX ст. призвів до майже тотальної полонізації освічених верств населення. У зв'язку з цим упродовж майже цілого XIX ст. простежувалося намагання ввести в українських школах Галичини, Буковини та Закарпаття латинку. За влучним висловом І. Франка, розпочалася «азбучна війна». 1859 року комісія під головуванням чиновника Й. Їречка прийняла й легалізувала замість латинської абетки *«зreformовану в дусі часу кирилицю»* у поєднанні з фонетичним принципом правопису [185, с. 2]. І цей проект, і запропонований невдовзі М. Максимовичем правопис на основі етимолого-морфологічного принципу не витримали випробування часом. Після виходу друком 1848 року *«Розправи о язиці южоруськім і його нарiчiях»* Я. Головацького утворилося два табори поборників мови і правопису: «тверді русини» – прихильники «москвофільних тенденцій», що відстоювали «язичіє», і «м'які русини», або «народовці», – послідовники М. Шашкевича, які для єдності з Наддніпрянщиною прийняли правопис П. Куліша. «Фонетичний» правопис М. Драгоманова був для галичан надто радикальним. Тому логічним видається висновок Я. Рудницького щодо об'єднувального протестного впливу на наддністрянських і наддніпрянських українців драконівського указу російського царя 1876 року про заборону українського слова.

У кінці 80-х рр. XIX ст., завдяки *«антимосквофільським настроям в Австрії»* та діяльності прогресивних сил інтелігенції, етимолого-морфологічний принцип М. Максимовича було остаточно усунуто і заведено фонетичний правопис Є. Желехівського (1885), закріплений граматиною С. Смаль-Стоцького (1893), що були в офіційному вжитку в Галичині до 1922 року. *«Назриваючу тенденцію з'єднати правописи на всьому просторі української мови»* здійснив, на думку Я. Рудницького, академічний правопис, прийнятий 1929 року Всеукраїнською академією наук у Києві і НТШ у Львові [185, с. 10]. *«З уваги на те, що в праці над «академічним правописом» брали участь безпосередньо або посередньо представники усіх українських*

земель та еміграції, треба дивитися на нього як вислів соборництва на правописному полі й треба вважати його за єдинообов'язковий», – уважав Я. Рудницький [УПР, с. 6].

У статті В. Сімовича і Я. Рудницького «Історія українського правопису» з «Енциклопедії українознавства» автори аналізують перебіг подій щодо унормування української літературної мови в УРСР і в діаспорі. На думку вчених, «Український правопис» за редакцією М. Грунського (1940) і визнаний офіційним в УРСР «Український правопис» за редакцією Л. Булаховського (1946) засвідчують *«дальше проведення російського курсу, зокрема в передачі чужомовних слів і щодо букви г»* [219]. Натомість у діаспорі було збережено правописні правила 1929 р. І хоча впродовж 1941–1942 рр. вийшли друком два видання «Українського правопису» І. Зілинського (без застосування в українській мові апострофа і *«з деякими дрібними відхиленнями в написанні чужих слів»*), уже з 1943 року *«вся еміграція»* повернулася до харківського. 1945 року цей правопис був ухвалений членами УВАН [219].

На основі харківського правопису Я. Рудницький разом із К. Церкевичем уклав «Правописний словник української мови» на 65 000 слів (1979). 1938 року вийшов друком «Український правопис із словничком», написаний у співавторстві з Б. Романенчуком. 1942 року у Празі опубліковано одноосібне видання правопису, фототипічний передрук цієї праці Я. Рудницького здійснено 1945 року в Аугсбурзі, 1948 року УПР *«авторизовано для шкільного вжитку»* і ще раз видано в Німеччині [УПР, с. 6]. Чергові передруки відбулись у Вінніпезі (Канада) 1949 року й у Нью-Йорку (США) 1979 року [38, с. 93 ; 161, с. 4].

Вагомим здобутком у галузі нормативного мовознавства Я. Рудницький вважає праці О. Курило «Уваги до сучасної української літературної мови» (1920, 1923, 1925, 1942) та О. Синявського «Норми української літературної мови» (1931, 1941). Однак учений із гіркотою констатує, що хоча вже *«існують ці просто золоті книжки – підручники української мови, в нас не дбають належно про її культуру»* [205, с. 8].

Починаючи з 30-х рр. ХХ ст., Я. Рудницький публікує чимало праць, присвячених висвітленню актуальних питань із культури мови («Як не писати і не говорити» (1936), «З нових тенденцій сучасної української мови» (1938), «Як говорити по-літературному» (1941, 1942, 1946), «Як писати по-літературному» (1951)) й українського термінотворення («Українська спортова термінологія» (1933), «Термінологія зимових спортивів» (1934), «Дещо про українську технічну термінологію» (1941), «Дещо про нашу хемічну термінологію» (1941) й ін.) [284 ; 287].

Робота Я. Рудницького «Як говорити по-літературному» (1941) залишається актуальною навіть для сучасних носіїв мови. У ній учений у доступній для більшості мовців формі викладає *«практично-мовний закон»*, звертає увагу *«на найчастіші прогріхи проти літературно-мовної норми»*, зокрема ті, що стосуються правильного використання засобів милозвучності, вимови нескладового *ў*, твердості шиплячих, доцільного вживання прийменника *по* тощо [212, с. 9]. Автор застерігає також від невинновданого засмічення мови *«морфологічними, наростковими москалізмами»* на кшталт *«постановка, підготовка, вирубка, розмальовка»*, які внаслідок процесу свідомої русифікації мови стали для наших сучасників звичними і сприймаються як літературна норма [205, с. 47].

Живучи в Канаді, професор Я. Рудницький боровся за збереження і розвиток української мови в чужомовному оточенні, дбав про підвищення її культури. Уважаючи, що елементи чужої мови можна вживати лише на позначення предметів і явищ, для яких немає відповідників у власній мові, вчений виступав проти необґрунтованого використання англійських слів і висловів замість нормативних і кодифікованих українських зворотів, протестував проти ненавмисного (через некомпетентність перекладачів) і зумисного (через бажання приховати своє національне походження) перекручування особових назв [312, с. 17].

Учений був знаний як автор «Підручника української мови» («Lehrbuch der ukrainischen Sprache» (1940, 1941, 1942, 1943)) для німецькомовних

і співавтор «Сучасної української граматики» («A Modern Ukrainian Grammar», (1949, 1958, 1961, 1967, 1978)) для англомовних користувачів, укладеної разом із Г. Луцьким) [34, с. 102].

Отже, робота над становленням єдиних літературних норм посідала значне місце в науковій діяльності Я. Рудницького. Особливо багато уваги автор приділяв питанням збереження в материковій Україні та в діаспорі харківського правопису, ухваленого у 1927–1929 рр., публікував праці, присвячені питанням культури мовлення, боровся за збереження української мови в чужомовному середовищі.

2.4.2. Традиції українського терміновжитку в лінгвістичній термінології автора

Розкриття засад українознавчої концепції Я. Рудницького передбачає вивчення його лінгвістичної термінології.

У науковій діяльності Я. Рудницький використовував терміни, які «прийняла і устійнила Комісія Мови НТШ у Львові на своїх засіданнях 1935 і 1936 рр.» [УПР, с. 5]. Зауважимо, що вибрано їх було з матеріалів реферату, укладеного й запропонованого до розгляду самим Я. Рудницьким, який усвідомлював значення традиції для вироблення й удосконалення лінгвістичних термінів. У роботі «Як говорити по літературному» (1946) та в УПР подано терміни для номінації понять із фонетики, графіки та орфографії, морфології, синтаксису, що відображає тогочасний ступінь наукового осмислення структури української мови. Терміни для позначення спеціальних понять ономастики, діалектології, історії мови, соціолінгвістики знаходимо в низці відповідних праць мовознавця.

Учений дотримувався задекларованого І. Огієнком принципу: «Рідній мові повинна відповідати рідна термінологія» [149, с. 97]. Орієнтуючись передовсім на власне українську лінгвістичну термінологію, творцями й упорядниками якої були С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер [323], використовував лінгвістичні терміни власне українського походження. Загалом

їх можна поділити на дві групи: 1) одиниці, вживані лише в спеціалізованому термінному значенні (*іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, відмінювання, дієвідмінювання приросток, наросток, звучня, слівня* тощо); 2) загальноновживані слова, які внаслідок термінізації набули відповідної семантики й уживаються у функції термінів (*рід, число, особа, час, спосіб, вид, стан, частка* тощо). За спостереженнями мовознавців, в українській лінгвістичній термінології домінують специфічні мовні одиниці (90%).

У мовознавчих працях ученого також поширені терміни іншомовного походження. Серед цих лексем переважають запозичення з грецької (назви лінгвістичних дисциплін та напрямів: *антропонімія, етимологія, фонетика, грамати́ка, синтакса*; назви мовних одиниць: *архаїзм морфема, лексика*) та латинської мов (назви процесів: *абревіація афіксація, артикуляція, палаталізація, інтонація, субстантивізація*; назви мовознавчих одиниць: *африката, ад'єктив, апелятив, композит, інфікс*; назви відмінків: *аблатив, акузатив, генітив, номінатив* тощо). Особливе місце серед запозичень посідають інтернаціоналізми – терміни, які в тому самому вигляді та значенні вживаються в різних мовах: *метафора* (укр.) – *Metapher* (нім.) – *Metaphor* (англ.) – *Métaphore* (фр.); *архаїзм* (укр.) – *Archaismus* (нім.) – *archaism* (англ.) – *archaïsme* (фр.); *синтаксис* (укр.) – *Syntax* (нім.) – *Syntax* (англ.) – *Syntaxe* (фр.) тощо. Уживаючи терміни іншомовного походження, Я. Рудницький спеціально демонструє можливість утворення і використання в науці українських відповідників, наприклад: *фрикативний – протиснений; артикуляція – звукоутворення; білябіяльний – двогубний* [УПР, с. 60–62]; *фонетика – звучня, семантика – значіння, флексія – словозміна, синтакса – складня* [205, с. 60–63]. Таке використання запозичених одиниць поряд із рідномовними термінами свідчить про намагання Я. Рудницького, як і інших українських учених, наблизити українську науку до європейського культурного й інтелектуального простору [41, с. 14].

Зіставлення термінів, використаних у наукових текстах Я. Рудницького, і тих, які вживаються в сучасних мовознавчих працях, показало, що значна

частина лінгвістичних термінів, засвідчених у дослідженнях мовознавця, усталилася в сучасній термінології. Це, зокрема, назви мовних одиниць (*звук, фонема, корінь, закінчення, речення*), більшості частин мови та їхніх форм (*іменник, прикметник, числівник, дієслово, прислівник, прийменник, дієприкметник, дієприслівник*), назви граматичних понять (*відмінок, відмінювання, відміна, особа, час, спосіб, стан, вид*), форм числа (*однина, множина*), головних членів речення (*підмет і присудок*) та ін.

Сюди належать також активно вживані в сучасному українському мовознавстві терміносполуки: *тверді / м'які приголосні, глухі / дзвінкі приголосні, губні / язикові / зубні приголосні, дрижачий / придихові / проривні приголосні; збірні числівники, порядкові числівники; спосіб дієслова, стан дієслова, доконаний / недоконаний вид дієслова* та ін., уперше використані в граматиці С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера 1893 року, а пізніше – іншими українськими мовознавцями, зокрема Я. Рудницьким. Ці терміни усталились і знайшли практичне застосування в сучасній лінгвістичній науці.

Проте досить численну групу в мовознавчих працях відомого філолога становлять ті терміни й терміносполуки, які відрізняються від традиційних, прийнятих у сучасному мовознавстві. Найбільше серед них фонетичних термінів, призначених для номінації органів мовлення, голосних і приголосних звуків, фонетичної структури слова, складу, наголосу, фонетичних процесів у мовленні.

Наприклад, органи мовлення в працях Я. Рудницького названі *приладами мовлення*. Серед них автор виділяє органи, позначені так само, як і в сучасній термінології, за винятком окремих, як-от: *гортанка, голосниці, ротова яма, носова яма, горлова яма*. Тобто, замість складеного терміна *голосові зв'язки*, автор використовує простий термін *голосниці*, а в інших наведених терміносполученнях уживається слово *яма* замість сучасного *порожнина*. Тут варто зауважити, що в пізніших працях ученого знаходимо сучасні терміносполуки *ротова та носова порожнина*, наприклад: *Інвентар голосних української мови за рядом творення й піднесенням язика, приголосних за місцем*

творення та ступенем отвору ротової та носової порожнини й голосниць можна відтворити в таких таблицях [...] [172, с. 327].

Для позначення голосних і приголосних звуків Я. Рудницький уживає терміни *голосівки* і *приголосівки*, наприклад: *Більший нахил м'якшити приголосівки перед і, що чергується з о, в східніх, як у західніх говорах* [191, с. 5]; *Здовження (подвоєння) приголосівок не знане в західніх говорах* [191, с. 7]. Указані терміни стали базою для творення суфіксальних термінологічних означень *голосівкова* і *приголосівкова* (відміна). Рідше використовує автор сучасні терміни *голосні* (вокалі) і *приголосні* (консонанти), наприклад: *Голосний а після палатальних приголосних в одних випадках задержує свою якість (згідно з бойківським говором)...* [170, с. 147].

Замість терміна іншомовного походження *дифтонг* учений частіше застосовує власне український термін *двозвук*: *Двозвуки в літ. мові бувають: 1) спадні, напр., ів, ев, ив, ав, ов, ув; ій, ей, ий, ай ой, уй, та 2) підносні і (=йі), є (=йе), я (=йа), йо, ю (=йу)* [172, с. 327]. Для характеристики голосних і приголосних звуків мовознавець використовує терміни, поширені в нинішній термінології, за винятком означення *щілинний*, тобто *фрикативний* (приголосний). У такому значенні він уживає термін *протиснений*, наприклад: *В середню добу української мови замість протисненого з появляється дз-, напр.: дзеркало (з зеркало)* [197, с. 349]. Наведене означення є складником терміна *проривно-протиснений*, що уживається паралельно з терміном *афrikата*. Звукову систему мови українсько-канадський учений позначає терміном *звучня*, а лексичну систему – терміном *слівня*, утвореними за зразком запозиченого слова *складня* – синтаксична система. Паралельно із запозиченим терміном *вокалізм* у працях мовознавця на позначення системи голосних звуків функціонує український суфіксальний відповідник *голосівочня*.

У працях Я. Рудницького, як і в роботах інших західноукраїнських мовознавців, знаходимо особливі терміни на позначення початку й кінця слова – *назвук* і *визвук*, наприклад: *Перед голосівкою у в назвуку стверджуємо в текстах так зване приставне в: вуха, вулиця* [УМГ, с. 90]; *Дзвінки*

приголосівки перед глухими, а також у визвуку не повинні у літературній мові переходити у парні їм глухі ... [205, с. 27]. Ці терміни, як зауважують дослідники, є кальками німецьких слів *Anlaut* і *Auslaut* [151, с. 64].

На означення фонетичних явищ уживаються терміни *звукозміни, сандгі, приподібнення, відподібнення, паляталізація, диспаляталізація, здовження приголосівок (подвоєння приголосівок), м'ягчення приголосних (м'якшення приголосівок), випад приголосівок*, наприклад: *М'якшення приголосних повне* зазначено звичайним зм'якшальним знаком [УМГ, с. 71]. Дослідниця історії української граматичної термінології Н. Москаленко наголошує, що «фонетична термінологія, вживана в різних граматиках, граматках і мовознавчих працях того періоду, була досить строкатою» [135, с. 13].

Застосовані Я. Рудницьким терміни графіки й орфографії практично не відрізняються від сучасних: *абетка, азбука, буква, літера, глаголиця, кирилиця*, за винятком запозиченої назви *альфабет* та варіантних назв *ортографія, ортоєнія*, позначених впливом західноукраїнського варіанта літературної мови.

Спостерігаємо певні відмінності від сучасної термінології в тому, як учений позначає поняття морфеміки та словотвору. Наприклад, сучасним термінам *префікс, суфікс, основа* відповідають поширені також у граматиках початку ХХ ст. терміни *приросток, наросток, пень*: *Щоб зв'язувати назву Волинь / Велинь із іншими, треба насамперед визначити її ономастичний тип (на основі наростка) та подати її етимологію* [189, с. 20]; *Впливом церкви треба пояснити задержання наростка -итель в словах: святитель, хранитель і ін.; приростка со- в словах: сотворитель, согрішити, собор і ін.* [191, с. 4]. Префіксальні деривати вчений називає *сприросткованими* словами, а суфіксальні – *знаросткованими*.

Неозначену форму дієслова мовознавець називає *дієйменником*: *Майбутній час твориться що раз частіше із дієйменника і допоміжного дієслова му, наприклад: робитиму, співатиму і ін.* [УМГ, с. 91]. Розглядаючи граматичну категорію стану, науковець зазначає, що вона виражається

в граматичних значеннях *діяльного* (нині – активного), *страждального* (зараз – пасивного) і *середнього* стану. У граматичній категорії способу дієслів Я. Рудницький виділяє *дійсний, наказовий та можливий* (тепер – умовний) спосіб, наприклад: *Брак кон'юнктиву (можливого способу) розвинувся в деяких індоєвропейських діалектах ...* [169, с. 33].

Я. Рудницький використовує західноукраїнські назви відмінків: *називник, родівник, давальник, знахідник, орудник, місцевик, кличник*, рідко вживаючи *кличний* чи *орудний відмінок*, наприклад: *Під впливом церкви задержалися в деяких словах давальники на -у: Слава Ісусу Христу, Пану Богу* [191, с. 4]; *Однак рух через місцевість у деяких назвах виражається орудним відмінком (аблативом) без прийменника* [193, с. 54]. Іменники середнього роду в працях автора називаються *іменниками ніякого роду, або ніякими іменниками, речовинні іменники – татунковими*, наприклад: *Назва Волині стала основою для творення місцевих назв, особових прізвищ і wreштi апелятивів (татункових іменників)* [189, с. 30].

Для позначення службових частин мови вчений використовує терміни *прийменник, сполучник, частиця*, а вигук називає *окликом*.

Розділ мовознавства, що вивчає словосполучення та речення, їхні будову й типи в Я. Рудницького, як і в інших мовознавчих працях цього періоду, позначений терміном *складня*. Відмінності від нинішніх синтаксичних термінів полягають лише в позначенні окремих типів речень, як-от: стверджувальне речення називається *притакливим*, сурядне речення – *рівнорядним*, складнопідрядне – *нерівнорядно-складеним*, що складається з *надрядного* (зараз – головної частини) і *підрядного* (нині – підрядної частини). Серед членів речення в аналізованих роботах виділяються традиційні – *підмет* і *присудок, прикладка*, а також *предмет* (зараз – *додаток*), *придаток прислівниковий* (тепер – *обставина*) і *придаток прикметниковий* (нині – *означення*).

Відрізняються від усталених і терміни на позначення розділових знаків. Поряд із терміносполученнями *знак питання, знак оклику* функціонують відповідно – *питальний знак, окликовий знак*. Термін *кома* вживається

паралельно з позначенням *протинка*, дефіс – *розділка*, *тире* – *риска*; *крапка з комою* – *середник*, наприклад: *Середника ставимо при довших періодах, при поширених реченнях; тут він – знак середній між крапкою і протинкою* [УПР, с. 53].

У працях Я. Рудницького представлені такі, відмінні від сучасних, термінолексеми й терміносполуки, як *перестарілі слова*, *складневий архаїзм*, *людова етимологія*, *збільшене ім'я*, *значіння*, *слівня*, *говіркові слова* – *діалектизми*, *льокалізми (провінціалізми)*, *москалізми*, *польонізми*. Сучасним складеним термінам *українські слова* та *слова іншомовного походження* відповідають *слова питомі і чужі*. Засвідчені також діалектологічні терміни, частина з яких збігається з нинішніми, а деякі відрізняються: *говірка*, *говіркові слова*, *говіркові різниці*, *станові говори*, *діалектизм*, *діалектологічна транскрипція*.

Терміносполучення на позначення понять загального мовознавства, соціолінгвістики та історії мови відрізняються від сучасних своїм конкретизувальним або основним компонентом: *мовний висказ*, *амальгамативні (синтетичні) мови*, *розговірна мова*, *завмерла мова*, *індогерманська (індоєвропейська, аріоєвропейська) прामова*, *зрізничкування мови* – *диференціація*, *заник глухих голосівок* – *заник півголосівок*, *надолужне подовження*, наприклад: *До слов'янських мов, крім живих, належать іще дві завмерлі вже мови, а саме: старо-церковно-слов'янська, або старо-болгарська, і мова полабських слов'ян (драцено-слов'янська)...* [169, с. 21]. Я. Рудницький – автор поширеного в сучасній українській соціолінгвістиці терміна *лінгвоцид* [117, с. 315–318 ; 123, с. 5–36], й активно вживаного в зарубіжному мовознавстві терміна *linguicide (лінгвіцид)* [117, с. 318 ; 285, с. 668].

Отже, в мовознавчих працях Я. Рудницького численну групу складають ті терміни й термінологічні словосполучення, які відрізняються від традиційних, усталених у сучасному мовознавстві. Серед них виокремлюємо терміни, що мають незначні відмінності у формі (вони відрізняються від нинішніх окремими фонетичними, орфографічними,

словотвірними, морфологічними особливостями), і терміни, виражені іншими лексемами з притаманною їм формальною будовою.

До термінологічних одиниць першої групи відносимо терміни та терміносполуки, звучання яких відмінне від сучасного: *авгментативи, алфавет, алфаветний, білябіяльний, денасалізація, диспалізація, паляталізація, значіння, діяктологічна транскрипція, допомічне дієслово, експанзія, зм'ягчення, льокативи, льокалізми, польонізми, ортографія, ортографічні особливості, сем'я слов'янських мов, флексія* – словозміна, *форманс* – *формант*. Такі фонетико-правописні відмінності спричинені, з одного боку, співіснуванням в українському мовознавстві двох традицій передавання запозичених лексем – східноукраїнської та західноукраїнської. За східноєвропейськими (візантійськими) традиціями *θ* передавали як *φ* (*орфографія*), *β* – як *в* (*алфавіт*), *η* – як *и*, *ι* (*алфавіт*), за західноєвропейською традицією *β* передавали як *б* (*алфавет*), *θ* («тету») – як *т* (*ортографія*), *η* («ету») за допомогою *е* (*алфавет*). З іншого боку, диференціація на фонетико-правописному рівні зумовлена історією українського правопису та відображає тенденцію використання двох правописів – правопису, затвердженого 1929 року в Харкові, та чинного українського правопису. Я. Рудницький послідовно дотримувався харківського правопису, вважав його таким, що повністю відповідає духові української мови, тому в словах іншомовного походження європейський звук *l* передає через *л'*: *білябіяльний, диспалізація, паляталізація, льокативи, льокалізми, польонізми, алфавет*.

Згідно з правилами харківського правопису, «чуже *ia* передається через *ія*, *ie* – через *іє*, *iu* – через *ію*» [219, с. 474], тому в працях Я. Рудницького простежуємо: *білябіяльний, діяктологія, діяктологічна транскрипція*.

Спостерігаються також часткові відмінності аналізованих лінгвістичних термінів від їхніх сучасних еквівалентів і на словотвірно-морфемному рівні. Ці терміни мають у своєму складі інші афікси чи основи, наприклад: *голосівка* – *голосний, гортанка, здовження приголосівок* – *подвоєння приголосівок, значіння, імперфектум, лексикально-семантичний, доброзвучність*

(милослівність), приподібнення, відподібнення, синтакса, старо-церковно-слов'янська мова, топономастика, твори, частиця, двійня.

Часткові структурні відмінності зазвичай пов'язані з термінологічними назвами різної будови. Унітерми в досліджуваній термінології відповідають терміносполукам у сучасній і навпаки, наприклад: *голосниці* – *голосові зв'язки*, *півголосівки* – *нескладові голосні*; *півголосівки* – *редуковані голосні*, *говіркове слово* – *діалектизм* та ін. Сюди належать також назви відмінків, які Я. Рудницький використовує, спираючись на західноукраїнську традицію, у вигляді суфіксальних дериватів: *кличник* – *кличний відмінок*, *орудник* – *орудний відмінок*, *родовик* – *родовий відмінок* тощо.

У термінології, зафіксованій у працях мовознавця, трапляються складені термінозначення, які відрізняються від загальноприйнятих словосполучень лише одним із компонентів, наприклад: *акцентований голосний* – наголошений голосний; *неакцентований голосний* – ненаголошений голосний; *двогубний приголосний* – губно-губний приголосний; *людова етимологія* – народна етимологія; *визначений займенник* – означальний займенник; *зм'якшальний знак* – м'який знак; *мовний висказ* – мовний вираз; *наочний іменник* – конкретний іменник; *уявний іменник* – абстрактний іменник; *завмерла мова* – мертва мова; *розговірна мова* – розмовна мова; *мовні признаки*; *мовні прикмети* – мовні ознаки; *м'якшення приголосієвих груп* – пом'якшення груп приголосних; *наростковий наголос* – наголос на суфіксі; *напенний наголос* – наголос на основі; *другісні (секундарні) наростки* – вторинні суфікси; *ніякі іменники* – іменники середнього роду; *надолужне подовження* – компенсаційне подовження; *шипучі приголосівки* – шиплячі приголосні; *притакливе речення* – стверджувальне речення; *ротова яма* – ротова порожнина; *носова яма* – носова порожнина; *рівнорядна сполука* – сурядне словосполучення; *сполука нерівнорядна* – підрядне словосполучення; *давальникова форма* – форма давального відмінка; *місцевикова форма* – форма місцевого відмінка й под.

До другої групи специфічних лінгвістичних термінів, уживаних автором, відносимо терміни, виражені зовсім іншими лексемами

чи словосполученнями. Сюди належать: *випад приголосівок* – спрощення приголосних; *прейотовані голосівки* – йотовані голосні; *заник глухих голосівок* – занепад редукованих; *посередні звуки (півголосівки ґ, ґ̆ – нескладові ґ, ґ̆; приподібнення напереднє (до наступної приголосівки) – регресивна асиміляція; приподібнення назаднє (до попередньої) – прогресивна асиміляція; приподібнення навіддальне – дистантна асиміляція; мелодія – інтонація; підносна мелодія – висхідна інтонація; спадна мелодія – нисхідна інтонація; визвук – кінець слова; назвук – початок слова; наросток – суфікс; приросток – префікс; вросток – інфікс; середник – крапка з комою; неправильне ступенювання прикметників – суплетивні форми ступенів порівняння; рівноважник речення – еквівалент речення; риторичний промовний стиль – публіцистичний стиль.*

Терміни *наросток, пень* узяті з граматики О. Огоновського, а *визвук, назвук, перезвук, оклик, імена татункові, помічні дієслова, придаток прислівниковий, придаток прикметниковий* – із граматики С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1893), згодом підтримані граматиною В. Сімовича.

Отже, мовознавча термінологія професора Я. Рудницького репрезентує традиції українського термінотворення. Найчастіше вчений уживає терміни з прозорою внутрішньою формою, що утворені на українській основі за допомогою українських засобів, а також доцільно використовує інтернаціоналізми грецького та латинського походження.

Висновки до другого розділу

Упродовж усього життя Я. Рудницький дбав про збереження історичних та інтелектуальних набутків українства. Науковець присвятив чимало праць проблемам історії української мови та її статусу. Історію української мови вчений розглядає в двох аспектах – діалектному й писемно-літературному: дослідник висвітлює проблему походження етнічної мови та її місця серед інших слов'янських мов і питання становлення й розвитку української літературної мови.

Для реконструювання мовної історії науковець застосовував «метод прамови», виокремлюючи такі етапи: праїндоевропейська мова – проміжна балто-слов'янська мова – праслов'янська мова – сучасні слов'янські мови. Я. Рудницький, подібно до інших відомих мовознавців, обстоював прямий і безпосередній розвиток слов'янських мов із праслов'янської мови, заперечуючи існування живої спільнослов'янської мови. Риси, які поєднують українську мову з різними слов'янськими мовами, учений пояснював мовними контактами, спираючись на «теорію хвиль» Й. Шмідта.

Лінгвістичні погляди Я. Рудницького на українську літературну мову базуються на трактуванні літературної мови як історично закономірної, суспільно важливої та необхідної форми існування загальнонародної мови. У цілому його концепція узгоджується зі загальноприйнятим в україністиці визначенням літературної мови, а також із офіційною думкою про роль відомих письменників у творенні нової української літературної мови. Деякі відмінності простежуються в характеристиці окремих періодів. Розвиток літературної мови середньої доби XVIII ст. науковець вважає етапом тотальної русифікації. Крім того, Я. Рудницький висуває положення про специфічний характер розвитку нової української літературної мови: а) помірковано-еволюційний – від початків і до Першої світової війни та б) революційний – після Першої світової війни, коли відбувається стрімке розширення її суспільного функціонування та стильового розгалуження. Розглядаючи історію української літературної мови, Я. Рудницький підтверджує свої висновки аналізом мовних змін, відображених у пам'ятках української писемності певного періоду.

Найбільше турбував ученого статус української мови в материковій Україні періоду більшовицького панування та в діаспорі з огляду на загрозу самого її існування. Висунута Я. Рудницьким концепція лінгвоциду («лінгвіциду») розкриває позицію вченого, патріота й громадського діяча щодо необхідності створення сприятливих умов для самодостатнього розвитку національних мов у полікультурному середовищі. Як відомий лінгвіст – він виступає проти нівеляційної динаміки лексичного складу мови, усунення

з ужитку традиційних морфологічних, синтаксичних і словотвірних моделей, насильницької асиміляції мов національних меншин; як патріот – пропагує активне використання рідної мови своїми співвітчизниками в усіх куточках планети; як громадський діяч – активно використовує надані демократичним устроєм зарубіжних держав можливості, щоб переконати світову спільноту в тому, що свобода слова та свобода мов – важливі загальнолюдські цінності, які треба відстоювати, а явище лінгвоциду («лінгвіциду»), тобто мововбивства, не гідне цивілізованого суспільства.

Значне наукове зацікавлення викликають дослідження вченого історії побутування української мови в *«розсіяній діаспорі»* та в *«україномовних анклавах»*.

Я. Рудницький, якого називали «творцем української науки в Канаді» [224, с. 5] та «батьком канадської багатокультурності» [279, с. 5], упродовж усього життя був послідовним борцем за розвиток української мови й культури, дбав про збереження національної самобутності українців у діаспорі. Учений постійно нагадував своїм співвітчизникам про необхідність розвивати рідну мову й культуру на чужих теренах, наголошуючи, що цьому повинні сприяти сім'я, належна просвітницька робота, засоби масової інформації, організація навчання материнською мовою, демократична й неупереджена мовна державна політика.

Вагомим аспектом діяльності Я. Рудницького, спрямованим на забезпечення культури мови, була його робота над утвердженням єдиних норм української літературної мови, особливо правописних. Орієнтуючись на харківський правопис, ухвалений у 1927–1929 рр., мовознавець долучився до створення багатьох діаспорних видань *«Українського правопису»*.

Мовознавча термінологія Я. Рудницького характеризується генетичною різнотипністю її одиниць, взаємодією інтернаціональних і власне українських терміноелементів. В українськомовній лінгвістичній спадщині автора переважають питомі слов'янські терміни, що зумовлено його орієнтацією на внутрішньомовні ресурси. Використання Я. Рудницьким термінів

іншомовного походження зумовлене необхідністю введення в україністику нового лінгвістичного поняття й прагненням відповідати тим тенденціям терміновживання, що простежувалися в тогочасній світовій лінгвістиці. Значна частина термінів, засвідчених у працях відомого філолога діаспори, закріпилася в сучасній лінгвістичній терміносистемі. Крім них, учений послуговується одиницями, які активно функціонували в працях західноукраїнських мовознавців, зокрема термінами з притаманними їм рисами західноукраїнського варіанта сучасної літературної мови.

Основні положення розділу 2 апробовано в чотирьох статтях: «Концепція лінгвоциду у трактуванні Ярослава-Богдана Рудницького на тлі культурно-історичних реалій розвитку української мови ХХ століття» [33], «Проблема збереження і перспектива розвитку української мови в діаспорі у науковій спадщині Ярослава Рудницького» [38], «Роль Ярослава-Богдана Рудницького у поширенні україністики в Німеччині і Канаді» [39], «Характеристика лінгвістичних термінів Ярослава-Богдана Рудницького за походженням» [41].

РОЗДІЛ 3

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Я. РУДНИЦЬКОГО

Лексикографічна парадигма сучасної україністики означена поверненням до первісної інтелектуальної батьківщини багатьох праць визначних учених діаспори: О. Горбача [50 ; 51], З. Кузеля [113], І. Огієнка [149], Ю. Шевельова [276 ; 277]. Відомий український мовознавець П. Гриценко зазначав: «Внесок українських учених, яких доля закинула далеко від рідної землі, свого мовного й культурного середовища і які за цих складних умов у неслов'янському оточенні розбудовували україністику й славістику, – ще чекає на своїх неупереджених дослідників. Проте й сьогодні очевидно, що цей внесок був значним, а для розвитку деяких напрямів – визначальним» [57, с. 118].

Почесне місце серед іменитих словникотворців посідає Я. Рудницький. Найвагоміші лексикографічні праці вченого – перший в історії сучасного українського мовознавства ЕСР (1962–1982 рр.) і УНС (співавтор З. Кузеля, 1943). До помітних лексикографічних здобутків науковця належать «Kleines Ukrainisch-deutsches Taschenwörterbuch» («Українсько-німецький кишеньковий словник» (1940, 1941, 1942, 1943)), «Правописний словник української мови» (співавтор К. Церкевич, 1979), ІСР (1981). У додатках до багатьох праць знаходимо міні-словники: діалектної лексики («Südkarpatoukrainisch aus Пнуса (Вojkenland)» («Говір Ільниці на Закарпатті» (1944, 1994)), ЛУГЗ (1943), мовознавчих термінів (УП (1949), «Як говорити по-літературному» (1941), народної бойківської географічної термінології (ГНБ (1939)) тощо [284, 287].

3.1. Особливості та наукове значення «Етимологічного словника української мови» Я. Рудницького

Освітнє, наукове й культурне значення етимологічних словників народу з багатовіковою мовною традицією загальновідоме. Такі словники потрібні, з одного боку, для глибокого вивчення мовної спадщини, розв'язання й обґрунтування низки лінгвістичних проблем, розвитку й удосконалення

порівняльно-історичного методу (науково-теоретичний аспект), з іншого боку, вони необхідні для задоволення багатьох практичних потреб: у процесі викладання рідної та споріднених із нею іноземних мов – при морфологічному аналізі слів і засвоєнні іншомовних слів, етимологічно споріднених зі словами рідної мови; у процесі становлення особистості – при пошуку відповіді на питання про походження конкретних слів носіями мови (популярно-практичний аспект) [130, с. 15]. Тому етимологічні словники розцінюють не лише як мовознавче, а й загальнокультурне надбання [34, с. 35].

Підготування етимологічних словників слов'янських мов, хоч і сягає історичної глибини (у словнику П. Беринди «Лексіконъ славенорѡсскїй и именъ Тлъкованїе» (1627) наявні елементи тлумачного, енциклопедичного й етимологічного словників), однак суттєвих успіхів досягло в ХХ ст.

Слов'янське мовознавство активізувало роботу над етимологічними словниками з 80-х рр. ХІХ ст. До першої світової війни світ побачили «Етимологічний словник слов'янських мов» (1886) Ф. Міклошича, «Порівняльний етимологічний словник російської мови» (1892, 1896) М. Горяєва, «Етимологічний словник російської мови» (1910–1914 рр.) О. Преображенського, «Слов'янський етимологічний словник» (1908–1913 рр.) Е. Беркнекера. У період між двома світовими війнами вийшли друком «Етимологічний словник польської мови» (1927) О. Брюкнера і «Етимологічний та правописний словник літературної болгарської мови» (1941) С. Младенова. У повоєнні часи опубліковано «Російський етимологічний словник» (1950–1958 рр.) М. Фасмера, «Етимологічний словник чеської мови» (1952) Й. Голуба і Ф. Копечного, «Етимологічний словник чеської та словацької мов» (1957) В. Махека, «Етимологічний словник польської мови» (1952–1966 рр.) Ф. Славського, «Короткий етимологічний словник російської мови» (1961) й «Етимологічний словник російської мови» (1963–1965 рр.) М. Шанського, «Болгарський етимологічний словник» (1962–1965 рр.) В. Георгієва, І. Гилюбова, Й. Заїмова, С. Ілчева,

«Етимологічний словник полабської мови» (1962) Т. Лер-Сплавінського і К. Полянського [129 ; 130 ; 249].

ЕСР (1962–1982 рр.) зберігає першість серед сучасних українських етимологічних словників [129, с.176].

До подвижницької багатолітньої праці над словником Я. Рудницького спонукали дві основні причини. Перша – *«відчуття наукової потреби такого словника»*. Учений уважав, що *«в багатьох етимологічних працях у славістиці й індоєвропеїстиці українські мовні факти могли б допомогти»* розв'язати ту чи ту проблему. Друга – *«відчуття відповідальності за всю тодішню генерацію українців-мовознавців»*, які повинні були, на думку науковця, *«внести свою пайку й свій вклад в загальноукраїнську культурну скарбницю»* [ВЕСР, с. 37–38].

Учений розпочав роботу над словником у Празі 1941 року, продовжив у Західній Німеччині, з 1949 року працював у Вінніпезі (Канада). Щоб ознайомитися з новими лінгвістичними дослідженнями, учений часто їздив до Європи (Англії, Франції, Німеччини, Голландії) на наукові конференції та в бібліотеки. Про результати пошукової діяльності канадського періоду дізнаємося з численних наукових публікацій автора [ВЕСР, с. 49–53].

Упродовж 1957–1960 рр. автор перекладає тексти словникових статей англійською мовою, вважаючи, що таким словником матимуть змогу користуватися два з половиною мільйони українців, які проживають в англійськомовних країнах [ВЕСР, с. 58–59].

Найважливішою проблемою при укладанні словника було введення в науковий обіг раніше не охопленої лексики української мови, зокрема діалектної та історичної. Необхідно було вказати територіальне розміщення цієї лексики і *«включити її в слов'янську лексичну ситуацію»*, тобто розшукати в сучасних слов'янських мовах відповідники до того чи іншого слова [222, с. 82].

1961 року учений готує зразок рукопису, де поруч із англійським подає ще й німецький переклад, сподіваючись видати словник у Вісбадені

(Німеччина), однак отримує відмову. Тоді автор укладає договір із Президією УВАН і публікує роботу власним коштом у Канаді [ВЕСР, с. 58–59].

1962 року ЕСР з'явився як англomовне видання УВАН у Вінніпезі. Упродовж 1962–1977 рр. словник виходив друком окремими випусками: 1–16 випуски на літери А–Ж, які згодом були перевидані у двох томах: перший том – на літери А–Г (968 с.), другий том – на літери Д–Ж, а також опубліковані на правах рукопису словникові матеріали на З–Ь (1128 с.). Публікацію ЕСР завершено 1982 року.

Видання окремими випусками через певні проміжки часу дало змогу етимологу, спираючись на критичні зауваження та доповнення інших мовознавців, удосконалити словник. Кількість запланованих для випуску сторінок перших зшитків збільшилась удвічі, до кожного випуску було додано повний перелік скорочень, список використаної літератури, помітки [222, с. 83].

Вихід друком ЕСР зарубіжні мовознавці визнали важливою подією в українському академічному житті. Сам автор в інтерв'ю радіостанції «Свобода» 5 травня 1980 року зазначає: *«...за найважливішу свою працю вважаю етимологічний словник української мови, а це з таких причин: 1) не дивлячись на різні заходи в цьому напрямі, українська мовознавча наука не мала до 1962 року етимологічного словника; 2) мій словник це перший слов'янський етимологічний словник по-англійському, і цим він виконує велику роботу в наукових колах Заходу»* [131, с. 4–9].

Натомість у Радянському Союзі навіть ті нечисленні примірники ЕСР, які потрапили в країну крізь «залізну завісу», опинились у спецфондах. Наявність у словнику лексем, які *«віддзеркалюють ідеали українського духу, засвідчують історичне минуле українського народу в його європейській Батьківщині, вказують на умови демократичного ладу, де такі назви, як «Мазепа», «Петлюра», «Шептицький» та інші, що в Україні заборонені, знайшли собі вільне місце на канадській землі»*, унеможливили широке розповсюдження праці [279, с. 276]. Я. Рудницького глибоко обурювало

те, що словник не хотіли приймати навіть у подарунок і не використовували покликання на етимології автора в ЕСУМ [ВЕСР, с. 72–74].

Однак сучасні дослідники не піддають сумнівам, що ЕСР ознаменував початок нового етапу в розвитку вітчизняної компаративістики, проклав шлях для подальших студій українських учених діаспори та материкової України. Високі лексикографічні параметри роботи, наявність лексики, яка розкриває історію, життя, побут і контакти українського народу, виокремлення української лексики зі загально- та східнослов'янського контексту в площину самостійних етимологічних досліджень роблять словник потужним чинником розвитку української мовознавчої науки.

3.1.1. Джерельна база та науково-методологічні принципи створення реєстру словника

Відповідно до засад подання матеріалу, його добору, інтерпретації ЕСР – алфавітний словник-довідник, у якому застосовано принцип гніздової побудови словникової статті.

Я. Рудницький досягає максимально доступної авторові, який працює самотужки, повноти реєстру й достовірності джерельної бази. Підставами для внесення слів у реєстр стали матеріали 180-тисячної картотеки, зібраної автором словника упродовж 1933–1983 рр. шляхом суцільного й вибіркового розписування письмових джерел, а також свідчення етимологічних, перекладних і тлумачно-перекладних словників [26, с. 15].

Створюючи базовий реєстр словника, автор спирається на матеріали сотень авторитетних джерел, серед яких: «Малорусько-німецький словар» (1885–1886 рр.) Є. Желехівського та С. Недільського, «Словарь української мови» (1907–1909 рр.) Б. Грінченка, «Словар чужих слів. 12000 слів чужого походження в українській мові» (1910, 1918) З. Кузелі та М. Чайківського, «Словник українських виразів тюркського походження» (1926) О. Макарушка, «Історичний словник українського язика» (1930–1932 рр.) Є. Тимченка, «Українсько-російський словник» (1953–1963 рр.) І. Кириченка тощо.

Мовознавець активно послуговується даними із загальних слов'янських етимологічних словників Ф. Міклошича й Е. Беркнекера та етимологічних словників окремих слов'янських мов О. Брюкнера, В. Махека, С. Младенова, О. Преображенського, Ф. Славського, М. Фасмера; використовує науковий доробок зачинателів української словникарської справи Л. Зизанія та П. Беринди; спирається на дані досліджень відомих учених кінця ХІХ – початку ХХ ст. (І. Верхратського, В. Гнатюка, І. Жаровольського, Є. Желехівського, І. Срезневського, А. Чужбинського, Д. Чижевського), мовознавців української діаспори (О. Горбача, З. Кузеля, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, Ю. Шевельова); залучає матеріали журналів «Рідна мова» (1934–1939 рр.), «Українська мова в школі» (1951–1961 рр.) тощо. У словникових гаслах знаходимо також цитати з творів класиків вітчизняної літератури ХІХ ст., українських письменників радянського періоду, покликання на пам'ятки писемності ХІ–ХVІІІ ст. [34, с. 36].

Міцним є методологічний фундамент наукових пошуків ученого. Упродовж 1933–1960 рр. Я. Рудницький публікує 122 роботи, прямо або опосередковано пов'язаних із етимологічними дослідженнями [ВЕСР, с. 75–85]. На особливу увагу заслуговують його праці «Etymological Formula: With Especial Reference to Slavic» («Етимологічна формула: З окремою увагою до слов'янських мов» (1962)) [301] та «Etymological Formula in Onomastics» («Етимологічна формула в ономастиці» (1967)) [302], оскільки задекларована в них концепція універсальної етимологічної формули дала змогу Я. Рудницькому реалізувати ще один важливий принцип укладання словника – чіткість і стислість побудови словникової статті.

3.1.2. Мовознавчі аспекти етимологізації слів у словникових статтях

Логічну послідовність структури словникових статей забезпечила винайдена Я. Рудницьким формула:

$$Ax \frac{CHa}{A_1 x_1 A_2 x_2 A_3 x_3 A_4 x_4 \dots A_n x_n} + CH[(a + o)d + c] < S$$

Як указує автор, формулу слід розуміти так: «слово [x] (із його діалектними різновидами й семантичною сферою) в системі мови [A] – це вислід генетичних взаємин (<) сучасного (С) й історичного (Н) матеріялу, що охоплює апелятивні (а) й ономастичні (о) твори (формації) з їхніми деривативами (d) та семантичною сферою (синоніми й субститути: s) й порівняння з відповідниками в інших мов (A₁ x₁ A₂ x₂ A₃ x₃ A₄ x₄ ... A_n x_n) до джерела (S)» [ВЕСР, с. 25].

Звідси впливає алгоритм побудови словникової статті: слово кирилицею, його літературні й діалектні різновиди, переклад англійською мовою, вказівка на історичні джерела, порівняння з відповідниками в інших (слов'янських чи індоєвропейських) мовах, вичерпна історія слова, похідні слова (зокрема власні назви), семантика та синоніми [34, с. 36].

Така структура словникової статті закономірно відображає унікальність і багатоплановість авторського рішення, за якого загальнолінгвістична універсальність етимологічної формули не виключає урахування нею особливостей слов'янських мов, а дотримання традиційних установок щодо формування словникової статті (порівняльний фон, етимологічна частина) вдало поєднується з інноваційними підходами. У словнику Я. Рудницького підреєстрові слова подано після відповідників з інших слов'янських мов, дані з писемних пам'яток української мови наведено не лише у випадку запозичень, а в усіх словах, зокрема наявних у пам'ятках давньоукраїнської мови. Після історичних даних у переліку деривативів подано відомі автору ономастичні утворення з відповідним коренем, наприклад: **ба́йка** 1. 'fable, [[fairy-] tale; trifle, lie', *MUk.* байка (1596 Зизаній), байкоповѣ дачь (1627 Беринда); *Ро.* bajka, *Slv.* Bajka. – *Deriv.* ба́єчка, ба́єчний, -ик, байка́р, -ка, -ство, -ський, *Lk.* байча́р; *FN.* Байче́нко; *GN.* Байкі́вка, Байкі́вщина, Байкі́вці. – *Syn.* ка́зка, ві́гадка, ві́думка, небилі́ця. *Root* *bai-, see ба́яти. [ЕСР, т. I, с. 54].

Особливу наукову цінність становить етимологічна частина словникових статей. Установлюючи етимологію слова, автор подає вичерпну інформацію про його зв'язки зі словоформами-«предками» й словоформами-«родичами»,

пояснює та обґрунтовує ці відношення. Словникова стаття в ЕСР– не просто підсумок результатів значної кількості відповідних етимологічних досліджень, опублікованих у наукових виданнях. Якщо простежується відмінність поглядів, то в кожному окремому випадку вчений не лише констатує певний підхід, а й оцінює його, виявляючи власне ставлення до нього та використовуючи дані аналізованого в словнику мовного матеріалу, як у статтях: *бўдень, болгарин, барбаріс, ббійко* та ін. [34, с. 38–89].

Я. Рудницький комплексно аналізує лексику, поєднуючи синхронічний і діяхронічний підходи, застосовуючи методи порівняльного мовознавства та діалектології, використовуючи також позамовну інформацію. У словникових статтях відображено сучасні автору слова, їхню писемну історію й дописемну реконструкцію, семантичні зв'язки, наслідки фонетичних процесів, що відбувалися в мові на різних етапах її розвитку, особливості словотворення. Зіставляючи етимологічно тотожні лексеми споріднених мов, мовознавець реконструює праформи, наводить дані для обґрунтування фонетичного зв'язку, морфологічної будови реєстрового слова або похідних, проводить семантичні паралелі, порівнює мовний матеріал різних мов, зокрема давніх, наприклад: *ащ, аще dial. 'if, throuth', MUK. аще (XVII-XVIII с. Інтермедії 134); OES. аще, ащо (1284 Matthews 159); BRu., Ru. аще, OCS. аште, јаште, OSC. аче, Po. dial. јасу 'only', OPO. јаси. – Syn. ач, аче. Compounded of *at < **ōt, see a, and *je < **jed Asg. n. of *jo- corresponding to Skt. yāt 'since', Av. yat 'when, it', OPers. yātā 'while, when', Berneker 1, 34, Uk. forms apparently borrowed from OCS., prove nothing for the wrongly assumed reconstruction of ащ[e] < *ažьče < *a-že-če by Огоновський 213; re. variety of functions of аште in OCS. cf. Bauerovi Slavia 26, 157–179 [ЕСР, т. I, с. 44].*

Про високу наукову вартість словника свідчить обсяг та лінгвістично-аналітична наповнюваність статей. Наприклад, у статті *гад* наведено 28 деривативів: *гадь, гáдда, гаділо, гáдина, гадінонька, гадіночка, гадіня, гадінник, гадовіще, гадожёр, гадю́ка, -ю́ра, -ю́цький, -ю́чий, -ю́читися, -ю́чка, -ю́ччя, -ю́чник, гáдя, гадáвий, гáдячий* (зальновживані слова); *гаджу́та*

(діалектне слово); *Гадінківці, Гадзінка, Гадюча, Гадяче* (географічні назви); *Гаджéра* (прізвище), *Гадячанин* (псевдонім) [ЕСР, т. I, с. 522].

Етимологізуючи оніми, автор, крім лінгвістичної, наводить інформацію історико-культурного характеру, наприклад: **Батій** or **Батю** (*хан*) *PN Batu (name of the Mongol khan of Golden Horde, 1227 – 1255 cf. Vernadsky The Mongols and Russia, 45 ff), BRu., Ru. Батый, Po. Batory. – Deriv. Батыевий. From Tk. Bātī, cf. Osm.batur Uig batuk ‘strong, powerful, brave, valiant’; see the following word.* [ЕСР, т. I, с. 87].

Зважаючи на складні історичні обставини розвитку української літературної мови, неординарне рішення автора ввести в словникові статті синоніми умотивоване прагненням Я. Рудницького створити словник академічного типу з англійськими еквівалентами, який би містив максимально вичерпну українськомовну лексичну інформацію.

На нашу думку, уведення в словникові статті синонімів та коротких тлумачень дає змогу розкрити:

1) багатство української лексики загалом, наприклад: **багатий** – *Суп. замóжний, ма́ючий, маєтний, грошовітий* [ЕСР, т. I, с. 47]; **бурла́ка** – *Суп. бездо́мник, бездо́мок, нетя́га; бурлі́голова, бурлі́й* [ЕСР, т. I, с. 263]; **бри́д** – *Суп. гидь, гидо́та, гідність, по́гань, паску́дство; гидкі́й, пога́ний, паску́дний* [ЕСР, т. I, с. 204]; **бри́кати** – *Суп. дрíгати; хви́цати, ві́хати; чва́нитися* [ЕСР, т. I, с. 207]; **аж** – *Суп. коли́, коли́ ж, коли́ тільки, ско́ро; а що; що; по́ки; як, як у́же, тільки* [ЕСР, т. I, с. 12–13], **але** – *Суп. а, одна́че, тільки ж, так а так, запéвне, нейна́че* [ЕСР, т. I, с. 16–17];

2) самодостатність абстрактної лексики української мови й термінології порівняно з відповідними лексичними одиницями іншомовного походження (реєстрові слова – запозичення супроводжуються синонімами власне українського та загальнослов'янського походження), наприклад: **аргумéнт** – *Subst. до́від, до́каз* [ЕСР, т. I, с. 30–31]; **áвтор** – *Subst. творéць, створі́тель, винахі́дник; укладáч, письме́нник* [ЕСР, т. I, с. 7]; **арéшт** – *Subst. ув'язнення, притрíмання, придержа́ння; тюрма́* [ЕСР, т. I, с. 31]; **амбі́ція** – *Subst. почуття́*

особистої гідності, честь; жадоба слави, честилюбність, чванливість, піха [ЕСР, т. I, с. 21], **брандмауер** – *Subst. протипожжевік, протипожжежній мур* [ЕСР, т. I, с. 193], **-брах; брахі-** – *Subst. коротко-; e. g. брахікефал: короткоголовець, брахіметронія: короткозорість, ets.* [ЕСР, т. I, с. 197], **буфер** – *Subst. відпружник, стержень для ослаблення поштовхів між вагонами* [ЕСР, т. I, с. 275], **емболія** – *Subst. жилозасмічення»* [ЕСР, т. II, с. 269], **егіда** – *Subst. щит, захист, опіка, покрів»* [ЕСР, т. II, с. 243], **експедиція** – *Subst. виправа, вірядження* [ЕСР, т. II, с. 253], **бухгалтер** – *Subst. книговод, рахівник* [ЕСР, т. I, с. 277]; **анемона** – *Subst. сон-трава, сон-зілля, вітряниця, праліска* [ЕСР, т. I, с. 25],

3) семантико-стилістичні особливості вживання слів, наприклад: **бріжа** – *Суп. (в одежі:) складка, згортка; (на обличчі:) зморшка; (на воді:) хвилювання* [ЕСР т. I, с. 205]; **буй I** – *Суп. (ростом:) великий, високий; (про злаки, траву і под.) дорідний; (вітер:) бурхливий, рвучкий, порівчастий, навальний; (густий:) рясний»* [ЕСР, т. I, с. 243], **бран роет.** – *Суп. полон, невоя* [ЕСР, т. I, с. 193], **буча** – *Суп. colloq. тарарам, гармідер; (рідше:) шарварок, веремій -ія, содом[a]* [ЕСР, т. I, с. 279];

4) багатозначність слів, наприклад: **абсолют** – *Subst. самовладник, неограничений монарх; безумовне; одвічне й довічне буття; Бог* [ЕСР, т. I, с. 4], **журавель** – *Суп. великий перелітний птах з довгими ногами і гострим дзьобом; жердіна-важіль для витягування води з колодязя, пристрій з жердіною, піднос, витяг; народний сюжетний танець, в якому танцюючі зображують журавлів* [ЕСР, т. II, с. 393].

Подекуди синоніми виражають емоційно-оцінне ставлення мовців до позначуваних словом осіб, явищ дійсності, наприклад: **адвокат** (нейтральне емоційно-оцінне забарвлення) – *Subst. iron. брехунець* (негативне емоційно-оцінне забарвлення) [ЕСР, т. I, с. 11]; **атеїст** (нейтральне емоційно-оцінне забарвлення) – *Subst. безбожник, безвірник, невіра, недовірок* (негативне емоційно-оцінне забарвлення) [ЕСР, т. I, с. 39]; **есес[івець], есесман** (нейтральне емоційно-оцінне забарвлення) – *Суп. сукин син (від жартивливого*

розширення аббревіатури *СС*), *гітлерівець*, *курохвát*, *ібердурень* (перекручення німецького *Übermensch* – надлюдина), *шварцман* (від чорних уніформ) (негативне емоційно-оцінне забарвлення) [ЕСР, т. II, с. 285 ; 34, с. 36].

На нашу думку, уведення науковцем у словникові статті синонімів і коротких тлумачень доцільне у випадках, якщо реєстрове слово належить до:

- діалектизмів: *бравєрія*, *броварія* – *Subst.* буча, суперєчка [ЕСР, т. I, с. 198]; *братрура* – *Subst.* піч для жáрення, духóвка [ЕСР, т. , с. 197]; *брауза* – *Subst.* сóдовий порошок [ЕСР, т. , с. 197]; *буздигán* – *Subst.* залізна булава на корóткім держáлні з цвяхóваною головою [ЕСР, т. I, с. 241];
- застарілої лексики: *бєрдо I* – *Subst.* ткацький грєбінь [ЕСР, т. I, с. 107], *бурхóвець* – *Subst.* жítель Петербурга [ЕСР, т. I, с. 267], *брíкси* – *Subst.* жінóче свято 29 чєрвня [ЕСР, т. I, с. 207];
- до вузькопрофесійної лексики: *брэмсберг* – *Subst.* похіла галєрія в копáльнях, якою їздять вагóнчики з відобутою рудóю [ЕСР, т. I, с. 201];
- аббревіатурних історизмів: *ендєк* – *Subst.* член націонал-демократічної партії в міжвоєнній Польщі [ЕСР т. II, с. 272]; *ексавє* – *Subst.* самооборóнний кущовій відділ Української Повстáнської Армії [ЕСР, т. II, с. 285].

Про прагнення автора продемонструвати невичерпні лексичні та фраземні семантичні можливості української мови свідчить уведення в синонімічні ряди фразеологізмів: *баглаї́ біти* (у статті *баглаї́*); *дивітися вóвком* (у статті *бірюкуватий*); *дзвін великий літи* (у статті *брехáти*); *бляхманом óчі занесті́* (у статті *бляхман*); *бувати́ в бувáличах* (у статті *бува́ти*); *бальяндрáси розпустіти*, *бальяндрáси точіти* (у статті *бальяндрáси*); *да́ти дуба*, *заде́рти но́ги / ногáми*, *відійти́ на дру́гий світ*, *спустіти ду́ха* (у статті *ме́рти*).

3.1.3. Лінгвістична характеристика реєстру «Етимологічного словника української мови» Я. Рудницького

Обсяг ЕСР досить значний. Реєстр охоплює 8 726 словникових статей, які містять багатий лексичний матеріал.

У всіх реєстрових словах, крім односкладових, позначено наголос. Паралельно вживані фонетичні та структурні варіанти заголовних слів подано або в одній статті або в різних статтях, одна чи більше з яких – відсилкові. Наприклад, в одній статті подано *блѣкнути* і *блякнути* (заголовне слово), *ба́хор* і *ба́хур* (заголовне слово); в окремих статтях зафіксовано *а́бо* і *а́льбо* (відсилкова стаття), *я́струб* і *а́струб* (відсилкова стаття). Омоніми фіксуються в різних статтях із цифровою позначкою біля них: *брак 1*, *брак 2*, *брак 3*, *брак 4*; *буй 1*, *буй 2*, *буй 3* [35, с. 86]

Кількість відсилкових статей порівняно невелика, наприклад: на літеру А вміщено 247 статей, 21 з них відсилкові; на літеру Б – 885 статей, 209 з них відсилкові.

Варто відзначити принципову повноту й насиченість словника традиційною лексикою, тобто лексикою, яка послідовно відображає історію, життя, побут і контакти українського народу. Крім літературного, реєстр охоплює такі шари української лексики, як історичний та діалектний, до нього вміщено також значну кількість запозичень різного часу, етніміми, топоніми, антропоніми.

3.1.3.1. Лексичний склад словника зі структурно-семантичного погляду

Основу ЕСР становить загальноновживана лексика. До основних семантичних груп серед іменників належать:

1) назви осіб:

- за родинними зв'язками (*ба́тько*, *бра́т*, *ба́ба*, *ма́ти*, *до́ня*, *сестра́*, *тесть*, *та́то*, *оте́ць*);
- за ста́ттю (*ді́вчина*, *да́ма*, *па́рубок*);
- за зовнішніми ознаками (*атле́т*, *блонді́н*, *брюне́т*, *калі́ка*);
- за поведінковими характеристиками (*боягу́з*, *бо́вдур*, *баламу́т*);
- за соціальним статусом (*аристокра́т*, *батра́к*, *боя́рин*, *бурла́к*, *буржуа́*, *вельмо́жа*, *імперато́р*, *іммігран́т*, *інтеліге́нт*, *князь*);

- за родом діяльності, зокрема назви посад, звань, професій (*адвока́т, адміра́л, астроно́м, архіте́ктор, балери́на, бо́днар, брова́р, бухгалтер, белетри́ст, доце́нт, друка́р, жовні́р, інжене́р, ковбо́й, краве́ць*);
- за переконаннями (*атеї́ст, бусурма́н, ерети́к, като́лик*);

2) **назви частин тіла людей** (*борода́, брова́, ву́хо, голова́, лице́, ніготь, па́лець, о́ко*);

3) **назви угруповань людей** (*а́рмія, ба́нда, бригаа́да*);

4) **назви соціальних установ, організацій, підприємств** (*апте́ка, архі́в, акаде́мія, ателье́, база́р, банк, брова́рня, депо́*);

5) **назви рослинного світу:**

- дерев і кущів (*ака́ція, бук, бузо́к, береза́, в'яз, де́рен, дуб, лі́па, осі́ка, пе́рсик*);
- трав'янистих рослин (*а́йстра, барвіно́к, будя́к, блава́т, жоржї́на, іри́с, конва́лія, нарци́с, насту́рція*);
- городини (*бі́б, буря́к, капу́ста, петру́шка*);
- плодів (*бана́н, абрико́с*);
- грибів (*грудь, печери́ця*);
- частин рослин (*бру́нька, ко́рїнь, кора́, ду́плó*);

б) **назви тваринного світу:**

- звірів (*бара́н, барс, бегемо́т, бик, бобе́р, бізо́н, жира́фа, їжа́к, кріт, каба́н, кінь, кіт, козе́л, ма́впа*);
- птахів (*бе́ркут, горобе́ць, інді́к, жураве́ль, ка́чка, оре́л*);
- ри́б (*ко́рон, лин*);
- комах (*бджола́, блоха́, жук, москі́т*);
- частин тіла тварин (*бі́вень, ві́м'я*);

7) **назви природних об'єктів, понять і явищ** (*бри́з, бура́н, бу́ря, ба́лка, боло́то, бі́р, бе́рег, багно́, ві́тер, відлі́га, дощ, доли́на, земля́, моро́з, мо́ре*);

8) **назви артефактів** – предметів, створених людиною для задоволення її потреб:

- одягу (*балахон, блуза, бушлат, корсет, жилет, жупан*);
- взуття (*боти, ботси, ботфорти*);
- головних уборів (*брить, берет, капелюх, кашкет*);
- аксесуарів (*брошка, браслет, намисто*);
- тканин (*бархат, едвоб, оксамит*);
- будівель, житлових приміщень тощо (*альтанка, арка, балкон, будинок, брук, дах, камера, крокви*);
- посуду, ємностей (*банка, балия, блюдо, барило, казан*);
- знарядь праці (*багор, батиг, бритва, дрить, домкрат, жорна, клин, кий, митла, серп, сокира*);
- засобів пересування (*баржа, бричка, берлін, бриг*);

12) **назви страв** (*бігос, борщ, бублик, булка, бульйон, кав'яр, коровай, кутя, мамаліга, пиріг*);

13) **назви напоїв** (*брага, кава*);

14) **назви розваг, ігор** (*бал, банкет, більярд, бридж, домініо, карнавал*);

15) **назви станів, почуттів, відчуттів, рис характеру** (*біль, біда, бентег, доблесть, досада, жаль, жах, лихо, ляк, ніха, печаль*);

16) **назви процесів** (*біг, битва, бунт, блиск, дрож, допомога, дослід, дяка, м'яття*);

17) **назви кольорів** (*зелений, жовтий*);

18) **збірні назви, вживані в побуті** (*барахло, брукт, багаж, баласт, бруд*);

19) **назви днів, місяців, пір року** (*березень, будень, вівторок, день, лютий, літо, листопад, осінь*);

20) **назви одиниць виміру** (*міля, кілограм, кілометр*) [35, с. 86].

Досить широко представлена у словнику термінологічна лексика, переважно відома для мовного загалу, зокрема:

1) **назви наук** (*ботаніка, історія*);

2) **термінологія різних галузей наук:**

- філології (*алфавіт, альманах, афоризм, анекдот, буквар, биліна, вірш, дума, драма, іділія, казка*);
- географії (*атмосфера, атлас, компас*);
- фізики (*атом, маса*);
- філософії (*абсолют, аргумент, буття, ідея, індукція*);
- економіки (*баланс, біржа, брутто, бюджет, дефіцит, дохід*);
- хімії (*бор, бром, бутан, бутіл*);

3) **термінологічна лексика різних галузей мистецтва:**

- образотворчого (*барельєф, картина*);
- музичного (*бас, арія, дуєт, бандура, банджо, барабан, дрімба, ліра, орган*);
- театрального та циркового (*арена, афіша, бенефіс, буф*);

4) **професійна термінологічна лексика:**

- військова (*амуніція, бастіон, бліндаж, бруствер, аркан, аркебуз, базука, бумеранг, бомба, кинджал, лук*);
- медична (*астма, бандаж, бешиха, бинт, пневмонія*);
- політико-правнича (*амністія, блок, бюлетень, бігамія, демонстрація, інтервент, колективізація, нація, маніфест*);
- спортивна (*бокс, матч, м'яч*);
- канцелярська (*акт, атестат, артикул, аркуш, бювар, бюро*);
- технічно-промислова (*апарат, блок, бульдозер, бур, болт, буфер, гальмо, індустріалізація, мотор*);
- мінералогічна (*алмаз, беріл, бірюза, діамант, кварц*);
- назви речовин, сумішей (*алебастр, асфальт, бетон, бурилін, графіт, ебоніт, золá, нафта*);

5) **лексика, пов'язана з традиціями християнства:**

- назви небесних сил (*апостол, архангел, ангел*);

- назви антинесбесних сил (*анти́пко, ари́дник, анти́христ, де́мон*);
- назви церковних санів і посад (*абáт, би́скуп, віка́рій, дяк, інок, ігуме́н*);
- назви великих свят (*Йорда́н, Різдво́*);
- назви церковних атрибутів (*амво́н, віста́р, іко́на, крі́лос*);
- назви церковних понять, біблійні терміни (*ака́фіст, ана́тема, ами́нь, алілу́я, катехі́зм*);
- назви відомих біблійних місць (*Голго́фа, Віфле́єм, Єрусали́м*);

б) лексика, пов'язана з традиціями інших релігій та вірувань:

- назви релігій (*ісла́м*);
- найменування божеств (*Перу́н, Дажбо́г*);
- назви служителів культу (*вохв, жрець*);
- назви атрибутів культу (*булла́, бовва́н, ідол*);
- назви великих свят (*байра́м*);
- назви фантастичних істот (*буцента́вр, баба́й, драко́н*) [35, с. 86].

Наявна в ЕСР ономастична та відономастична лексика:

1) топоніми:

- назви континентів (*Австра́лія, А́зія, Аме́рика, Антаркти́да, Євро́па*);
- назви країн (*А́встрія, А́нглія, Бо́снія, Брази́лія, Іта́лія, Іуде́я, Есто́нія, Єгі́пет, Росі́я, Укра́їна*);
- назви провінцій, частин країн (*Альбе́рта, Бесара́бія, Брета́нь, Бря́ницина, Воли́нь*);
- назви міст (*Берди́чів, Ки́їв, Кра́ків, Ко́рсунь, Льві́в, Пере́яслав, Са́мбір, Теребо́вля, Ха́рків*);
- назви гір (*Кавка́з, Карпа́ти*);

2) гідроніми:

- назви річок: *Буг (За́хідний, Півде́нний), Бузьк (Півні́чний Буг), Дон, Дністе́р, Дніпро́, Ка́лка, Прип'я́ть, Ти́са, Уж*;

- назви проток: *Босфóр, Гольфштóрм*;

3) антропоніми:

- особові імена (їх у словнику Я. Рудницького найбільше): *Андрій, Борис, Дани́ло, Дем'я́н, Іва́н, Катері́на, Марко́, Матві́й, Ода́рка, Петро́*;
- прізвища і псевдоніми: *Іва́нченко, Петлю́ра, Вільде*;

4) теоніми: *Бог, Бúдда, Єгóва, Перу́н, Христóс*;

5) етніоніми:

- назви національностей: *грек, грузи́н*;
- назви етнічних груп: *бо́йко, гуцу́л, ле́мко*;

б) загальні назви, що походять від власних: *бегонія, буцефáл, берлин* [35, с. 88–89].

3.1.3.2. Діалектна й історична лексика в словнику

До реєстру ЕСР увійшла лексика обмеженого функціонування, яка належить до пасивного фонду або ж нею послуговуються соціально чи територіально обмежені групи мовців. Однак такі слова знаходять своє відображення в мові художньої літератури, періодики, наукових видань, потрапляють у розмовну мову і є важливими як для розуміння життя й побуту українського та інших народів, вітчизняної, світової історії, так і для діахронічного вивчення мови.

Особливо вагоме місце в етимологічних студіях, дослідженнях історії мови загалом посідає діалектна лексика. Тому саме вона значною мірою (від 22% до 26% реєстру) представлена в ЕСР.

Серед діалектизмів виокремлюємо такі:

- 1) акцентуаційні (наприклад: *ба́гнет* – *багнёт*; *борошнó* – *бóрошно*);
- 2) фонетичні (наприклад: *Басара́бія* – *Бесара́бія*; *бу́льва* – *бу́льба*);
- 3) морфологічні (наприклад: *багро́* – *баго́р*);
- 3) граматичні (наприклад: *бри́за* – *бриз*);

4) лексичні (наприклад: *ба́на* – *ту́га, жаль; баналюки, банелюки* – *розмо́ви, балачкі, пліткі; балахрѣстити* – *жартувати; бо́рше* – *шві́дше; балцанка* – *Subst. посуд з плетінкою* [ЕСР, т. I, с. 68], *бензель* – *Subst. віхоть, яким ма́жуть долівку ха́ти* [ЕСР, т. I, с. 104], *беса́га* – *Subst. мішок для перевішування через плечі або обабіч сідла* [ЕСР, т. I, с. 115]);

б) семантичні (наприклад: *бла́зень* – *Syn. Wd.(Lk.) незрілий, малолітній* [ЕСР, т. I, с. 141], *бра́вий* – *Subst. сміливий, жва́вий, молодецький, га́рний; dial. до́брый, хоро́ший, красі́вий* [ЕСР, т. I, с. 189]), *блукати* – *Subst. dial. блудіти* [ЕСР, т. I, с. 150]).

Зважаючи на значну лексичну диференціацію української мови й відсутність загального словника українських діалектів, Я. Рудницькому вдалося виконати надскладне завдання – етимологізувати велику кількість українських діалектних слів. Частину з них учений зібрав сам і виклав у діалектологічних працях та в ЕСР. Використовуючи діалектний матеріал із публікацій інших науковців чи з художніх текстів, Я. Рудницький указує на відповідне джерело, наприклад: *болі́голов dial. болéголова болі́глів, буги́ла, бу[г]ла́в, булі́гова, булі́га* (*Прилуки, Makowiecki 107*), *боги́ла* (*1847 Шевченко*) [ЕСР, т. I, с. 165]; *бері́вка Wd.(Hc. Гнатюк УЗб. 26, 333) see бербені́ця* [ЕСР, т. I, с. 112].

Діалектизми в ЕСР або виступають в ролі реєстрового слова (на літеру Б 226 таких статей, наприклад: *бага́кати Wd.(Hc)* [ЕСР, т. I, с. 47]; *бокре́йда, покре́йда Wd.(SoCr.)*; *боку́ри, боку́рія Wd.(Hc)*; *бо́кша Wd.* [ЕСР, т. I, с. 164]), або наводяться відразу після нього (на літеру Б таких 123 статті, наприклад: *бакла́га, Wd. бокла́г, бокла́й, букла́к* [ЕСР, т. I, с. 58]; *берéт, Wd. барéт, also барéтка* [ЕСР, т. I, с. 112]; *брость, Wd. брост* [ЕСР, т. I, с. 217]).

Крім того, в межах словникової статті можуть знаходитися:

1) діалектизми-деривати (наприклад: *бом!* – *Deriv. dial. бо́мба (=це́рква) бо́мбати[ся]* (=іти́ пові́льно) [ЕСР, т. I, с. 168]; *бо́рзий* – *Deriv. Wd. борзи́на, бо́рзість* [ЕСР, т. I, с. 172]; *бухан I* – *Deriv. Wd. бо́хонець, бо́ханець, бохо́нчик* [ЕСР, т. I, с. 277]);

2) діалектизми-синоніми (наприклад: *batíz* – *Syn. dial. kórbach* [ЕСР, т. I, с. 87]; *борг* – *Syn. Wd. довг* [ЕСР, т. I, с. 171-172]; *баріло* – *Syn. dial. бочонок, бербеніця* [ЕСР, т. I, с. 80];

3) діалектизми з інших слов'янських мов (наприклад: *бавовна* – *Ru. dial. бавольник* [ЕСР, т. I, с. 47], *багнути* – *Cz. dial. zabáhnút sa, zabahnit sa, etc., Po. dial. zabaga się* [ЕСР, т. I, с. 49].

Локалізація діалектизмів подана Я. Рудницьким за допомогою умовних скорочень: *Bk.* (бойківський говір), *Ed.* (східноукраїнські говори), *Hc.* (гуцульський говір), *Lk.* (лемківський говір), *SoCp.* (східнокарпатські українські говори), *Wd.* (західноукраїнські говори). Подекуди автор лише вказує, що слово діалектне (позначка *dial.*) [35, с. 87].

Природно, що більшість діалектизмів, зафіксованих у словнику, становлять діалектні лексеми, поширені в західноукраїнському регіоні. Зокрема, серед реєстрових слів на літеру Б (усього 885 гасел) зафіксовано 226 діалектизмів. 202 з них репрезентують західноукраїнські говори: 132 – з поміткою *Wd.*; 1 – з поміткою *Wd.(Bk.)*; 13 – із поміткою *Wd.(Lk.)*; 24 – із поміткою *Wd.(Hc.)*; 22 – з поміткою *Wd.(SoCp.)*, 10 – із вказівкою на населений пункт Західної України як ареал уживання діалектного слова. 10 діалектизмів репрезентують східноукраїнські говори: 8 – із поміткою *Ed.*; 2 – із вказівкою на населений пункт Східної України як місце розповсюдження діалектизму. 14 діалектних слів ужито з поміткою *dial.*

Соціально-діалектні особливості мови репрезентовано в словнику незначною кількістю арготизмів (позначки *argot.*, *apro*), здебільшого використаних у складі словникових статей, наприклад: *броклеунок* – *Subst. (in military jargon) прóділ хліба* [ЕСР, т. I, с. 214]; *будáвка* – *Subst. argot. гóлка* [ЕСР, т. I, с. 234]; *ефэф* *арго* – *Subst. досконáло* [ЕСР, т. II, с. 303]; *дíва* – *Syn. (apro:) бабу́ля, тріко́, ю́бка, спідни́ця, пантало́нчики, кубі́та, зді́ра, шма́ра, мару́ська* [ЕСР, т. II, с. 135], *лю́лька* – *арго: ді́мка* [ЕСР, т. II, с. 783].

Зрідка трапляється вузькопрофесійна лексика, що потребує тлумачення для широкого загалу, наприклад: *вілайéт* (адміністративно-територіальна

одиниця в Туреччині), *вірулентний* (отруйний, хвороботворний), *вокабула* (окреме слово іншомовного походження з перекладом, заголовок словникової статті), *волюта* (спірально закрутка на капітелі колони), *девон* (третя палеозойська формація в історії землі), *дейтерій* (хімічна сполука), *девастація* (знищення, сплюндрування), *деєкція* (викидання, виділення води) тощо [35, с. 87].

Зафіксовану в словнику застарілу лексику автор супроводжує позначками *arch.* (архаїзми) і *hist.* (історизми), а саме:

- власне лексичні архаїзми (наприклад: *брона arch.* ‘gate’ – *Subst.* *ворота, виїзд або вхід до будівлі* [ЕСР, т. I, с. 215]; *декабр arch.* – *Subst.* *грудень, дванадцятий місяць року* [ЕСР, т. II, с. 29]; *десна, десниця arch.* – *Subst.* *права рука, правіця* [ЕСР, т. II, с. 61]; *перст arch.* – *Subst.* *палець* [ЕСР, т. II, с. 904]);
- лексико-фонетичні архаїзми (наприклад: *буївіл – arch.* *бувол* [ЕСР, т. I, с. 244]; *женá – arch. and dial* for *жонá* [ЕСР, т. II, с. 364]);
- лексико-морфологічні архаїзми (наприклад: *будітель – Deriv. arch.* *пробудітель* [ЕСР, т. I, с. 236]; *москвитін arch.* – *Subst.* *москвіч, москаль* [ЕСР, т. II, с. 830]);
- лексико-семантичні архаїзми (наприклад: *брак 2 arch.* ‘marrige’ – *Subst.* *шлюб; подружжя* [ЕСР, т. I, с. 191]; *бесіда arch.* ‘banquet, guests’ – *Syn. npr.* *бенкет* [ЕСР, т. I, с. 116]; *гамалія 2 arch.* – *Subst.* *гамунок шáблі* [ЕСР, т. I, с. 552]);
- історизми (наприклад: *басарунок – hist.* ‘indemnification compensation’ – *Subst.* *винагорода за побій* [ЕСР, т. I, с. 84]; *башлówka – hist.* ‘war-booty’ – *Subst.* *почесний дар здобичі тим, хто відзначився у бою* [ЕСР, т. I, с. 91]; *берковець – hist.* ‘weight of 10 poods’ – *Subst.* *вага 100 пудів»* [ЕСР, т. I, с. 113]; *бóлохівці – hist.* ‘Volokhov-people (in the basin of Дністер in the XII – XIII c.)’ – *Subst.* *татарські люди»* [ЕСР, т. I, с. 167].

Історизми, які в сучасній українській мові вживають рідко, з певними, переважно стилістичними настановами, але здебільшого зрозумілі мовцям,

в ЕСР не мають позначок *arch.*, *hist.*: *осаву́л*, *атама́н*, *булава́*, *бунчу́к*, *басма́ч*, *булахі́вка*, *есёр*.

3.1.3.3. Відбиття в «Етимологічному словнику української мови» Я. Рудницького суспільно-політичної та культурно-етнографічної лексики

В ЕСР уведено лексеми, пов'язані із суспільно-політичними реаліями розвитку української мови в Радянському Союзі, США, Канади, Австралії, Бразилії. У словнику вони мають позначки *SovUk.* (радянсько-українські), *AmUk.* (американсько-українські), *AustrUk.* (австралійсько-українські), *BrazUk.* (бразильсько-українські). Відповідно такі слова можна назвати «радянізмами», «американізмами», «австралізмами» та «бразилізмами».

Серед «радянізмів» знаходимо лексеми, що характеризують антигуманний тоталітарний режим (*експатріа́ція* – *Subst.* *залишення батьківщини, добровільне або примусове вигнання* [ЕСР, т. II, с. 253], *сексо́т* – *Subst.* *донóщик в тюрмі, концта́борі* [ЕСР, т. II, с. 1002], *смерш* – *Subst.* *протишпи́гунський ві́дділ* [ЕСР, т. II, с. 1025], *кому́на* – *Subst.* *грома́да; насі́льний загі́н селя́н до колекти́ву в СРСР* [ЕСР, т. II, с. 724]), складноскорочені слова (*виконко́м*, *емте́с*), розмовну лексику (*барахо́лка*), терміни (*брію́чий полі́т*). Однак більшість слів із позначкою *SovUk.* – слова, які не відповідають нормам харківського правопису: *клас* (*SovUk.*) – *кля́са*, *гніт* (*SovUk.*) – *гні́т*, *галантний* (*SovUk.*) – *галя́нтний*, *діакритичний* (*SovUk.*) – *дія́кріті́чний*, *керосин* (*SovUk.*) – *керосина*, *дублон* (*SovUk.*) – *дубльо́н*, *егіда* (*SovUk.*) – *егі́да* тощо [35, с. 88].

«Американізми» стосуються здебільшого побутових реалій життя й нагадують записані українськими літерами англійські слова з максимальним збереженням вимови та семантики: *ло́ер* (правник), *ба́рбер* (перукар), *ла́йна* (лінія), *ко́рнер* (ріг вулиці), *ко́стумер* (покупець), *дзі́гарит* (цигарка), *да́рлінг* (дорогий) тощо. Однак варто зазначити, що деякі з зафіксованих у словнику «американізмів» є вже звичними для сучасних мовців запозиченнями, наприклад: *бос* (начальник), *ланч* (другий сніданок) [35, с. 88].

Серед «австралізмів» та «бразилізмів» домінують назви, що містять виразний місцевий колорит: *BrazUk. fazénda* (ферма), *BrazUk. níkáda* (прорубана в гущавині лісу стежка), *AustrUk. кукабáра* (брунатно-ряба галаслива птиця), *AustrUk. коробóрі* (церемоніальний танець), *AustrUk. лорікі́т* (різновид австралійського коралу) [35, с. 88].

До реєстру словника входять слова всіх частин мови, однак переважають іменники. Наприклад, серед заголовних слів на літеру Б (всього 885 статей) знаходимо 601 іменник (556 загальних назв, 45 власних назв). Спеціальними позначками супроводжуються прислівники (*adv.*), прикметники (*adj.*), сполучники (*conj.*), прийменники (*pron.*), вигуки (*interj.*).

Також уведено до словникового реєстру назви всіх літер алфавіту, деякі найбільш уживані скорочення й низка продуктивних префіксів (*без-, роз-, од-, від-, під-, при-, над-*), суфіксів (*-иськ(о), -ищ(е), -ськ(о)*), коренів (*авто-, аеро-, архі-, бібліо-, -бок(ий), етно-*).

Словник містить лише таку граматичну інформацію, яка необхідна для досягнення його основної мети – розкриття етимології кожного слова. Реєстрові слова подані у властивій їм вихідній формі: іменники, займенники, кількісні числівники – в називному відмінку однини (множинні іменники – у називному відмінку множини), прикметники – у чоловічому роді називного відмінка однини (зауважимо, що автор подає коротку форму частіше, ніж повну нестягнену), дієслова – у формі інфінітива. Застосування принципу подання реєстрових слів у їхніх основних формах дає змогу відбити в словнику загальну граматичну характеристику української мови.

У певних випадках наведено граматичні форми змінюваних реєстрових слів. Наприклад, форму множини іменників (позначка *Npl.*) автор фіксує тоді, коли необхідно продемонструвати чергування (*бік – Npl. бóки; багóр – Npl. багрі́*). Форму родового відмінка однини іменників (позначка *Gsg.*) у словнику подано, якщо вона виявляє чергування (*бобéр – Gsg. бобра́*), розрізняє лексичне значення омонімів (*біль* (колір) – *Gsg. бі́лі; біль* (відчуття) – *Gsg. бо́лю*), вказує на їхню належність до різних частини мови (*бу́й* (короткий

прикметник); *буй* (іменник) – *Gsg.бўя*). Форми особових дієслів наведено без спеціальних позначок і здебільшого в тих дієсловах, у яких при дієвідмінюванні відбувається чергування: *бості* – *боду*; *бродіти* – *броджу*.

Уміщено також матеріали до етимології компонентів фразеологічних одиниць: *крутіти веремію*, *гандри біти*, *гіндри біти*, *гараса скакати*, *ані гич*, *дьору дати*, *дзьоосу дати*, *драбанта ставати* тощо.

3.1.3.4. Диференціація слів у словнику за генетичним принципом

Необхідне застосування в етимологічному словнику прийомів порівняльно-історичного методу дає змогу класифікувати використану в ньому лексику за генетичним принципом.

За даними проведеного нами кількісного аналізу орієнтовно 62 % лексичного складу етимологічного словника Я. Рудницького становлять слова загальнослов'янського та власне українського походження, 23 % реєстру – запозичення, 15% – вигуки, звуконаслідувальні слова та власні назви.

У словникових статтях слів слов'янського походження знаходимо реконструйовані індоєвропейські (позначка *IE*) та праслов'янські форми (позначка *PS*), зафіксовані в писемних джерелах старочерковнослов'янські (позначка *OCS*), старосхіднослов'янські* (позначка *OES*) і давньоукраїнські (позначка *Ouk.*), словоформи середньоукраїнського періоду (позначка *MUk.*) і сучасні форми слова (позначка *ModUk.*) із зазначенням першоджерел, наприклад: *бўря* 'storm, tempest; foul weather' *MUk.* *буря* (XVI – XVIII с.), *OES.* *бура* (XI с. *Остр. єв.*), *буря* (1073 *Ізб. Св.*); *BRu.* *бўра*, *Ru.* *бўря*, *OCS.* *burja*, *Ву.* *бўра*, *бўря*, *Ма.* *бўра*, *SC.* *bùra*, *Sln.* *búrja*, *Cz.* *bouře*, *Slk.* *búra*, *Po.* *burza*. – *Deriv.* *бўрка*, *бурун*, *бурёмний*, *-ність*, *бурлівий*, *-вість*, *бўр[я]ний*, *-ність*, *бурливий*, *-вість*; *compounds:* *буревій*, *-вісник*, *-лом*, *ets.*; *GN.* *Бўрин*, *Бўринський*,

* Я. Рудницький категорично заперечує існування спільної східнослов'янської мови, однак на позначення історичного періоду XI–XV ст. використовує позначки *OES* (за І. Срезневським) і *Ouk.* (за Ю. Шевельовим).

Бурини, Буринці. – *Суп.* (сильна:) гроза; (з громами:) громовіця; (на морі:) шторм, Деркач 28; хуртовіна, шквіря, Степанковський 197. *PS.* *burja, corresponding to *Latv. baūruôt* ‘to bellow; roar’, root ****bhour-**: ****bhaur-**: ‘roaring, raging,’ *Berneker 1, 103, Преображенский 1,55, Walde-Pokorny 2, 191, Meliet RS. 2, 65, Bezzenberg BB. 26,118, Trautmann 28, Георгиев 92, а. о.* [ЕСР, т. I, с. 268].

Автор використовує матеріал із пам’яток різних історичних періодів як синоніми чи короткі тлумачення, наприклад: **бруд** – *МУк.* нечистота, скверна, брудъ (1627 Беринда) [ЕСР, т. I, с. 219]; **біло** – *МУк.* молоток, котрымъ струны натягают и тыж билце albo пюрка которымъ на струнах брянкают и дощка оголошеня млтвъ в обителехъ и на иныи потребности (1627 Беринда) [ЕСР, т. , с. 122]. Подекуди Я. Рудницький фіксує деривати (**блювати** – *МУк.* блюваньє (1627 Беринда), *МУк.* (XVIII с.), *OES.* бльвание, избльвати [ЕСР, т. I, с. 150]); подає вживані в писемних джерелах граматичні форми змінюваних частин мови (**бачити** – *МУк.* бачити (1435 Грамоти 332), бачили (1564), не бачить (XVII с.), бачу (1756), треба з нимъ бачится (1683), бачитца (XVII с.) [ЕСР1, с. 90]; **башловка** – башловку *Asg.*, башловкою *Isg.* (VIII с.) [ЕСР, т. I, с. 91]).

Незначна частина лексики XI–XVIII ст. увійшла в реєстр словника, наприклад: **брячина** *OES.*, also брачина, брачин – *Subst.* рід шовкової тканини [ЕСР, т. I, с. 228]; **бутинокъ** *МУк.* – *Subst.* воєнна здобич, луп [ЕСР, т. , с. 273], **апріль, апріль** *МУк.* see квітень [ЕСР, Т. I, с. 29]; **жятелянинъ, жятель** *OES.* see жати I [ЕСР, т. II, с. 397]; **жъ, жь** *OУк.* & *МУк.* for же [ЕСР, т. II, с. 397] тощо.

Однак частіше праслов’янську (*PS*), староцерковнослов’янську (*OCS*), старосхіднослов’янську (*OES*) та давньоукраїнську (*OУк.*) лексику знаходимо в середині статей, зокрема таких: будіти, броніти, бресті, борода, бор, блуд, блоха, близький, берег, благо, бик, берегті, береза, біда, бздіти, більший, борозда, боятися, брикати, буз, бузок, бутвіти, бугор, Буг, бук, брунька, брид, босий, блекота, блékнути, біг, біб, бік, білий, біль, бістрий, бухнути, бубнявіти, брус, біти, бгати, барліг, баяти, баяти, батько, бálка, баламут,

балувати, баран, бістрий, багатий, бубен, брати, брід, бріти, брат, блювати, блюсті, бріти, брус, брусниця, бувати, бавити, броніти, борозна, брова, болото, блиск, блідий, бістрий, блазень, бгати, бобёр, баріти (на літеру Б); жабá, жаль, жар, жати, ждати, жувати, журавель, жёрдка, жеребёць, жёртва, жёрти, жив, живий, жіти, жіто, жолоб, жолудь, жорна, жас, живіт, жир, жовтий, жовч, жрець, жёртва, жук (на літеру Ж) та ін.

Іншомовні слова вчений етимологізує з огляду на особливості історичного розвитку української мови та її контактування з багатьма мовами, виявляючи ймовірний шлях проникнення в українську мову таких лексичних одиниць. Дослідник указує джерела запозичення та можливу опосередкованість цього процесу.

У словникових статтях ранніх запозичень автор фіксує форми, що були адаптовані українською мовою в XI–XVIII ст. і сучасні форми слова, наприклад: *габá* ‘a kind of white coarse (Turkish) cloth; border, edge hem (of a cloth)’, *MUk. габи Gsg. (1678), габа (XVIII с.), двоохъ габъ (XVIII с.); BRu. ts., Ru., Вu. абá, SC. aba, Slk. haba, Po. (from Uk.): haba. – Deriv. Wd. гáбка, габ’юк, габ’як. – Subst. грубе біле сукно, плахта; бурка від дощу з цього сукна в Туреччині; смуга на матерії іншого кольору, Бойків 92. From Tk. Osm. aba ‘ts’, the ultimate source being Ar. aba ‘ts’, Тимченко 497, РССтоцький Slavia 5, 7, Verneker 1, 22, Преображенский 1, 39, Locotsch 1, a.o. [ЕСР, т. I, с 513].*

Якщо йдеться про пізні запозичення, то відповідні статті містять лише сучасні форми слова, наприклад: *бельведёр* ‘belvedere prospect-tower’, *ModUk.; BRu. бельведэр Ru. бельведер (since 1803), Po. belweder. – Subst. місце або будинок з гáрним видом. From Fr. Belvedere, the ultimate source being It. belvedere ‘place of a fair prospect’, Gamillscheg 97, Battisti 1, 482 [ЕСР, т. I, с. 102].*

У словнику подано запозичення з багатьох мов, зокрема з: польської – *гадати, тайовий, тедзь, тонта*; французької – *жакёт, жалюзі, жандарм, жанр, жасмін, желé, жетон, жест, жилёт, етюд, ешафот*; англійської – *бос, бізнес, бифітэкс*; голландської – *братишпиль, бот, трот*; норвезької – *бат*;

грецької – *евангеліє, ектенія, єпархія, єпископ, елей, еллін*; латинської – *еволюція, екватор, еквівалент, експеримент, екзамен*; російської – *жулік, гімнастьорка*; румунської – *гандж, тердан, гринджоли*; італійської – *галерія, гвардія, граціозний*; іспанської – *ескапада, галіон*; ідішу – *амінь*; турецької – *єралаш, ефенді, бахрома, бугай*; перської – *базар, балаган*; арабської – *бархан, бедуїн, бісер, емір*; узбецької – *басмач*, китайської – *жень-шень*; японської – *бонза, гейша* та ін.

3.1.4. Оцінка «Етимологічного словника української мови» Я. Рудницького вітчизняними та зарубіжними мовознавцями

Ідея створення етимологічного словника української мови, яку так наполегливо втілював у життя Я. Рудницький, викликала постійне зацікавлення науковців. У 1938–1939 рр. молодий український учений обговорював її з відомими етимологами О. Брюкнером та М. Фасмером [ВЕСР, с. 38–39]. 1944 року, опублікувавши в Лейпцигу пробні сторінки ЕСР німецькою мовою «*Etymologisches wörterbuch der Ukrainischen Sprache: [probeseiten]*», автор отримав схвальні відгуки та поради від визначних лінгвістів: Г. Аммана, А. Коцевалова, В. Лева, В. Махека, В. Полака, Е. Шварца, Ю. Шевельова [ВЕСР, с. 8–19].

Після виходу друком перших випусків словника роботу Я. Рудницького на шпальтах наукових видань позитивно оцінили такі авторитетні мовознавці зарубіжжя, як С. Біда, О. Горбач, Елсдон С. Сміт, В. Кіпарські, Фр. Копечни, Б. Унбегаун та ін. [ВЕСР, с. 41–44].

О. Горбач у рецензіях на перші зошити ЕСР [52 ; 53 ; 54] схвально відгукується про піонерську працю автора та його організаторсько-видавничі зусилля, однак зазначає, що на якості укладання словника позначилися певні об'єктивні причини, пов'язані з відсутністю повного історичного й діалектного словників української мови, недоступністю для автора деяких обласних діалектних словників. О. Горбач вважає, що в ЕСР повинні бути «всі відомі з історичних джерел, з сучасної літературної мови та з усіх діалектів вирази

з їх схематичною історичною та географічною метрикою» [52, с. 24]. У кожній із рецензій учений наводить значний перелік діалектних слів, професіоналізмів, запозичених лексем, етимологію яких, на його думку, варто було б розкрити в ЕСР [52 ; 53 ; 54]

По-різному оцінили мовознавці ідею Я. Рудницького вносити у словникові статті синонімічні ряди [52, с. 7]. О. Горбач піддавав сумніву доцільність цієї інновації, а С. Біда зазначав, що в словнику професора Я. Рудницького «дуже добре представлено деривативи і синоніми. Це викликає в наукових колах з одного боку деяку осторогу, оскільки синоніми не є традиційною складовою етимологічних студій, а з іншого – дає змогу за обставин, що склалися, використовувати перший етимологічний словник української мови ще і як словник синонімів» [ВЕСР, с. 30].

О. Трубочов у рецензії на ЕСР, уміщеній у науковому збірнику «Этимология. 1965», визнає, що «перед нами етимологічний словник української мови, а не якоїсь особливої канадсько-української чи американо-української мови» [250, с. 382]. Російський учений наголошує, що загалом «словник Рудницького підготовлений і виданий досить ретельно», обіймає значний пласт лексики української мови та її діалектів. Рецензент констатує, що «переважна частина вміщених автором етимологічних характеристик правильна», а також позитивно оцінює використання ономастичних матеріалів, подання реконструйованих праслов'янських форм староукраїнської лексики, що «становить інтерес як для славістів, так і для етимологів» [250, с. 383]. Саме О. Трубочов помічає покликання Я. Рудницького на роботи радянських діалектологів, істориків мови та етимологів, використання автором матеріалів «Української радянської енциклопедії». Не обійшлося, правда, без критичних зауважень щодо окремих етимологій. Досить відверто була висловлена думка про необхідність створення ще одного, повнішого етимологічного словника української мови (це міркування О. Трубочов підтверджує 1978 року на шпальтах журналу «Вопросы языкознания» у статті «Этимологические исследования восточнославянских языков») [251, с. 21]. Загалом оцінка

лексикографічної праці Я. Рудницького авторитетним російським етимологом сприймається як позитивна, виражена, по-науковому точна, не тенденційна [42, с. 193].

Р. Кравчук у рецензії на сторінках журналу «Вопросы языкознания» (1968) зауважує, що ЕСР – це перша в україністиці лексикографічна праця такого масштабу, яка стане основою для подальших славістичних студій [109, с. 117]. Радянський учений позитивно характеризує багатство лексичних пластів, репрезентованих у словнику, помічає, що кількість лексичних одиниць і використаних джерел поповнювалися з кожним випуском (на час виходу рецензії їх було 5 і вони обіймали вже 480 сторінок друкованого тексту). Однак Р. Кравчук пропонує Я. Рудницькому переглянути принципи відбору лексики, якість використовуваних ним джерел, будову словникової статті, способи аналізу ономастичного матеріалу, правильність приміток та скорочень. Критик не згоден із наявністю в словникових статтях синонімів, вважає, що в словнику недостатньо опрацьовано географію слів та не повністю враховано етимологічну ситуацію. Варто зазначити, що така скрупульозність рецензента свідчить не лише про його зацікавлення першим етимологічним словником української мови, вона ще й указує на цінність для науки аналізованої праці [42, с. 19–195].

У підручнику «Історія українського мовознавства» С. Бевзенко, характеризуючи ЕСР, зазначає, що за межами України «здійснено досить вдалу спробу створення етимологічного словника української мови» [6, с. 72].

У статті «Принципи укладання етимологічного словника української мови», опублікованій у журналі «Мовознавство» за 1967 рік, головний редактор ЕСУМ О. Мельничук наводить приклади гасел майбутнього видання, у яких покликається на етимології професора Я. Рудницького [42, с. 195 ; 130, с. 20 ; ВЕСР, с. 73]. З першого тому ЕСУМ, видрукуваного 1982 року в Україні, ці покликання було вилучено. У статті «Етимологічний словник» О. Мельничук порівнює ЕСР й ЕСУМ, указуючи на спільні та відмінні риси словників, визнає

наукову вартість і важливе значення ЕСР для етимологічних досліджень [259, с. 176–177].

Отже, наповненість словника лексикою, яка послідовно відображає історію, життя, побут і контакти українського народу, введення української мови в етимологічно-порівняльні дослідження роблять ЕСР важливим чинником розвитку українського мовознавства, вагомим внеском знаного науковця діаспори в українську культурну скарбницю.

3.2. Роль Я. Рудницького в укладанні перекладних словників

Діяльність Я. Рудницького як лексикографа не обмежується ЕСР. Учений брав активну участь в укладанні перекладних словників.

Я. Рудницький допомагає І. Ільницькому-Занковичу в укладанні «Deutsches und Ukrainisches Fliegerwörterbuch» («Німецько-українського й українсько-німецького летунського словника» (1938)) та «Deutsches und Ukrainisches Militärwörterbuch» («Німецько-українського й українсько-німецького військового словника» (1939)) [147, с. 11]. Чотири видання упродовж витримав «Kleines Ukrainisch-deutsches Taschenwörterbuch» («Українсько-німецький кишеньковий словник» (1940, 1941, 1942, 1943)) Я. Рудницького [147, с. 11].

Значним досягненням української лексикографії став УНС (1943) З. Кузелі та Я. Рудницького.

Досвід Я. Рудницького як лексикографа було використано науковцями незалежної України. На пчатку 90х-рр. ХХ ст. учений брав участь в укладанні «Українсько-англійсько-німецько-російського словника фізичної лексики» на 30 тисяч термінів (2003) [67, с. 152]. Авторський колектив мав на меті «доведення до розуму й серця кожного свідомого українського науковця тих термінолексем, що були широковживані й загальноприйняті протягом довшого часу в українській науковій практиці» [100]. Джерелами слугували праці вітчизняних учених 20-х – 30-х рр. ХХ ст. Тому фахівцям із материкової України було так важливо залучити до роботи над словником видатного

україніста діаспори Я. Рудницького – знавця української термінології дорадянського періоду й ученого-поліглота.

3.2.1. Джерела, принципи укладання та структура перекладного «Українсько-німецького словника» З. Кузелі і Я. Рудницького

УНС З. Кузелі та Я. Рудницького – двомовний перекладний словник на 100 000 слів (1 494 друкованих сторінки). Автори прагнули не просто *«на зразок Грінченкового українсько-російського словника, дати українському народу великий підручний український словник академічного типу з німецькими еквівалентами, але з виписками й цитатами з модерних українських авторів, фольклору тощо»* [173, с. 4]. Я. Рудницькому випало опрацювати матеріали на літери А–О, З. Кузелі – на літери П–Я. Крім того, З. Кузеля уклав бібліографічний покажчик джерел словника, а Я. Рудницький – додатки: зауваги щодо транслітерації та короткий перелік неологізмів із тлумаченням [36, с. 50].

Джерельна база «Українсько-німецького словника» налічує 263 найменування, серед яких є перекладні, тлумачно-перекладні, термінологічні, термінологічно-перекладні, орфографічні словники та словники іншомовних слів, зокрема: «Малорусько-німецький словар. Том I» (1886) Є. Желехівського, «Малорусько-німецький словар. Том II» (1886) Є. Желехівського та С. Недільського, «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністративних» (1893) К. Левицького, «Словар чужих слів» (1912) З. Кузелі та М. Чайківського, «Словник геологічної термінології» (1923) П. Тутковського, «Систематичний словник української математичної термінології» (1924) М. Чайківського, «Медичний латинсько-український словничок» (1926) М. Галина, «Російсько-український словник правничої мови» (1926) А. Кримського, «Словарь української мови» (1927) Б. Грінченка, «Німецько-український словник» (1929) І. Шаровольського, «Правописний словник» (1930) Г. Голоскевича, «Словник чужомовних слів» (1932) О. Богдана-Яворенка тощо. Згаданий список джерел містить також наукові

праці Л. Булаховського, І. Верхратського, М. Грушевського, С. Єфремова, Є Желехівського, О. Колесси, А. Кримського, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, М. Чайківського, І. Шаровольського та ін.; літературні твори Б. Лепкого, І. Микитенка, С. Скляренка, О. Слісаренка, П. Тичини, Т. Шевченка й ін. Особливе місце в цьому переліку посідають термінологічні бюлетені Всеукраїнської академії наук, наукові періодичні видання, підручники, правописи, публікації співавторів словника – З. Кузелі та Я. Рудницького [УНС, с. 5–15].

При укладанні УНС визначальними стали такі принципи лексикографування:

- 1) відбір достатньої кількості лексики;
- 2) раціональне розташування її у словнику в алфавітному порядку;
- 3) системне подання різноманітних лінгвістичних характеристик;
- 4) семантична та стилістична адекватність перекладних еквівалентів.

Структура словникової статті відображає прагнення авторів створити універсальний для користувачів української та німецької мов словник, у якому стисло представлено інформацію щодо граматичних, семантичних, орфоепічних, правописних, стилістичних та словотворчих особливостей лексичних одиниць [36, с. 50].

Окрім власних назв, усі українські реєстрові слова, їхні похідні написано з малої літери, позначено наголос цих лексем (за винятком односкладових форм), подано відповідні граматичні характеристики.

Належність реєстрового слова до певної частини мови зазвичай не фіксується. Спеціальними позначками відзначено тільки прислівники (*adv.*), сполучники (*conj.*), прийменники (*prp.*), вигуки (*itj.*).

Реєстрові слова, виражені змінюваними частинами мови, подано в початковій формі. Словникові статті іменників обов'язково містять форми родового відмінка однини, вказівку на рід, а подекуди й ремарки: *coll.* – збірний, *idkl.* – незмінюваний. Після прикметників, порядкових числівників, співвідносних із ними займенників та дієприкметників подано форми називного

відмінка жіночого й середнього родів, після дієслів – особові форми теперішнього часу, після кількісних і збірних числівників – форму родового відмінка однини. Усі вказані граматичні форми змінюваних частин мови зафіксовано в скороченому вигляді, починаючи з тієї літери основного слова, після якої змінюється написання слова в цій формі (*нагість (-гости)*), або з літери, яка заступає іншу при словозміні: *білий (-а, -е)*. За потреби форми слова наведено повністю, наприклад: *бій (бою)*. В окремих статтях уміщено суплетивні відмінкові форми особових займенників, як-от: *вона́, її, його́, не́ю, мене́* тощо [36, с. 50].

Похідні реєстрового слова в межах статті теж подано скорочено, починаючи з тієї літери основного слова, після якої змінюється його морфологічна будова (*легко|атлет, легкові́рн|ий, легкодум|ний*). Переклад похідних наведено повністю. За потреби реєстрове слово вводять у словосполучення, наприклад: *аге́нт (-а) m Agent, Vertreter, Spion; ~пота́йної поліці́ї Detektiv; ~розвідач Nachrichtenagent; ~ський (-ка, -ке) Agenten-; ~ство (-ва) n ~ура (-пу) f Agentenschaft f, Agentur f* [УНС, с. 3].

Для демонстрації полісемії переклад може мати відповідні позначки, як-от: *iron.* – іронічне значення, *poet.* – поетичне значення, *fig.* – переносне значення, *Med.* – медичний термін, *Chem.* – хімічний термін тощо, наприклад: *ді́я (ді́ї) f Handlung, Aktion, Operation, Einwirkung; Math. Rechnungsart; Thea. Akt m, Aufzug m* [УНС, с. 176].

Якщо реєстрове слово називає особливі для української історії реалії, то поруч із перекладом подано коротке тлумачення слова німецькою мовою, яке наявне в статтях: *гайдама́ки, жєлєхíвка, мазє́пинщина, жєвтеня́* й ін. Наприклад: *гайдама́|ка(ки) m Hajdamak, Steppenkrieger; Räuber; -цький (-ка, -ке) des Hajdamak Räuber-; -чина (-ни) Gesch. Zeit u. Geschsch der Hajdamaken im 1768, Bauernkrieg m* [УНС, с. 135].

Особливо місткими є статті, в яких подано ряди складних слів, наприклад: *багато|во́дий (-да, -де) wasserreich; ~голо́вий (-ва, -ве) vielköpfig;*

~**голосний** (-на, -не) *vielstimmig*; ~**голосся** *n Vieltoenigkeit f, Vielstönigkeit f Polyphonie f*; ~**гранний** (-на, -не) *vielkantig, vielfältig, vielseitig*; ~**дітний** (-на, -не), *kinderreich*; ~**женство** (-ва) *n Vielweiberei f, Polygamie f*; ~**значний** (-на, -не) *bedeutungsvoll, vieldeutig, bedeutsam*; ~**значно** *adv. bedeutungsvoll, vielsagend*; ~**крил** (-а) *m Flugw. Mehr-Vieldecker*; ~**літний** (-ня, -не) *vieljährlig*; ~**людний** (-на, -не) *belebt volkreich; sehr besucht*; ~**мовний** (-на, -не) *vielsagend, redselig*; ~**мудрий** (-ра, -ре) *sehr weise; klügelnd*, ~**національний** (-на, -не) *volkstumreich, nationalitätenreich*; ~**разовий** (-ва, -ве) *vielmalig*; ~**річний** (-на, -не) *vieljährlig, vieljährlich*; ~**сідець** (-дця) *m Flugw. Vielsitzer*; ~**сім'яний** (-на, -не) *kinderreich*; ~**складовий** (-ва, -ве) *Gram. vielsilbig*, ~**сніжний** (-на, -не) *schneereich* [УНС, с. 15].

Дуже докладно продемонстровано багатоваріантність перекладу прийменників у різних словосполученнях, наприклад, у статті **в: була в місті** – *sie war in der Stadt; nach Konsonanten = у: був у місті* – *er war in der Stadt*); *mit A. (Richtung, Zweck) in, nach; (Zeit, Maß, Wert) in, zu; в міру* – *in rechen Maße; в наслідок* – *infolge; два рази в рік* – *zweimal im Jahre; (syntaktisch bei Verben) гра́ти в ка́рти* – *Karten spielen; йти в воя́кі* – *unter die Soldaten gehen, Soldat werden; ї́хати в го́сті* – *als Gast fahren; mit L. (Zeit) in, an, bei, während, binnen; в ночі* – *in der Nacht, bei Nacht, nachts; в трьох днях* – *binnen drei Tagen; (Ort) in; в місті* – *in der Stadt; в оці* – *im Auge; в раю́* – *im Paradiese* [УНС, 50].

Я. Рудницький акцентує увагу на багатстві лексичних відтінків українських словотворчих афіксів. В окремих статтях подано пестливі форми імен (Ганка, Ганночка, Ганя, Гандзуня, Гандзя; Іванко, Іванчик, Івась), суфіксальні утворення з різним лексичним значенням (ка́дження, ка́зання, ка́зіння, каз, ка́зка, казня́; жерто́вний, же́ртвенний, жерти́вний). Широко представлені нульсуфіксальні віддієслівні іменники (вгад, вгав, ввіз, до́пис, лет, літ, за́брость, забі́л, забі́г, до́мисел, каз). У словникових статтях знаходимо значну кількість префіксальних лексем (тільки із префіксом до- подано 212

дієслів). Крім того, подано низку окремих гасел для префіксів, коренів, суфіксів, традиційних скорочень і назв букв [36, с. 51].

Доцільно використано в УНС систему взаємопосилань. У відсилкових статтях зафіксовано близькі за звучанням фонетичні варіанти реєстрового слова (*ка́дуб* – *ка́довб*, *дворе́ць* – *двере́ць*, *вбо́гий* – *убо́гий*), паралельні граматичні форми (*бу́ть* – *бу́ти*, *ва́рт* – *ва́ртий*), слова-синоніми різного чи спільного генетичного походження (*аеродро́м* – *ле́тище*, *еква́тор* – *рівні́к*; *жовте́ць* – *козеле́ць*, *казиде́рево* – *березня́к*, *ле́лич* – *ві́льха*) [36, с. 51].

3.2.2. Лексичний склад «Українсько-німецького словника»

В УНС систематизовано багатий лексичний матеріал. Найповніше в словнику представлена загальноживана літературна лексика (до 90%), дуже мало застарілих (позначка *Veralt.*: *днесь*, *десні́ця*) та діалектних слів (позначка *dial.*: *ба́нуш*, *барабо́ля*, *дроб'я́та*). Окремо виділено також лексику, поширену в Західній Україні (позначка *westukr.*: *кава́лок*, *ка́йзерка*, *ма́йтки*), лексику на позначення радянських реалій (позначка *ostukr.*: *дитсадо́к*, *домко́м*, *жа́лування*) та лексику, пов'язану з народними звичаями, обрядами, діями (позначка *Volkst.*: *гагі́лка* (*галагі́вка*, *магі́лка*, *лаготка*), *дівослю́би*, *дрібу́шка*, *до́світки*, *дя́дини*, *обжї́нки*, *обзо́рини*, *обкі́ски*). Водночас без жодних позначок подано слова, що їх сучасний мовець сприймає як діалектні: *ба́нно*, *ба́няк*, *леп*, *мандибу́рка* [36, с. 52].

Спостереження за відображенням у словнику термінологічної лексики показали, що часто вживана в мовленні професійна та термінологічна лексика не містить у словникових статтях спеціальних позначок, наприклад:

1) *аванс*, *ауді́т*, *акці́з*, *банк*, *банкно́та*, *банкру́т*, *бюджéт*, *валю́та*, *депозі́т*, *дивіде́нд*, *емі́сія*, *емба́рго*, *казна́*, *калькуля́ція* (банківська термінологія);

2) *аккумулято́р*, *га́льма*, *твинт*, *генерáтор*, *екскава́тор* (технічна термінологія);

3) *гравіта́ція*, *електро́н*, *інер́ція*, *дифу́зія* (фізична термінологія);

4) *багнёт, балістика, генерал, гвардієць, десант, ескадра, маневр* (військова термінологія);

5) *акліматизація, ерозія, мапа* (географічна термінологія);

6) *автономія, мандат, електорат, інавгурація, інсургент, дисидент, каденція, демонстрація, дискусія* (політична термінологія);

7) *алегорія, афоризм, баляда, епіграма, епітет, епос* (літературознавча термінологія);

8) *абстракт, дедукція, екзистенція, ідеалізм, індивідуум* (філософська термінологія);

9) *декаданс, імпресіонізм, експресіонізм, ілюстрація, есклібрис, інкрустація, буфонáда* (мистецтвознавча термінологія) тощо [36, с. 52].

З уточнювальними позначками подано здебільшого вузькоспеціальна термінологія: позначка *Geol.* стосується **геологічної** термінології (*гнайс* – зерниста метаморфічна гірська порода, *іл* – глина, що містить кварцові зерна, гідрати окисів заліза, *ілак* – глинистий сланець, *лес* – осадова гірська порода; *Min.* – **мінералогічної** (*агат, ізмарáгд, каїніт, лисковéць, долеріт*); *Chem.* – **хімічної** (*глікóль, кадмій, етіл, калій*); *Sport.* – **спортивної** (*гáківка*); *Rel.* – **релігійної** (*ектéнія, кучки*); *Tech.* – **технічної** (*бáгер, вага́, імпульс*); *Med.* – **медичної** (*абсцéс, гри́па, енцефалі́т, дизентері́я, ідіосинкразі́я*); *Bankw.* – **банківської** (*дискóнт, диса́жіо, вальриза́ція*); *Mar.* – **мореплавської** (*дрейф, де́мен, де́мено, ка́бельтов*); *Milit.* – **військової** (*гáвбиця, дислока́ція, диспози́ція*); *Bot.* – **ботанічної** (*баку́н, банáн, да́лія, денде́ра, евкалі́пт, жасмі́н, ка́ктус, камéлія, магно́лія, мандарі́н*) тощо. У словнику використано також позначки для математичної, фізичної, юридичної, музичної, театральної термінології [36, с. 52–53].

Укладаючи словник, З. Кузеля та Я. Рудницький спиралися на наукові джерела, що не зазнали впливу репресивних лінгвоцидних акцій радянського уряду. Тож у словнику знаходимо низку українських відповідників термінам іншомовного походження, як-от:

- *девіяція* – *вiдхил*, *екстраординарний* – *надзвичайний*, *еквівалент* – *рiвновартник*, *iнваріант* – *незмiнник* (iз загальнонаукової термiнології);
- *адьютант* – *значковий*, *агресор* – *нападник*, *деньщик* – *джурá*, *дубельтiвка* – *двоцiвка*, *дуель* – *двобiй*, *фельдфебель* – *десятний* (iз вiйськової термiнології);
- *фламiнго* – *дивобу́сь* (iз зоологiчної термiнології);
- *дрозера* – *росичка* (з ботанiчної термiнології);
- *акомпонювати* – *супроводити*, *камертiн* – *вильця́та*, *бемоль* – *обни́жник* (iз музичної термiнології);
- *акузатiв* – *знахiдник*, *ад'ектiв* – *прикмiтник*, *бiлабіал* – *двогубий*, *дентальний* – *зубний*, *дейктiчний* – *вказiвний*, *дифтiнг* – *двозвук* (iз мовознавчої термiнології);
- *гарант* – *запоручник*, *гарантiя* – *запорука*, *елeкція* – *вiбори*, *легiтiма* – *захiвок*, *мартiнес* – *збiчина* (з полiтико-правничої термiнології);
- *абонемiнт* – *передплата*, *дедiкція* – *присвята*, *едiція* – *видання* (з видавничої термiнології);
- *баланiт* – *жолудни́ця*, *кальцiт* – *вапняк* (iз геологiчної термiнології);
- *глeтчер* – *льодовiк*, *двополюсовий* – *двобiгунiвий*, *екватор* – *рiвник* (iз географiчної термiнології);
- *мотор* – *рушiй*, *аквадукт* – *водопрiвiд*, *аеронавт* – *летун*, *аеродрiм* – *лeтище*, *аерометр* – *повiтромiр*, *аеронавтика* – *повiтроплáвання*, *буфер* – *вiдпружник*, *гeлебель* – *рубáнок*, *дегазація* – *вiдгазувáння*, *дирижабль* – *повiтроплáн*, *експльoзiя* – *вiбух*, *прес* – *давiло*, *вáжильний домкрат* – *движник*, *пiдйiмний блок* – *обiймиця*, *шкала* – *дiлiнка*, *контáкт* – *дотiчка* (з технiчної та виробничої термiнології);
- *авáнс* – *завдáток*, *бухгалтер* – *книговiд* (iз фiнансово-економiчної термiнології);
- *долюкефáлiя* – *двогoлoвiсть*, *дентiн* – *зубoвина*, *диспeнсiя* – *нестрáвнiсть*, *епiлeпсiя* – *падyча*, *левкемiя* – *бiлокpи́в'я*, *констипáцiя* – *дмyчка*,

áстма – *дихавіця*, *дифтерія* – *обклáдка*, *абóрт* – *вихóдок*, *колі́т* – *бабі́ця* (з медичної термінології);

- *епідéрма* – *надшкірець*, *артéрія* – *б'ю́чка*, *вазомотóрні нéрви* – *жилорушій*, *брóнхи* – *дйішка*, *дишні́к*, *дишійця* (з анатомічної термінології);

- *ка́рликові зіркі* – *кагачі* (з астрономічної термінології);

- *футбóл* – *кóпаний м'яч*, *фініш* – *добі́г*, *медичинбóл* – *м'ячі́ще*, *парашу́тний спорт* – *летопáд*, *летоскóчня*, *парашу́тніст* – *летоскóчник*, *летопáдни́к* (зі спортивної термінології) [36, с. 53].

У словник без жодних позначок уведена також транслітерована з німецької термінолексика, що витримала випробування часом і вживається донині, наприклад: *інва́зія* (біологічний, медичний термін), *де́кель* (технічний термін), *дезавува́ти* (юридичний, дипломатичний термін), *дека́тирува́ти* (виробничий термін), *дорза́льний* (анатомічний, медичний термін). Проте чимало німецькомовних запозичень, запропонованих у словнику, так і не набули розповсюдження: *гакенкро́йц* (свастика), *імподера́блії* (чинники, які важко передбачити), *імпріма́тура* (офіційний дозвіл на друк), *дезінтересма́н* (байдужість, відсутність інтересу), *депримува́ти* (придушувати, пригнічувати, утискати) [36, с. 53].

Наявна в словнику ономастична й відономастична лексика відбиває українські культурні традиції, хоча відчувається й безпосередній вплив тогочасних історико-політичних обставин. Наприклад, імена людей (позначка *PN*), наведені в реєстрі, можна чітко розподілити на чотири групи:

1) традиційні для українців імена: *Ле́ся*, *Марі́на*, *Мелáшка*, *Дмитро́*, *Дома́ха*, *Демі́д*, *Докі́я*, *Дем'я́н*, *Ваді́м*, *Ілля́*, *В'ячесла́в*, *Галі́на*;

2) імена, розповсюджені серед німців: *Адóльф*, *Гéнрих*, *Генрі́ста*, *Го́тфрід*, *Гельве́ція*, *Е́двард*, *Ера́зм*, *Елеонóра*, *Ізабе́лла*, *Леопóльд*;

3) загальновідомі імена біблійних героїв: *Ада́м*, *Варна́ва*, *Йов*, *Єремі́я*;

4) імена героїв античного світу: *Ахі́лл*, *Гера́кл*, *Діоні́сій*, *Данаї́ди*.

Серед топонімів (позначка *ON*) трапляються ті, що пов'язані безпосередньо з Україною (*Десна́*, *Дніпро́*, *Київ*, *Га́йсин*, *Галичина́*,

Дніпропетровськ, Донбас, Донеччина, Дубно), Радянським Союзом (Манджурія, Ленінград, Казакстан), Німеччиною (Баден, Вюрцбург, Вюртемберг, Дрезден, Ньюрнберг, Ельзас), а також назви відомих географічних об'єктів світу: гір (Афон, Етна), річок (Дунай, Дін), морів (Балтицьке море), проток (Дарданелли), островів (Ельба, Гренляндія), міст (Варшава, Нью-Йорк, Гавана, Афіни, Дамаск, Дельфи), країн (Індія, Латвія, Данія, Гвінея, Єгипет), континентів (Азія, Африка, Європа) [36, с. 53].

Отже, в УНС зібрано й систематизовано багатий лексичний матеріал. Авторами дотримано визначальних принципів лексикографування перекладних словників, Широко представлена загальноживана літературна лексика, подано також ономастичну та відономастичну лексику, незначну кількість застарілих і діалектних слів. Значний науковий інтерес викликає введена в словник загальновідома й вузькоспеціальна термінологічна лексика, у якій збережено традиції українського термінотворення.

3.3. Ідіолектний словник Я. Рудницького

ІСР вважаємо особливим ідіолектним словником. У цій праці Я. Рудницький не тільки розкриває власне розуміння суспільно-політичних і наукових термінів, що стосуються мультикультурності й багатомовності, але й пропонує для деяких понять авторські новотвори, як-от: *альтернативне суспільство, альтрофон, екслява, енлява, ідіолексика, лінтвіцид, мововбивство, суспільства в контакті / конфлікті*. Необхідно зазначити, що тлумачення лише окремих реєстрових слів, подані в цьому словнику, збігаються з усталеними поясненнями їхньої семантики в інших лексиконах. Ми нарахували 12 таких слів і словосполучень, зокрема: *автократ, авторитет, контакт, конфедерація, конфлікт, меншина, національна меншина, еволюція, революція, федерація* та ін. Дефініціям, які пропонує автор, здебільшого властиві помітні ідеологічні конотації, порівняно з тлумаченнями відповідних термінів у «Словнику іншомовних слів» (далі СІС) за ред. О. Мельничука, виданому в УРСР 1985 року. Це значною мірою

спричинено тим, що втіленням певних негативних тенденцій у політиці, державному житті, культурі Я. Рудницький вважає новітню імперію – Радянський Союз. Натомість згаданий СІС, що вийшов у світ за панування комуністичного режиму, містить акценти, зумовлені ідеологічною неприйнятністю системи капіталізму. Негативної оцінності з покликанням на СРСР в ІСР набувають терміни і терміносполучення на зразок *авторитарний уряд, брежнєвська доктрина, диктатура, лінгвіцид (мововбивство), маріонеткова держава, сателіт, сателітна держава* тощо. Протилежність зазначених ідеологічних конотацій виразно простежуємо в характеристиках певних суспільних явищ, у вказівці на державу, в якій вони виявлені. Наприклад, термін *диктатура* в СІС – багатозначне слово, що має два значення: «1) необмежена влада особи, групи, класу; 2) політичний режим **експлуататорської держави** [тут і на наступних сторінках підрозділу 3.3 виділення наше – *Л. Г.*], що характеризується концентрацією влади в руках однієї чи кількох осіб, необмеженістю і безконтрольністю влади, яка широко використовує методи насильства і терору» [СІС, с. 254]. У словнику Я. Рудницького це – «*перехідна форма влади окремої особи з метою створення революційним шляхом нового ладу й уведення нових суспільно-політичних норм (конституції)*» [ІСР, с. 8]. Прикладом групової диктатури автор ІСР вважає диктатуру пролетаріату як перехідну форму від революції до закріплення **соціалістичного суспільства**, зауважуючи при цьому, що поняття «*диктатури пролетаріату з перехідної стало постійною формою влади комуністичної партії в ССРСР*» [ІСР, с. 8]. Однакові тлумачення політичних термінів *сателіт, сателітна держава* в ІСР і СІС містять різні ілюстрації. У праці Я. Рудницького сателітними державами названо країни **соціалістичного табору** – «*Польщу, Чехословаччину, Мадярщину*» [ІСР, с. 20], а в СІС сателітна держава – формально незалежна, але «*фактично підпорядкована іншій, більшій імперіалістичній державі*» [СІС, с. 745].

Трактування поняття «криза» у праці Я. Рудницького і СІС є близькими. У першому випадку це – «*стан складного конфліктно-загостреного існування,*

різкий стан суперечностей, занепад» [ICP, с. 12], у другому – «складний загострений стан, різкий перелом або занепад» [СІС, с. 462]. Проте характеристика видів кризи в обох словниках значно відрізняється. Я. Рудницький досить нейтрально згадує тільки урядову та енергетичну кризи, що стосуються будь-яких суспільних формацій: урядова криза – «*стан, коли уряд мусить уступити через вотум недовір'я*»; енергетична криза – «*стан недостатніх енергетичних ресурсів й невміння уряду зарадити цьому*» [ICP, с. 12]. Натомість у СІС виокремлено загальну, політичну, урядову, економічну, енергетичну кризи, які охоплюють винятково капіталістичну систему. Порівняймо: «урядова криза виникає у період, коли **буржуазний уряд** іде у відставку через вотум недовір'я, виражений парламентом»; енергетична – «структурна криза **капіталізму**, зумовлена відставанням виробництва первинних енергоресурсів, насамперед нафти, від зростаючого обсягу загального енергоспоживання у капіталістичних країнах на сучасному етапі розвитку **державно-монополістичного капіталізму**» [СІС, с. 462]. У Я. Рудницького нейтральним є також тлумачення термінів *апартеїд*, *гінні* (*xinni*) [ICP, с. 5, с. 7], а в СІС воно є ідеологічно конотованим [СІС, с. 72, с. 906].

Негативна оцінність супроводжує інтерпретацію в словнику Я. Рудницького таких понять, як *агітпроп*, *брежнєвська доктрина*, *маріонеткова держава*, *наукова політика*, *пропаганда*, зміст яких стосується явищ, характерних для Радянського Союзу як тоталітарної держави, наприклад, *агітпроп* – «*агітаційно-пропагандивний відділ ЦК КП в Москві, оснований у 1920 р. з метою ідеологічного **оббріхування** своїх і чужіх при допомозі всіх засобів масового зв'язку*» [ICP, с. 4]. Автор зауважує, що в словникові сучасного демократичного суспільства (йдеться про 60–70 рр. ХХ ст.) слово **пропаганда** має негативне значення, тому його замінюють такими словосполученнями, як «*формування публічної opinii, зовнішні зв'язки, публічне, масове просування думок, ідей тощо*» [ICP, с. 19]. Це зумовлено тим,

що «тоталітарні режими, зокрема советський, зробили з пропаганди головну (після терору) зброю свого панування» [ІСР, с. 5].

Розглядаючи авторські новотвори, зазначимо, що терміносполучення *суспільства в контакті / конфлікті* синонімічне традиційному терміну *аккультурація* – «процеси взаємовпливу культур, сприйняття одним народом повністю або частково культури іншого народу, як правило, більш розвинутого», зафіксованому в СІС [СІС, с. 38]. Останній містить і слово *анклав* – «територія або частина території держави, з усіх боків оточена територією іншої держави» [СІС, с. 63]. На противагу цьому Я. Рудницький, оперуючи дещо іншою фонетичною формою – *енклява*, докладніше розкриває відповідне поняття. Для автора це – «мовний, культурний або суспільний відокремлений терен з зеровим ступенем зовнішніх впливів (інтерференцій), що існує у відношенні до гетерогенного довкілля» [ІСР, с. 10].

На конференції Канадської ради в Кінгстоні 1974 року дослідник уперше використав термін *альтрофон*, значення якого тлумачить як «всякий, хто належить до іншомовної групи, як домінантна група з офіційно визнаною державними законами національною мовою, напр., у Канаді, крім англо-й франкофонів, існує велика кількість альтрофонів, що вживають української, німецької, італійської, ескімоських, чи інших мов» [ІСР, с. 5].

Заслуговують на увагу також такі індивідуально-авторські новотвори науковця, як *ідіолексика*, *лінгвіцид*, *мововбивство*. На думку Я. Рудницького, «*ідіолексика, idio-lexis* – світ сприймань дійсності, тям, відчужань, світ, що існує в умі одиниць і їхньому мововжитку» [ІСР, с. 3]. Варто наголосити, що терміни-синоніми *лінгвіцид* і *мововбивство*, вперше вжиті мовознавцем 1967 року, набули загального визнання. Сьогодні вони активно функціонують у вітчизняному мовознавстві [123].

Розглянута праця Я. Рудницького ІСР є своєрідним ідіолектним словником, що відбиває авторське бачення певних суспільних і соціокультурних процесів, зокрема мовних явищ і фактів. Значною мірою воно реалізоване в індивідуальному терміновживанні й термінотворенні.

Висновки до третього розділу

Одне з чільних місць у науковому доробку Я. Рудницького посідають лексикографічні праці. Усвідомлюючи важливу роль словникарства для збереження й розвитку рідної мови, вчений уклав низку словників, серед яких перший в історії сучасного мовознавства ЕСР.

ЕСР – алфавітний словник-довідник, у якому застосовано принцип гніздової побудови словникової статті. Словникова стаття, структура якої відзначається певними авторськими нововведеннями, містить слово, написане кирилицею, його літературні й діалектні різновиди, переклад англійською мовою, вказівку на історичні джерела, порівняння з відповідниками в інших (слов'янських чи індоєвропейських) мовах, вичерпну історію слова, деривативи (похідні слова), розкриття семантики та синоніми.

Встановлюючи етимологію слова, учений подає вичерпну інформацію про його зв'язки (відношення) зі словоформами-«предками» і словоформами-«родичами», дає пояснення й обґрунтування цих зв'язків. Словник Я. Рудницького демонструє ґрунтовність і повноту порівняльно-історичного аналізу опрацьованої лексики. Відповідно до поставленої мети дослідник об'єднує сучасні дані, писемну історію, дописемну реконструкцію, відображає фонетичні процеси, що відбувалися в мові на різних етапах її розвитку, особливості словотворення. Зіставлення етимологічно тотожних форм споріднених мов дало змогу авторові реконструювати праформи, навести дані для обґрунтування фонетичного зв'язку, морфологічної будови реєстрового слова або похідних, провести семантичні паралелі. Глибина етимологічного аналізу слів досягається шляхом порівняння мовного матеріалу різних мов, зокрема давньописемних.

Позитивним варто визнати введення в словникову статтю синонімів, що засвідчує багатство української лексики загалом і самодостатність української абстрактної лексики й термінології зокрема порівняно з відповідними лексичними одиницями іншомовного походження, а також виявляє

різноманітність сфер уживання слів із властивою їм полісемією та стилістичною конотацією.

Основу ЕСР становлять загальноновживані слова. Їхній розгляд дав змогу виокремити 20 лексико-семантичних груп цієї лексики. Це традиційні лексеми, що відображають життя, матеріальну й духовну культуру українського народу. Широко представлена в словнику загальновідома професійна й термінологічна лексика. Учений етимологізує також значну кількість діалектних слів, указуючи на їхню локалізацію, а також застарілі слова. Особливостями ЕСР є наявність у його складі певних пластів онімів та слів, пов'язаних із суспільно-політичними реаліями розвитку української мови в Радянському Союзі й у діаспорі таких країн, як США, Канада, Австралія, Бразилія.

Значним досягненням української лексикографії є також УНС З. Кузеля та Я. Рудницького (1943). За своєю сутністю це нормативний словник із незначною кількістю застарілих та діалектних слів. Ширше, ніж зазвичай у перекладних словниках, у ньому подано ономастичну й відономастичну лексику, яка відбиває українські культурні традиції та певні історичні реалії періоду написання праці. Унесена в реєстр словника загальновідома і вузькоспеціальна термінологія дає змогу простежити той великий поступ в українському термінотворенні, що його зробила наша «дорепресійна» та «екзильна» мовознавча наука початку ХХ ст.

Особливим ідіолектним словником вважаємо працю Я. Рудницького «З української екзильної ідіолексики». Тут автор подає власне розуміння суспільно-політичних і соціолінгвістичних термінів, що стосуються мультикультурних і багатомовних країн, запроваджуючи для деяких понять авторські новотвори. Частина термінів, які запропонував науковець, свого часу поширилась і в материковій Україні, інші вживалися й продовжують побутувати в діаспорі.

Основні положення розділу 3 апробовано в трьох статтях: «Лінгвістичні аспекти етимологізації слів у словникових гаслах «Етимологічного словника української мови» Ярослава Рудницького» [34], «Лінгвістична характеристика

реєстру «Етимологічного словника української мови» Ярослава Рудницького» [35], «Лексикографічні характеристики «Українсько-німецького словника» Зенона Кузелі і Ярослава Рудницького (на прикладі матеріалів на літери А–О)» [36].

РОЗДІЛ 4

ВНЕСОК Я. РУДНИЦЬКОГО В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ

Ономастика як розділ мовознавства, що вивчає власні назви, зокрема топоніміка й антропоніміка, її підрозділи, становили особливу сферу наукових зацікавлень Я. Рудницького. Ученого справедливо вважають одним із найвидатніших ономастів української діаспори.

Науковим дослідженням українських топонімів Я. Рудницький почав займатися ще в студентські роки, коли його наставником був професор В. Ташицький. На межі 30-х–40-х рр. ХХ ст. Я. Рудницький працював разом із такими видатними ономастами свого часу, як М. Фасмер, Дж. Геруліс, Е. Шварц. Упродовж 1938–1978 рр. узяв участь у шістнадцяти міжнародних ономастичних конгресах, щоразу презентуючи світовій науковій спільноті нове дослідження в цій галузі.

У часи незалежної України ім'я Я. Рудницького як одного з основоположників української регіональної топоніміки згадують майже в усіх дослідженнях, присвячених цій проблематиці. Проте досі немає повного й об'єктивного аналізу ономастичної спадщини вченого. Тому наше завдання полягає в тому, щоб показати вагомість внеску Я. Рудницького в розвиток української ономастики.

4.1. Питання ономастичної теорії в працях ученого

Відомий дослідник української топонімії Я. Рудницький належить до тих мовознавців, які зробили вагомий внесок у розвиток ономастичної теорії. Одна з головних теоретичних проблем в ономастиці – з'ясування функційно-семантичної специфіки онімів, їхнє виокремлення, з якою тісно пов'язане питання про розмежування власних і загальних назв, їхні відмінності. Спираючись на ономастичні праці своїх попередників і сучасників, мовознавець зазначає, що власні імена виникли на основі апелятивів, зворотні ж процеси є винятками або пізніми явищами [ГНБ, с. 158]. У поглядах

Я. Рудницького на розмежування онімів та апелятивів переважає функційний підхід до проблеми: дослідник виділяє в будь-якій назві дві її істотні функції – апелятивну й ономастичну. Науковець стверджує, що ономастична функція – результат процесу значеннєво-мовної індивідуалізації цієї лексеми, тоді як апелятивна функція слова пов'язана з процесом його значеннєво-мовної типізації. Обидві функції можуть бути реалізовані в конкретному слові одночасно. Деколи одна з них, як правило, апелятивна, зникає [ГНБ, с. 158].

Значну увагу приділяв Я. Рудницький проблемі взаємозв'язку власних і загальних назв. Зіставляючи топонімний матеріал Бойківщини з апелятивною лексикою, Я. Рудницький виділяє в ньому дві категорії:

- 1) оніми, які формально тотожні апелятивам;
- 2) топоніми, що відрізняються від загальних назв певними фонетичними, морфологічними, лексичними рисами.

Як приклади географічних назв першої з указаних категорій автор подає слова: *Kalab'ańa – kalab'ańa, Horb – horb, Horodok – horod'ok, Dolina – dolina* тощо [ГНБ, с. 162]. На сучасному етапі такі оніми трактують як деривати, утворені лексико-семантичним способом. Йдеться про онімізацію, тобто перехід апелятивів у певні розряди власних назв без будь-якої зміни їхньої граматичної структури та звучання. Назви другої зі згаданих категорій нині здебільшого кваліфікують як похідні оніми, утворені такими морфологічними способами, як афіксація, зокрема суфіксація, префіксація, конфіксація та флексійна деривація, а також за допомогою усічення й складання.

Відомий ономаст працював і над розв'язанням проблеми топонімної омонімії. Відомо, що в межах одного регіону досить часто побутують однойменні ойконіми та гідроніми. Завдання дослідника, який аналізує такі оніми, – встановити первинний об'єкт називання та можливі шляхи метонімічної номінації.

Я. Рудницький дотримується точки зору, яка тривалий час панувала у топоніміці, що з двох однакових топонімів – гідроніма й ойконіма, ороніма й ойконіма – старішою (первинною) є назва річки чи гори, а похідною

(вторинною) – назва поселення [ГНБ, с. 83]. Це положення автор підтверджує матеріалом топонімії Бойківщини: *Struj* (водна назва) – *Struj* (назва поселення); *Bystrzyca* (водна назва) – *Bystrzyca* (назва поселення); *Beskid* (назва гори) – *Beskid* (назва поселення); *Hirka* (назва гори) – *Hirka* (назва поселення) [ГНБ, с. 82]. Учений наголошує, що на вторинність ойконімів указують історичні дані, і наводить низку прикладів, як-от: *osiedle Smereczka zalożone zostało – jak stwierdzają dokumenty – in fluvio dicto Smereczka 1567 SG; Smorze, lud. Sm'oża: in fluvio Smoza 1553; Solinka: nad potokiem Solyanka (dziś Solinka) XVI Żer II 287* [ГНБ, с. 82].

Розглядаючи гідроніми (позначка *n. w.*) та ойконіми (позначка *n. m.*) стосовно їхньої формальної будови, ономаст виділив три основні групи:

1) повністю ідентичні назви гідрооб'єктів і поселень: *Struj (n. w.): Struj (n. m.); Bystrzyca (n. w.): Bystrzyca (n. m.)* [ГНБ, с. 82];

2) оніми, формальна будова яких збігається лише частково, як-от: назва річки, порівняно з найменуванням поселення, поширена суфіксом або (рідше) префіксом: *Butla (n. m.): Butlanka (n. w.); Bagnov'ata (n. m.): Bagnov'atka (n. w.)* та ін. [ГНБ, с. 82];

3) оніми, формальна будова яких збігається лише частково, проте суфіксальним чи префіксальним дериватом, навпаки, є назва поселення: *Oporzec, też Opór (Str): n. w. Opór; Opir* [ГНБ, с. 90–91]; *Sanok (T): n. w. S'an* [ГНБ, с. 92]; *Sianki (T): n. w. S'an* [ГНБ, с. 93].

У другій і третій групах на вторинність найменування вказує його словотвірна структура, яка свідчить про можливе утворення одних власних назв від інших шляхом афіксації, передусім суфіксації. Якщо ж назви річки і поселення однакові, то, зважаючи на значення кожного з онімів, первинним дослідник визнає гідронім: «назва оселі – це вислід передачі назви річки – оселі (звичайно, положеній над річкою)» [195, с. 45].

Підтвердження такому підходові Я. Рудницький шукає в історичних джерелах. Наприклад, у праці «Історія й походження назви міста Харкова» учений доводить первинність назви річки *Харків*, спираючись не тільки

на власні теоретичні міркування та на пояснення Ф. Брокгауза й І. Ефрона, що «це оселення коло ріки з назвою *Харків*» [175, с. 53]. Щоб установити, який із цих онімів давніший, науковець також наводить уривки з декількох документів, де вказуються конкретні дати, звертається до праць, які містять інформацію про назву річки *Харків* і найменування міста *Харків* [32, с. 57]. У матеріалах до історії Слобідської України академіка Д. Багалія мовознавець знаходить відомості, що «назва річки *Харків* старіша, давніша від міста *Харкова*, бо згадується в історичних документах вже в другій половині XVI ст, а місто *Харків* засноване в половині XVII ст. над річкою *Харковом* й *Лопанню*» [175, с. 52].

Варто зауважити, що С. Грабець, досліджуючи топонімію Гуцульщини, дотримується такого положення про первинність гідронімів лише стосовно назв великих і добре відомих рік. Що ж до назв дрібних потоків та омонімічних ойконімів і мікротопонімів, то цей учений вважає первинними останні, мотивуючи економічними, господарськими інтересами мовців [286, с. 203].

У сучасній ономастиці переважає погляд, згідно з яким, розв'язуючи проблему однойменності гідронімів / ойконімів, необхідно насамперед зважати на мотиваційні ознаки цих назв. Для гідронімів характерним є означення об'єктів за кольором води, її температурою, характером течії чи виглядом місцевості тощо, натомість поселення часто іменуються за особливими прикметами ґрунту (*Глинне*, *Крем'янець*, *Рудники*, *Граніт*), місцем розташування об'єкта (*Завалля*, *Міжгір'я*, *Підгайці*, *Підлісне*). Проте найважливішими мотиваційними ознаками для найменувань населених пунктів є їхня належність певним особам, виражена посесивними формантами *-*jь*, -*ів*, -*ин*, пізніше – -*івк(а)*, -*щин(а)*, -*их(а)* та ін., а також наявність множинних форм, пов'язаних із тими найменуваннями, які мотивують назви поселень [283, с. 9]. Ключ до встановлення наукової етимології власної географічної назви сучасні мовознавці вбачають у правильному визначенні її способу творення. Д. Бучко зазначає, що виведення ойконіма *Харків* від назви однойменної річки чи потоку, яка нібито раніше від ойконіма була зафіксована в якомусь писемному джерелі,

є «непереконливим і не може бути доказом первинності гідроніма стосовно ойконіма, оскільки суфікс *-ів (-ов)*, як і *-ин*, є ойконімотворчим формантом, який додавався виключно до антропонічних твірних основ і виражав належність іменованого об'єкта особі, названій в основі ойконіма» [23, с. 12]. Очевидно, що викладений підхід, згідно з яким назва міста *Харків* пов'язана з найменуванням поселення, мотивованого особовим іменем *Харко*, не узгоджується з розглянутими раніше науковими поглядами Я. Рудницького на цей і подібні оніми [32, с. 57].

Предметом осмислення Я. Рудницького була також антропонімія, зокрема проблеми антропотворення та семантики особових назв, питання запозичення імен і їхнє пристосування до фонетичної та граматичної системи української мови.

Учений долучився до розгляду методології ономастичних досліджень, яка на той час була недостатньо розробленою. У мовознавчій літературі середини ХХ ст. одним із основних аспектів вивчення онімів був етимологічний аналіз цих найменувань. Я. Рудницький слушно вважав, що вивченню ономастичної етимології, сприяють дані інших наук: історії, фольклору, географії тощо. На думку сучасних учених, такі дослідження повинні бути комплексними та спиратися як на мовні факти, так і на дані матеріальної культури й історичних джерел. Аналіз топонімів повинен обов'язково передбачати звернення до топографічної характеристики місцевості, де локалізовано ту чи ту назву, і враховувати зв'язок цієї назви з місцевими діалектами, бо, як зазначає В. Німчук, «лише ґрунтуючись на фактах говірок, на території яких відзначені ті чи ті назви, на зіставленні їх із даними інших говірок і мов, можна досягти більш-менш повного розкриття внутрішньої форми топоніма» [146, с. 53].

Я. Рудницький виокремлює літературну й діалектну ономастику, розрізнення яких, за його словами, відбувається внаслідок дії фонетичних факторів [302, с. 22–23]. Розглядаючи співвідношення між цими різновидами ономастики, автор указує, ілюструючи яскравими прикладами,

як на ідентичність діалектних та літературних варіантів онімів, так і на їхню відмінність. Науковець дійшов висновку, що поява нових діалектичних варіантів порівняно з раніше зафіксованими літературними назвами свідчить про їхній подальший розвиток, вкрай рідко спостерігається протилежна ситуація, коли назви в діалектах повертаються до архаїчних попередників [302, с. 23].

Я. Рудницький, спираючись на попередні розробки наукових методів сучасної етимології, пропонує свою етимологічну формулу, яку ми розглядали, характеризуючи його ЕСР. Унаслідок того, що в етимологічних словниках були спроби розмістити ще й пропріальну лексику (це спостерігаємо також в ЕСР), Я. Рудницький увів у своє теоретичне визначення формули елемент *o* – ономастичний матеріал із похідними від нього утвореннями [ВЕСР, с. 25]. Формула для загальних назв така [302, с. 19]:

$$Ax \frac{CHa}{A_1 x_1 A_2 x_2 A_3 x_3 A_4 x_4 \dots A_n x_n} + CH[(a + o)d + c] < S$$

Як приклад застосування цієї формули вчений у роботі «Etymological Formula in Onomastics» («Етимологічна формула в ономастиці» (1967)), наводить етимологізування слова *гад* [302, с. 19].

Формула для власних найменувань має такий вигляд [302, с. 20]:

$$Ax \frac{CHo}{A_1 x_1 A_2 x_2 A_3 x_3 A_4 x_4 \dots A_n x_n} + CH[(a + o)d + c] < S$$

Ономастичний матеріал мови представлений у формулі як з літературного, так і з діалектного боку, у стосунку до невідомого *X* в ономастичній системі *A*. Це стосується також ономастичних деривативів (*od*), що входять у другу частину формули на такому ж рівні, як похідні назви з діалектів та літературних джерел [302, с. 7]. Ілюструючи застосування цієї формули, автор у роботі «Etymological Formula in Onomastics» («Етимологічна формула в ономастиці» (1967)) наводить приклад етимологізування імені *В'ячеслав* [302, с. 20]. Отже, різні варіанти цієї формули стосуються загальних і власних назв як літературного, так і діалектного типу.

Для Я. Рудницького онімна лексика була також джерелом вивчення складних процесів мовних контактів, оскільки мовознавець вивчав особливості побутування українських власних назв у чужомовному середовищі, насамперед у Канаді. Зібрані матеріали дали йому змогу зробити загальні висновки щодо адаптації української онімної системи до ономастичних форм канадської англійської мови [296 ; 297 ; 317]. З одного боку, автор говорить про збереження українських найменувань, а з іншого – демонструє такі види ономастичних змін під впливом чужої мови, як повна й часткова асиміляція, гібридизація [296].

Отже, знаний філолог діаспори розглядав теоретичні проблеми ономастики, що стосуються взаємозв'язку власних і загальних назв, походження, функціонування онімів, розвитку семантичних процесів у цій сфері, працював у сфері міжмовних зв'язків і методології ономастичних досліджень.

4.2. Дослідження Я. Рудницьким української топонімії

Я. Рудницький разом із польськими вченими С. Грабцем і Зд. Штібером, започаткували вивчення топонімії України, досліджуючи географічні назви її крайніх західних теренів, зокрема таких історико-етнографічних регіонів, як Бойківщина (Я. Рудницький), Гуцульщина (С. Грабець), Лемківщина (Зд. Штібер). Їхні розвідки з цього питання з'являлися на сторінках журналів, а згодом вийшли спеціальними виданнями протягом 30-х – 60-х рр. ХХ ст. Монографія Я. Рудницького вийшла друком 1939 року. Уже в післявоєнний період побачили світ праці Зд. Штібера «*Toponomastyka Łemkowszczyzny*» («Топономастика Лемківщини» (1948)) та С. Грабця «*Nazwy geograficzne Huculszczyzny*» («Географічні назви Гуцульщини» (1950)). На думку відомого ономаста Д. Бучка, саме Я. Рудницький заклав «наріжний камінь у будівлю сучасної української топоніміки» [18, с. 420].

4.2.1. Топонімія Бойківщини як об'єкт дослідження

ГНБ була «першою найповнішою в Україні, а також у тодішній Польщі ономастичною працею, в якій у діахронічному аспекті проаналізовано всі основні назви гідрооб'єктів, назви гір і населених пунктів цього регіону України» [18, с. 420].

Автор за чотири роки зібрав близько 10 000 географічних назв, однак матеріалом дослідження стали лише 2 500 найменувань гідронімів, оронімів та ойконімів Бойківщини, аналіз яких ґрунтується на тогочасних досягненнях зарубіжної топоніміки. Учений опрацював усю доступну йому наукову літературу з цієї проблематики. Оскільки ономастичні дослідження на базі індоєвропейських мов загалом і слов'янських зокрема довели, що найдавнішими серед географічних назв є назви рік і гір [ГНБ, с. 81], то насамперед мовознавець аналізує саме їх, а вже в тісному взаємозв'язку з гідронімами та оронімами розглядає назви населених пунктів.

Збиранню географічних назв Бойківщини передувало установлення території бойківського діалекту, яку вчений визначив, спираючись на працю С. Рабій-Карпинської «Діалект бойків (фонетика і морфологія)» [163, с. 78].

Одним з етапів збирання топонімів Бойківщини був запис народних географічних термінів – апелятивів, якими місцеве населення називає географічні об'єкти. Зважаючи на роль цих термінів у творенні відповідних власних географічних назв, дослідник уклав словник бойківської топографічної термінології. Власноручно зібрану лексику автор доповнив термінами з опублікованих словників бойківського діалекту, а також порівняв весь матеріал із відповідниками, зафіксованими в таких лексикографічних працях, як «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського та С. Недільського (1885–1886 рр.) і «Словарь української мови» Б. Грінченка (1907–1909 рр.).

До реєстру словника народної бойківської географічної термінології входить 325 термінопозначень, розташованих в алфавітному порядку за польською абеткою. Оскільки монографію написано польською мовою, то до всіх народних бойківських термінів наводяться їхні польські

відповідники. Цінність таких регіональних реєстрів полягає в тому, що вони фіксують назву, сформовану в специфічному мовному ареалі.

У словниковій статті подано інформацію щодо граматичних, семантичних, орфоепічних і словотвірних особливостей лексичних одиниць. Наголос послідовно позначено в словах, записаних автором, а лексеми, узяті зі словників, відображають особливості їхньої фіксації (з наголосом чи без нього) у відповідних лексикографічних джерелах. Цифри, зазначені курсивом біля діалектних слів і текстів, указують на місцевість, де вони були записані (самі назви поселень подаються списком від 1 до 300), наприклад: *kern'yc'a*, -i f. = *kern'yc'i*, -i 87, 107, 224 R 'studnia z wodą do picia', *st'udn'e* 107 R (Hr *kryn'yśca 'ts'*, *Żeł kyrn'yc'a 'ts'*) [ГНБ, с. 23]. Такий запис свідчить, що варіантні назви *kern'yc'a* / *kern'yc'i* Я. Рудницький зафіксував у таких населених пунктах, як Кам'янка, Липовиця і Суходол Долинського повіту, *st'udn'e* – у селі Липовиця того самого повіту.

Бойківські географічні терміни подано з формами родового відмінка однини, із вказівкою на рід, наприклад: *javor'yna*, -y f. 'las jaworowy' (Hr, *Żeł drzewo jaworowe*) [ГНБ, с. 23]; *pas'ovysko*, -a n. 'pastwisko, miejsce dla wypasu bydła', *tam de xud'oba pas'e* 65 R (Hr *pasovy'sko 'ts'*, *Żeł 'ts'*) [ГНБ, с. 27].

Якщо слово має два чи більше значень, то тлумачення кожного з них подано в одній словниковій статті за порядковими номерами, позначеними арабськими цифрами, наприклад: *bajura*, -y f. 1. 'błoto'; 2. 'głęboka jama z błotem' BS (Hr, *Żeł 'ts'*) [ГНБ, с. 17]; *m'očar*, -a m. 1. 'bagniste miejsce zarosłe, moczar' (Hr, *Żeł brak*); 2. >*m'očer* 107 R 'małe stawki dla moczenia konopi', *mali staŭk'y*, *de koł'opni m'očut* 107 R (Hr, *Żeł pod.*) [ГНБ, с. 26].

В окремих випадках автор указує на походження слова, наприклад: *gruń*, *gru'ny* f. 1. 'góra, wzgórze' (Hr, *Żeł brak*); 2. *szczyt, wierzchołek góry*' (Hr *brak*, *Żeł 'ts'*); 3. 'pole górskie, polana wysoka' 72 R (Hr, *Żeł brak*). **Z rum.** *gruiŭ* 'pagórek' *Tiktin* 705 [ГНБ, с. 20]; *s'yhła*, -y f. 'las jodłowy gęsty', *hust'yj smerek'ovyj lis* 263 R (Hr, *Żeł 'ts'*). **Z rum.** *sihla* 'gęsty wysoki las' *Tiktin* 1423 [ГНБ, с. 31].

Паралельно вживані фонетичні та структурні варіанти реєстрових слів подаються в одній статті, наприклад: *d'it* || *d'iu, d'it'a m. 1. 'góra dzieląca np. dwie wsi, góry, rzeki, doliny' (BS vododił, Hr brak, Żel 'roztocze, dział wodny')*; 2. *'wogóle góra, wzgórze' (BS, Hr brak, Żel 'grzbiet górski')* [ГНБ, с. 20].

Монографія Я. Рудницького містить лексико-семантичну, структурну, історичну характеристики топонімів, а часто й етимологію апелятивів. Проте, як зазначає автор, його праця має швидше описовий характер, ніж етимологічний, основна увага в ній зосереджена на лінгвістичному аналізі пропріативів, відображенню в них лексико-граматичних процесів [ГНБ, с. 8].

Джерелами дослідження слугували діалектологічні записи географічних термінів і топонімів різних класів, поширених у місцевому мовленні, результати анкетування, географічні й історичні карти, довідники, дані друкованих історичних пам'яток, починаючи з XIV ст. За визнанням дослідника, найточнішим матеріалом були діалектологічні записи, оскільки вони спиралися на інформацію мешканців певної місцевості, хоча деякі назви сіл чи їхніх частин звучали по-різному в досліджуваному селі та в сусідніх селах. У таких випадках подано обидва звучання назви, наприклад: *Tyśiu* (записано в Болехові) – *Tyusa* (записано в Багноватій) тощо [ГНБ, с. 11].

Спираючись на денотатно-номінативну класифікацію власних назв, Я. Рудницький за співвіднесеністю номінацій із номінованими об'єктами виділяє три групи топонімів, іменуючи їх водними назвами, назвами гірських об'єктів і поселень. Відповідно до сучасного терміновжитку йдеться про гідроніми, ороніми та ойконіми. Дослідник детально й глибоко аналізує кожен з цих груп, розкриваючи семантику твірних основ топонімів, а в деяких випадках розглядає структуру та словотвірні особливості цих онімів [32, с. 56].

Послідовник польського ономаста В. Ташицького, Я. Рудницький брав за основу його класифікацію топонімів, що кілька десятиліть була загальноприйнятою в слов'янському назвознавстві. Проте український мовознавець уніс у цю класифікаційну схему деякі зміни. Я. Рудницький поділив топоніми незалежно від об'єкта номінації на чотири групи:

1) топографічні назви; 2) назви, які походять від місцевих найменувань, 3) назви, утворені від особових імен, 3) назви, утворені від «*nazw plemiennych*», тобто від етнонімів [ГНБ, с. 36–81]. У межах кожної з цих груп учений виокремлював відповідні підгрупи. Поза увагою дослідника не залишається також ступінь уживаності проаналізованих найменувань, належних до певних лексико-семантичних груп, трансформація запозичених назв під впливом народної етимології [32, с. 56].

Зважаючи на походження найменувань, Я. Рудницький поділяв топоніми Бойківщини на питомі (у їхній основі лежали праслов'янські, протоукраїнські або українські лексеми) та запозичені. Серед іншомовних назв дослідник розрізняє дуже давні та новіші.

Топонімний матеріал у праці Я. Рудницького систематизовано за семантикою, а не за топоформантами, як це прийнято в сучасній топоніміці. Кожен досліджений топонім описано в окремих словникових статтях, розташованих в алфавітному порядку. Словотвірні особливості дослідник визначає лише в групі пропріативів, утворених від присвійних назв. Тут варто зауважити, що нині більшість ономастів вважає, що «семантичним студіям повинні передувати дериватологічні, здатні охоплювати загальні положення, закономірності, які виявляються, конкретизуються у семантиці твірних основ конкретних топонімів, оскільки з'ясувати походження неможливо без індивідуального підходу до аналізу кожної назви, взятої на широкому фоні аналогічних утворень» [22, с. 11 ; 32, с. 56 ; 94, с. 43].

Аналізуючи онімний матеріал, Я. Рудницький керувався певними засадничими принципами. Кожну географічну назву (гідронім, оронім чи ойконім) Бойківщини учений простежує в діахронії: від найдавніших фіксацій в історичних пам'ятках до сучасних автору форм [ГНБ, с. 30]. Пояснення до назви подавав тільки в тому випадку, якщо топонім був пов'язаний із рідковживаним і не всім зрозумілим апелятивом, наприклад: *Pławie 156 SG. Miejscowość nad tą rzeczką leżąca nazywała się w XVI w. Splawie Jabł 43, dziś Pławie SG ; należy więc za pierwotną postać tej nazwy przyjąć Splawie. Por. splaw*

'spadek rzeki, zbieg dwu rzek', ukr. splecu, '1. moczar, bagno, 2. wyspa, 3. tratwa' [ГНБ, с. 37].

Більша частина першофіксацій топонімів представлена в документах українською мовою, хоча зрідка трапляються записи польською мовою, наприклад: *Grabowiec 50 M, SG; Hr'abovéc' 50 R. – Hrabec 66 M* [ГНБ, с. 43]; *Cisowica, dziś Tysowica (S): Czisowicza 1565 Żer I 234. – Tysowica: Tysowice (!) XVI AH; TisoŹicza 1558 HrSD 57; w Tysowicy 1756 AGZ XXIII 341; Tysowice (!) 1828 Sch; Tyssowica 1830, 1832 Sch; Tysowica M, SG. – Tysovyča: Tysovyča K, LB; Tysovyč'a, s Tysovyč'i R – : n. w. Cisowica, Tysowica, § 15 a* [ГНБ, с. 84].

Розгляд топонімів здійснено таким чином, що після першофіксації найменування вказано документ, у якому воно вжите, потім його використання в інших джерелах у тій самій або варіантній формі, як у прикладі з *Cisowica*. Після кожної фіксації історичних матеріалів вказано рік і джерело, у якому зафіксовані географічні назви. Опис сучасних матеріалів містить буквені позначки карт, анкет і діалектологічних записів, звідки взяте найменування.

Локалізацію топонімів передано першими буквами відповідних повітів Бойківщини, у яких побутують назви населених пунктів, наприклад: *S = Sambor, Dr = Drohobych, Str = Stryj, D = Dolina* тощо [ГНБ, с. 12]. При фіксації частин поселень після самої назви цифрами від 1 до 300, додатково вказано село, де записаний онім. У праці подано перелік найменувань цих 300 сіл [ГНБ, с. 12–15].

У словникових статтях відображені також фонетичні, графічні, морфологічні варіанти топонімів, наприклад: *K'amiń, na K'ameny 15, 87 R; Bilyj Kamiń 22 Kw, § 25 a; Seni Kamień 69 M, §25 a. – Kamenyšče 27 Kw. – Kamieniec 44, 67, 104, 115 M. – Kaminia 128 M, coll., por. scs. Kamenъje* [ГНБ, с. 58]; *Łomna: versus fluvium Łomna 1556 HrSD 55; Łimna 116 Kw; Łomna 116 M, SG. – Łomnica: circa fluvium Lomnyczy 1499 AGZ XII 324; na rzece Łomnicz 570 Żer VII 199; Ł'imnyc'a R; Łomnica M, SG. Por. łim, łomu 'łom', Miklosich PO 287, Šmilauer „Vodopis“ 467* [ГНБ, с. 42]. У другій із наведених словникових статей зафіксовані фонетичні (*Łomna – Łimna*), графічні (*Łomnica – Lomnycza*),

словотвірні (*Łomna – Łomnica*) варіанти. Вони, на думку Д. Бучка, мають виняткове значення для відбиття процесів становлення сучасних форм топонімів [22, с. 49].

У кінці деяких статей автор розкриває етимологію топоніма, наприклад: *Орака 146 SG, por. op'ak 'na odwrót, na opak'. Według M. Rudnickiego SO XV 49 nazwa ta stoi w związku z pierwiastkiem *ǫp- 'woda, rzeka' [ГНБ, с. 42].* Я. Рудницький чітко виділяє іншомовні назви, указуючи мову, із якої вони запозичені [виділення наше – Л. Г.], наприклад, назви гір: *Czerbul 75 M, Člerbul z rum. cerb 'jeleń' Tiktin 324 [ГНБ, с. 75]; Płopulec 30 M. Z rum. plop-ul 'topola' Tiktin 1191 2 Jordan „Rum. Toponomastik” 29, 161, 181 [ГНБ, с. 77]; Beśkyd R, por. § 24 i 10. Zapewne pochodzenia germańskiego, por. Rozwadowski JP II 162–4 [ГНБ, с. 75];* назва водного потоку *Saraj 71 M, z tur. saraj 'saraj, pałac sultana' Tiktin 1365 [ГНБ, с. 44].*

За нашими спостереженнями, географічні назви Бойківщини, проаналізовані в праці Я. Рудницького, як за твірними основами, так і за будовою є здебільшого слов'янськими. Зауважимо також, що давні назви на зразок *Stryj*, які автор розглядає в межах запозичених найменувань [ГНБ, с. 43], доцільно визнати слов'янськими найменуваннями, формування яких сягає праіндоєвропейської мовної доби.

Я. Рудницький вважає продуктивним спосіб, який передбачає перехід в ойконіми водних, гірських назв, а також уживання назв одних поселень для позначення інших населених пунктів. За такої однойменності онімів до нового ойконіма додавався другий розпізнавальний складник, зокрема прикметник, утворений за допомогою суфікса **-ьsk-o* від найближчої більш відомої назви [ГНБ, с. 109]. Наприклад: *Balyhorodśka Kalnyća (L), por. Kalnica, n. m. Balyhorod K; Baligród SG; Bolechowska Słoboda (D): n. m. Bolechów; Dołhołućka Woła (Str): n. m. Dolhołuka [ГНБ, с. 125–126]*.

За Я. Рудницьким, до засобів, що дають змогу диференціювати в лексичній системі загальні й власні назви, належить насамперед наголос. На території бойківського діалекту ученим засвідчено тенденцію до зміни місця

наголосу у власних назвах, порівняно з їхніми однозвучними твірними лексемами, наприклад: *Kryvuj P'otik* > *kryv'uj potik*; *Suxuj P'otik* > *sux'uj potik* [ГНБ, 164]. Такий акцентуаційний спосіб творення в наш час мовознавці розглядають як відповідний різновид лексико-семантичної деривації онімів [247, с. 14].

За результатами аналізу географічних назв Бойківщини автор монографії чітко виділяє 26 найважливіших праслов'янських афіксів, які брали участь у творенні топонімів: 16 суфіксів (*-jo-, *-ovo-, *-ina-, *-ano-, *-anjo-, *-ato-, *-iko-, *-ica-, *-ьka-, *-ava- тощо) і 10 префіксів (*na-, *nad-, *o-, *pod-, *po- та ін.). Учений зазначає, що на Бойківщині ці афікси використовуються однаковою мірою для творення загальних і власних назв [ГНБ, с. 175]. Виняток, на думку Я. Рудницького, становить ономастичний бойківський префікс *oc-* [ГНБ, с. 187]. Продуктивними способами творення простих онімів мовознавець визнає суфіксальний, префіксальний та суфіксально-префіксальний [ГНБ, с. 176]. Основоскладання як тип творення топонімів на зразок *Chromohorb*, *Dolhoľuka* на терені Бойківщини, як зауважує дослідник, найменш продуктивне, тому що найчастіше складні оніми формально дорівнюють апелятивам, тобто з'явилися внаслідок лексико-семантичної деривації [ГНБ, с. 177].

За спостереженнями ономаста, на досліджуваній території дуже чітко виявляється процес мовної індивідуалізації, яка лежить в основі появи власних назв на зразок *Suxuj P'otik*, *Pustyj Horb Star'e Sel'o* тощо [ГНБ, с. 177]. Я. Рудницький пояснює появу цих найменувань намаганням диференціювати топоніми в ситуації, коли на певній території існує кілька об'єктів, позначуваних однозвучними лексемами. Результатом такого процесу стало виникнення складених найменувань, утворених шляхом поєднання наявних топонімів із певними атрибутивними компонентами. Мовознавець вважає таку відмінність онімів від апелятивів синтаксичною, хоча розглядає наведені складені топоніми як утілення морфологічної варіантизації, констатує, що цей її вид на Бойківщині досить продуктивний [ГНБ, 178]. Не менш продуктивними тут є еліптичні назви, що виникли в результаті перетворення

двочленних словосполучень в однослівні найменування внаслідок усунування субстантива, наприклад: *Dolišne* < *Dolišnyj Konec*, *Holy* < *H'olyj B'erih* і под. [ГНБ, с. 178].

Дослідник аналізує також топоніми, що становлять прийменниково-іменникові сполуки на зразок *Kolo Cerkvy*, *Mežy X'aty* (= *xat'amy*), *Mežy Zahorodamy* та прислівниково-іменникове словосполучення *Nyže Cerkvy*. За Я. Рудницьким, вони поєднують в собі дві функції: 1) граматичну, окреслюючи просторові реалії у поєднанні з дієсловами ('*jdu kolo cerkvy*', '*xata ležyt nyže cerkvy*'); 2) ономастичну, тобто лексичну – виділення якогось місця з числа інших незалежно від дієслівного контексту: *Kolo Cerkvy* – '*miejsce kolo cerkwi*', *Nyže Cerkvy* – '*miejsce nyže cerkwi*' та інші [ГНБ, с. 179]. В ономастичній функції такі сполуки є еліптичними виразами з диференційованим членом. Учений зауважує, що їхнє часте вживання для позначення просторових реалій у контекстовій залежності від дієслова як для виняткового називання місця призвело до формального злиття цих еліптичних назв із апелятивами.

На теренах Бойківщини Я. Рудницький фіксує такі топоніми, як *Pidberih*, *Zapotik*, *Zarika*. Їх появу автор пояснює дією тенденції диференціювання власних назв від апелятивів. Оними такого зразка виникли внаслідок перетворення еліптичних прийменниково-іменникових сполук в іменник, що набуває певного флексійного оформлення, та містить префікс, яким став відповідний прийменник: *Pidberih* > *pid berehom*, *Zapotik* > *za potokom*, *Zarika* > *za rikou* [ГНБ, с. 160]. Ці похідні субстантиви, на думку дослідника, виконують лише одну функцію – ономастичну. Проте, як зазначає мовознавець, процес розмежування загальних назв і топонімів у бойківському діалекті відбувався не завжди послідовно. Саме тому на Бойківщині побутують такі варіантні назви, як *Rika*, *Za Rikou*, *Zarika*, *Zariča* [ГНБ, с. 180].

Причину виникнення складених найменувань, виражених певними прикметниково-іменниковими сполуками, мовознавець теж убачає в тенденції до розмежування онімів й апелятивів на лексичному рівні. Це стосується найменувань, у структурі яких той самий субстантивний компонент, що

формально збігається з апелятивом, поєднується з різними атрибутивними складниками, наприклад: *Čornyj P'otik, Kr'yvyj P'otik, Velykuj Potik* тощо [ГНБ, с. 181]. Як зауважує автор, у цьому випадку йдеться не стільки про диференціацію власних і загальних назв, скільки про відмінності між самими онімами.

Топономастичний матеріал, зібраний із карт, географічних словників, латинсько-польських чи польських історичних актів, репрезентують:

1) назви із суто польською фонетикою, що існують поряд із українськими літературними чи бойківськими діалектними найменуваннями (*pol. Chmiel, Czarna, Grabowiec – ukr. Xmil, Čorna, Hrabovec'*);

2) назви, що ввійшли в польську мову в українському звучанні (*pol. Bahnovata, Horb, Porohy – ukr. Bahnovata, Horb, Porohy*);

3) назви, які з погляду польської мови є гібридними (*pol. Solotwina, Horodek, Podhorodce – ukr. Solotvyna, Horodok, Pidhorodc'i*) [ГНБ, с. 197–199].

Завершуючи розгляд монографії Я. Рудницького, присвяченої власним географічним назвам Бойківщини, потрібно вказати, що в цій праці, на відміну від сучасних ономастичних робіт, не завжди подана етимологія топонімів. І хоча саме етимологічний аналіз дає змогу всебічно дослідити фонетичну, морфологічну, словотвірну структуру онімів, а також відновити їхню базову (доонімну) семантику, дослідник тільки в деяких випадках указує на походження назв.

Однак необхідно погодитися з висновком сучасного українського ономаста Д. Бучка, який справедливо вважає, що праця Я. Рудницького досі зберігає певну наукову вартість [18, с. 421]. Це дослідження відіграло важливу роль у становленні й розвитку вітчизняної ономастики, зокрема топоніміки. Адже саме воно започаткувало активне вивчення власних назв Бойківщини, а згодом – інших регіонів України.

4.2.2. Пояснення назв окремих населених пунктів Західної України

Крім розглянутої в попередньому підрозділі монографії, Я. Рудницький упродовж 30-х – 60-х рр. ХХ ст. на сторінках різних журналів публікував окремі ономастичні розвідки, виходили друком і спеціальні видання вченого. Ці публікації були присвячені поодиноким географічним назвам, як-от: *Жулин* [196], *Кульчичі* [177], *Самбір* [307], *Семигинів* [194], *Стрий* [195], *Теребовля* [306] тощо.

Правильне пояснення будь-якої географічної назви потребує врахування інформації про природні умови населеного пункту, його економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо, тому обов'язково потрібно використовувати історичні джерела, дані географії. Учений, що займається топонімією, повинен мати широкі знання з історії та географії досліджуваного регіону, з різних галузей лінгвістики (ономатології, історії мови, діалектології, етимології, дериватології тощо). Саме таким науковцем був відомий славіст Я. Рудницький. Його підхід до розкриття семантики й походження топонімів ґрунтувався на певних методологічних засадах. Зокрема, особливо важливим «*при вияснюванні назов*» учений уважав багатий і добре зібраний «*з народньою вимовою й наголосами*» матеріал [196, с. 29].

Характерною рисою статей мовознавця про окремі ойконіми західного регіону є сумлінний і скрупульозний аналіз відомих гіпотез щодо етимологій цих онімів, наведення всіх топонімних похідних назв, що побутують не тільки на теренах України, але й інших слов'янських країн. Пояснюючи назву *Галичина*, мовознавець розглядає 9 зібраних Я. Пастернаком версій походження вказаного найменування, які зводяться до пояснення оніма *Галич* – назви старої столиці Галицько-Волинської держави [189, с. 9]. До них автор долучає ще 4 інші версії, серед яких етимологія М. Фасмера, відповідно до якої *Галич* – прикметникова назва від слова *галиця*, а також своє трактування, згідно з яким ця назва виводиться «*від українського слова галич – «вороння»* [189, с. 10]. Варто зауважити, що, пропонуючи таке тлумачення, Я. Рудницький спирався на праці Ф. Міклошича та О. Брюкнера, які вважають, що в основі вказаної

назви лежить слово «галка» [321, с. 133]. На підтвердження власної гіпотези Я. Рудницький наводить усі топонімні найменування, співвідносні зі словом *Галич* не тільки на теренах України, але й Росії, Болгарії, Словаччини, Македонії, а також Канади, куди були перенесені відповідні назви. Порівняння лексеми *Галич* як назви колишнього княжого міста зі словацькими найменуваннями *Галіч* і *Стара Галіч*, рос. *Галичье* та болг. *Галиче*, їхній структурно-семантичний аналіз дали змогу ономастові зробити висновок, що в цих онімах «виразно простежується зв'язок із словом *галка, галиця*» [189, с. 13]. Підтвердженню його гіпотези, на думку Я. Рудницького, сприяє допоміжний аргумент – геральдичні дані: «чорна коронована галка з розпростертими крилами на білому тлі свідчить про гербовий зв'язок оселі з поняттям *галичі*» [189, с. 14]. Мовознавець також наводить паралелі, які містять певний топонім на *-ич* і його апелятивний відповідник на *-иця*, наприклад: *Телич* – *телиця*, *Птич* (ріка на Поліссі) – *птиця*, *Плотич* (Тернопільщина) – *плотиця*. У цей ряд органічно входить ойконім *Галич* із відповідником *галиця*.

Однак сучасні українські дослідники не підтримують висвітленої етимологічної версії Я. Рудницького. Учені Д. Бучко й В. Котович дотримуються погляду, згідно з яким формант *-ич* указує на відантропонімне походження: «ойконім *Галич* є посесивним дериватом з суфіксом **-jь*, який утворений від антропоніма *Галик*» [21, с. 211; 105, с. 11]. За твердженням багатьох ономастів, назви цього зразка належать до праслов'янських за часом свого виникнення, уживаються в усіх слов'янських мовах і «локалізуються на найдавніше заселених теренах Славії» [19, с. 234].

Щодо найменування *Волинь*, то попри досить широку літературу й численні спроби визначити його походження, етимологізування цієї назви досі залишається дискусійним через подвійну форму записів у найдавніших слов'янських пам'ятках: *Волинь* і похідне – *волиняни* та *Велинь* – *волиняни*. Як зазначає Я. Рудницький, саме «подвійність кореня *Вол-/Вел-* у назві»

утруднює вирішення його спорідненості з відповідниками, «що мають у своїй основі один, або другий формально-значеневий комплекс» [189, с. 19].

Автор роботи сумлінно аналізує всі гіпотези щодо етимології цього оніма, які мовознавці висували, базуючись на семантиці кореня й залишаючи поза увагою суфікс *-инь*. Сам дослідник дотримується думки, що зіставлення лише кореня назви *Волинь / Велинь* із аналогійними онімами в інших слов'янських мовах не може привести до науково обґрунтованих результатів, тому, на його думку, «щоб зв'язувати цю назву з іншими, треба насамперед визначити її ономастичний тип (на основі наростка) та подати її етимологію» [189, с. 20].

Аналіз українських та інших слов'янських топонімів із суфіксом *-инь* дав змогу мовознавцеві потрактувати назву *Волинь / Велинь* як віддієслівну. Таке тлумачення пов'язане з чергуванням голосних *о / е*, «відоме лише у дієслівному корені, зв'язаному зі словами *волити* (прасл. **voliti*) та *веліти* (прасл. **velēti*) із виразною первісною близькістю значень». Тому первісним значенням оніма *Волинь / Велинь*, відповідно до таких девербативів, як *Тягинь*, Я. Рудницький вважає «місце, де велять / волять щось робити» [189, с. 27]. Конкретні обставини, у яких виникла потреба позначити певне місце саме як «місце веління», донині не з'ясовані. Автор припускає, що, можливо, це місце – старе городище – було якийсь час «головним осідком начальника роду та його дружини й звідсіля він видавав накази довкільним родам» [189, с. 28]. Саме через цю важливу роль, що її відіграло городище *Волинь / Велинь* на цій території, його назва поширилася на довколишні племена (*волиняни / велиняни*) і врешті на всю теперішню Волинь. На підтвердження своєї концепції автор наводить окремі уривки з історичних джерел, у яких засвідчено «важливе внутрішньо-політичне значення міста *Волиня / Велиня*, як старої столиці» до IX ст. [32, с. 57; 189, с. 28].

Етимологію назви міста *Теребовля*, яке знаходиться на Тернопільщині, Я. Рудницький розглядає в праці «О назвіе місцевої *Trembowla*» («Про місцеву назву *Теребовля*» (1937)) [306]. Учений вважає назву *Теребовля*

(пол. *Trembowla*, укр. *Tereb'ovl'*, *Tereb'ovl'a*) відантропонімним дериватом від особової назви *Tereb*, утвореним за допомогою суфікса *-ov-*, розширеного нейтрально-структуральним формантом *-l'a* [306, с. 38]. Польськомовний варіант *Trembowla*, замість очікуваного *Trzembowla*, дослідник пояснює впливом повноголосного українського варіанта *Tereb'ovl'a* з подальшим розвитком вторинної носовості в назві перед *-b*. Кінцеві сполуки *-ovl'ь* || *-ovl'a* ономаст розглядає на тлі інших типових співвідношень: *Drogowel* || *Drogowle*, *Witowel* || *Witowla*, *Turowl* || *Turowla* та ін. [306, с. 40–41]. Наведені найменування поділяє на певні складники: *Drog-ow-el*, *Wit-ow-el*, *Tur-owl(a)* [306, с. 41]. Таке структурування дає змогу виокремити певну кореневу частину у формах аналізованого антропоніма, суфікс *-ov-*, що виражає посесивність, і суфіксальні морфеми *-(e)l*, *-l(a)*, які забезпечили перетворення присвійного прикметника в іменники *Trebow(e)l*, *Trebowl(a)*, тобто виконали субстантивувальну функцію [306, с. 40–41]. Як зазначає Я. Редьква, у цьому трактуванні Я. Рудницький підтримує Й. Галічера, який першим висунув відантропонімну версію [164, с. 358].

Щодо утворення самої власної назви *Tereb*, то професор Я. Рудницький виводить цей антропонім від композитів типу **Terebošlav*, **Terebomir* [306, с. 42], а М. Худаш – від імені *Теребовит*, що побутувало в давньоукраїнські часи [257, с. 206].

Відантропонімну версію походження назви *Теребовля* (*Теребовль*) підтримують і пізніші дослідники, проте виявляють інші засоби творення. Зокрема, Д. Бучко вважає, що цей ойконім утворений за допомогою архаїчного суфікса **-jь*, який указував на присвійність, від давньослов'янського / давньоукраїнського імені *Теребовит* із усіченням фіналі *Теребов-* [20, с. 379].

Більшість учених дотримується погляду, згідно з яким назва міста походить від староукраїнського дієслова *теребити*: перші поселенці *витеребили* (викорчували) ліс і розселилися. Автори ЕСУМ власну назву *Теребовля* виводять від *теребити* (очищати поле від кущів, дерев) [ЕСУМ, т. 5, с. 549–550], укладачі «Етимологічного словника літописних географічних назв

Південної Русі» – від *теребівля, теребіж* (місце, очищене від кущів) [71, с. 157].

Я. Рудницький подає науково обґрунтовані етимології топонімів *Drohobyč* і *Sambir*. Назва *Drohobyč*, ст.-укр. *Дорогобичь*, на думку дослідника, – це відособова власна назва, утворена від імені **Dorohobyt* (<**Dorgobyt*) за допомогою посесивного суфікса **-jь*. Автор наводить подібні моделі творення в українській та інших слов'янських мовах: укр. *Dorohomyšl'* (<**Dorgomyśl + *-jь*, *Žer. III 456, Kreis Jaworow*), біл. *Dorohobyl'* (<**Dorgobil + *-jь*, *Kreis Nowogródek SG*), пол. *Drogoslawl* (<**Dorgoslaw + *-jь*, *Kreis Szubin SG*) і под. [300, с. 28]. Ця версія про відантропонімне походження назви *Дрогобич*, згідно з якою «перші різноманітні форми назви варто трактувати як похідні від давньоруського імені *Дорогобит*, є найбільш авторитетною в українських і польських мовознавців» [256, с. 89].

У сучасній українській мові ойконім *Droh/obyč*, на переконання Я. Рудницького, є українсько-польським гібридним утворенням із українським *г* і *ч* та польським *ro*<**or* між приголосними. Мовознавець зазначає, що така ополячена форма, уживана спочатку в латино-польській документації, згодом витіснила українську форму *Droh/obyč* і в побутовому мовленні, оскільки в українських діалектах поширена лише назва *Droh/obyč*. Так само можна пояснити наявність *-po-* замість *-oro-* у назвах *Drohobyczka SG, K (Kreis Pzemyśl)*; *Drohowyże SG, K (Kreis Żydaczów)* тощо [298, с. 29].

Українську географічну назву *Sambir* (пол. *Sambor*) ономаст також вважає колишньою присвійною формою із суфіксом **-jь*, утвореною від власного імені *Sam(o)bor* [298, с. 29–31 ; 307, с. 23–24]. Згодом, на думку вченого, утворилася назва *Sambir* (її появу спричинили особливості вимови місцевих жителів), незабаром зникло значення «село, власність *Sam(o)bora*», а натомість постало значення «сам бір», тобто «тільки ліс») [302, с. 23]. Однак існують інші версії щодо походження цього топоніма. Наприклад, дослідник М. Скорик, виводить цю назву від назви рослини *sámбір* – фіолетова верба [298, с. 30].

Опис ойконімів у працях дослідника спрямований насамперед на з'ясування етимології цих назв та особливостей їхнього творення (семантики твірної основи, мотиву номінації, способу деривації, часу виникнення); епізодично наводиться позамовна інформація.

Лінгвістичне дослідження топонімного матеріалу має не тільки науково-теоретичне, але й практичне значення, пов'язане з установленням правильності форми назви. У мовознавця є декілька статей щодо цієї проблематики, опублікованих у часописах «Літопис Бойківщини» та «Рідна мова». У праці «Кульчичі чи Кільчичі?» (1935) автор поставив за мету з'ясувати топономастичний тип назви села Самбірського повіту, визначити її походження, а також установити історично закономірну форму цього оніма.

Ойконім *Кульчичі* Я. Рудницький трактує як патронімне найменування: «Топоформант *-ич-і* в цій назві є давнім слов'янським суфіксом **-itj-*, що брав участь у творенні патронімних назв, які позначали місце, де жили чи живуть сини, потомки чи люди начальника роду, назва якого міститься в корені топоніма» [177, с. 37]. Тому, за версією автора, правильною українською формою є *Кульчичі*, а не *Кульчиці*. В останній назві мовознавець убачає польський вплив, де давній патронімічний суфікс **-itj-* > *-ic-*, припускаючи також, що кінцеве *-ці* у суфіксі *-иц-і* можна пояснити дисиміляцією або впливом українських назв на зразок *Микулинці* [177, с. 38].

З'ясування етимології назви *Кульчичі* потребувало зіставлення фіксацій цієї назви в історичних джерелах із її розмовним звучанням. Як зазначає автор, в історичних джерелах знаходимо цей ойконім у вигляді *Kolczuse* і *Kulczuse*, а в устах народу він звучить як *Кульчичі* та *Кільчичі*. Побутування давньої родової назви *Кульки* в самому селі *Кульчичі* дали змогу Я. Рудницькому дійти висновку, що спочатку лексема *Кульчичі* позначала потомків *Кульки*, а згодом – те місце, де вони жили [177, с. 39]. Тому з двох народнорозмовних варіантів назви *Кульчичі* та *Кільчичі* більш умотивованим є перший із них. Автор переконаний, що вважати назву *Кульчичі* фонетичним полонізмом і «перехрещувати» її на *Кільчичі* немає потреби, бо якщо голосний *у* в корені

походить із *o* – то це фонетичний архаїзм, якщо з *y* – то це «збереження давнього стану» [177, с. 40].

Отже, основними критеріями, на яких ґрунтується значна частина ономастичних студій автора і які не викликають суттєвих застережень у дослідників, є насамперед мотивація та семантика твірної основи, рідше – спосіб творення. Ціла низка етимологій ученого базується на реконструкціях, окремі з яких залишилися гіпотетичними.

4.2.3. Назва «Україна» в інтерпретації науковця

Предметом зацікавлення Я. Рудницького було також походження етнотопоніма *Україна*. Глибока та ґрунтовна характеристика його концепції з цього питання представлена у праці «Назва «Україна» Ю. Шевельова, який убачає заслугу відомого ономаста діаспори в перенесенні обговорення цієї важливої проблеми в наукову площину. Я. Рудницький здійснив структурно-граматичний аналіз відповідної загальної назви й оніма *Україна*, визначив їхнє первісне значення та семантичну еволюцію. Історичний розвиток слів в обох випадках пояснюється, як зазначає Ю. Шевельов, «на великому фактичному матеріалі із залученням паралелей з інших слов'янських мов» [271, с. 421].

Професор Я. Рудницький переконливо доводить, що семантичний «розвиток слова «Україна» в напрямку «землі, країни взагалі» через проміжну стадію «меншої просторової одиниці, частини землі» базувався на первісному значенні «межівської землі, пограниччя» [199, с. 12]. Тобто початковою для слова *україна* автор вважає семантику 1) «межівна земля», з якої через значення 2) «частина землі» розвинулося значення 3) «земля, країна загалом» і 4) «країна українського народу».

До значень на зразок «межівна земля» та «земля, країна» свого часу привертав увагу й видатний український філолог О. Потебня, який, покликаючись на українські літописи, де згадувалися Переяславська, Галицька, Берестейська *україни*, наголошував, що ще до XIII ст. слово *україна* позначало

«будь-яку крайню від чогось землю», з чого пізніше розвинулося значення «країна» і навіть «цілий світ»: «весь світ *україна*» [271, с. 422].

На думку Ю. Шевельова, Я. Рудницький цілком успішно обґрунтував вихідне значення лексеми *україна*, не викликає ніяких сумнівів і визначене третє значення («земля, країна загалом»), однак докази на користь другого значення («частина землі») справляють менш переконливе враження [271, с. 422]. Ю. Шевельов допускає виведення назви *Україна* на позначення території та держави українського народу з третього значення, як це пояснює Я. Рудницький, вважаючи теоретично таку семантичну еволюцію цілком логічною, проте сам дотримується погляду, що семантика оніма *Україна* розвинулася безпосередньо з первісного значення «межівна земля» [271, с. 423].

Я. Рудницький відкидав теорії, у яких назва *Україна* визначалась як похідне утворення від *краяти, украяти*: «...всі пояснення назви «Україна», що в'яжуть її генезу безпосередньо з дієсловом *краяти*, – ненаукові, це типові псевдології» [199, с. 23]. Рішуче заперечував дослідник і виведення топоніма *Україна* від слова *окраїна*, оскільки, на його думку, воно виникло у XVI ст., коли лексема *україна* почала втрачати значення «межівна земля». Учений зауважував: «Ніхто при сучасному стані науки не може виводити назви «Україна» від «окраїни», так як узагалі не можна чогось, що було скоріше (пріор), виводити від чогось, що було пізніше (постеріор). Назва «Україна» походженням в'яжеться з словом «україна», що первісно визначало «країну, межівну землю». Коли ж розглядати назву «Україна» із становища її суспільно-політичної функції, то перестає бути сутнім питання, яке походження чи первісне значення назви» [199, с. 18].

У кінці XV ст. й на початку XVI ст. слово *Україна* широко вживали на означення пограниччя, а мешканців тих *україн* (наприклад, подільської, волинської чи брацлавської) називали *україніянами* або *українниками*. Із XVI ст. назва *Україна* побутує тільки в значенні «країни або держави, заселеної українцями», в дальшому значенні – як «країна» (подібно до гр. *κόρα*, лат. *regio*), «далекий край», у народних піснях – як «вільна земля» [187].

Розглядає також Я. Рудницький вживання назви *Україна* в різних слов'янських мовах. За його твердженням, засвідчена ця назва «насамперед на українському ґрунті (починаючи з XII ст.), згодом у найближчих сусідів: поляків та москвинів (з XVI ст.). У XVII ст. постає штучне політично-тенденційне пояснення України як периферії Польщі (Ґрондський) чи периферії Росії», хоч, починаючи з XVI ст., і назва «Україна», і апелятив «україна» мають уже значення не межової землі, а землі, країни взагалі» [188].

Не погоджуючись із такою хронологізацією вживання слів *україна* та *окраїна*, Ю. Шевельов зазначає, що, по-перше, значення «межівна земля» зберігалось і в XVII ст., а по-друге, слово *окраїна* ніколи не могло виникнути як самостійне в українській мові, а лише як фонетичний варіант слова *україна*: «це слово російське, не вживане в добрій українській мові, але штучно поширене за недавніх часів (у конкуренції з питомим *околиця*)» [271, с. 427].

Подібно до інших патріотично налаштованих заокеанських учених, Я. Рудницький у численних публікаціях оскаржував написання *The Ukraine* (провінція Україна, частина Росії або Польщі) замість *Ukraine* (державна Україна). Мовознавець також слушно наголошував на тому, що нове осмислення назви Україна як країни, держави українського народу потребує сполучення цього оніма з прийменником *в*, тобто правильною необхідно вважати прийменниково-іменникову форму *в Україні*, а не *на Україні*.

4.4. Я. Рудницький про особливості побутування українських онімів у Канаді

Важливим складником національної самобутності та історичної пам'яті Я. Рудницький уважав збереження українських антропонімних і топонімних назв у Канаді. Науковець виступав проти нівеляції та спотворення українських географічних і особових назв в умовах еміграції, неправильної транслітерації їх при перекладі, ідеологізації та дилетантського підходу до тлумачення їхньої етимології. Вагомими є праці мовознавця, у яких автор розглядає особливості побутування українських онімів у чужомовному середовищі: «Міжмовні

контакти в галузі топонімії» (1938); «Канадійські місцеві назви українського походження» (1949, 1951, 1957), «Місцева назва «Петлюра» в Манітобі» (1949), «Передвісник українства в Канаді: Про топонім Хортиця в провінції Манітоба» (1951), «Classification of Canadian Geographical Names» («Класифікація канадських географічних назв» (1952)); «Ukrainian Place Names of Canadian Geography» («Українські місцеві назви Канади» (1956)), «Slavonic Toponymic Neologisms in Canada» («Слов'янські топоніми-неологізми Канади» (1956)), «Manitoba: Mosaic of Place Names» («Мозаїка місцевих назв Манітоби» (1970)), «Slavic Geographical Names in Manitoba» («Слов'янські географічні назви Манітоби» (1973)), «Mosaic of Winnipeg Street Names» («Мозаїка вулиць Вінніпегу» (1974)) та ін. [284 ; 287].

Особливої уваги заслуговує дослідження автора «Канадійські місцеві назви українського походження» (1951), у якому «в історичному, етнічному, морально-естетичному, мовознавчому аспектах» проаналізовано 180 найбільш характерних українських топонімів, що отримали нове місце побутування на канадській землі [176, с. 11].

1952 року на IV Міжнародному ономастичному конгресі в Осло Я. Рудницький у доповіді «Classification of Canadian Geographical Names» («Класифікація канадських географічних назв») уперше запропонував лінгвістичну та ономастичну класифікації топонімів Канади [297, с. 5]. Відповідні матеріали викладено також у передмові до праці «Канадійські місцеві назви українського походження» [176, с. 5–11].

Лінгвістична класифікація канадських топонімів відбиває походження географічних назв, у зв'язку з чим автор виокремлює 1) корінні **індіанські** топоніми (*Toronto, Winnipeg, Saskatoon*) і 2) запозичені топоніми: а) **романського** (португальського (*Fundi*), іспанського (*Quadra, Toledo*), французького (*Montreal, Portage la Prairie*) та ін.), б) **германського** (англо-саксонського (*Cambridge, Westminster*), німецького (*Luter, Heidelberg*), ісландського (*Reykjavic*), голландського (*Bergen, Copenhagen*) та ін.), в) **кельтського** (ірландського (*Belfast, Mayo*), шотландського (*Argull, Scotland*

Farm)), г) **СЛОВ'ЯНСЬКОГО** (українського (*Ukraine, Halych*), російського (*Volga*), польського (*Wisla*) і т. д.) походження; д) топоніми, що походять від слів з **ІНШИХ МОВ** (латинської (*Regina*), грецької (*Alpha, Delta*), єврейської (*Jesus, Baracca*) тощо) і штучні ономастичні **НЕОЛОГІЗМИ** (*Transcoona, Ukalta*) [297, с. 8–9].

Ономастична класифікація Я. Рудницького пов'язана зі способом творення цих канадських назв. На переконання вченого, у країнах Нового Світу механізм надання назв місцевостям завжди був однаковим: або назва з'явилась як автохтон, або була перенесена, або утворилась як ономастичний неологізм [297, с. 5]. Зважаючи на це, мовознавець виділяє такі групи:

- 1) автохтони (аборигенні назви Америки): *Winnipeg, Niagara, Abitibi*;
- 2) запозичені місцеві назви (найчастіше – з Європи):
 - а) переміщені топоніми: *London, Paris, Stockholm, New Kiev, Warsaw*;
 - б) перенесені назви антропонімного походження: *Vancouver, St. Boniface, Olga, Kulish*;
- 3) канадські новотвори: *Portage la Prair, Transcona* [297, с. 9].

У статті «Toponymic Neologisms in Canada» («Слов'янські топоніми-неологізми Канади» (1956)) знаний філолог діаспори виокремив такі види цих найменувань: 1) описові топоніми (*Woodnorth, Man.*); 2) скорочені назви: а) аббревіації (*Sadlow, Man.*; *Sadlow* < *Sadlowski*); б) складені аббревіації (*Nacmine, Alta*; *Nacmine* < *North American Colliers Mine*); 3) етимологічні деформації офіційних назв (*Krilyk, Man.*; *Krilyk* < *Cloar Lake*) [317, с. 12].

Виходячи з викладених вище власних класифікацій (лінгвістичної й ономастичної) та враховуючи історичну класифікаційну схему Армстронга, Я. Рудницький виводить формулу для етимологічного пояснення канадських назв місцевості:

$$PN = \frac{O}{H, L}$$

Цю формулу, у якій *PN* – назва місцевості, *O* – дані ономастичної класифікації Я. Рудницького, *H* – дані історичної класифікації Армстронга, *L* – дані

лінгвістичної класифікації Я. Рудницького, відомий український ономаст діаспори вважає універсальною для етимологічного пояснення американських географічних назв загалом [297, с. 10].

Канадські топоніми українського походження почали з'являтися внаслідок масової імміграції українців на ці терени. Як зазначають дослідники, основний топонімікон Канади був уже створений англійцями та французами на базі індіанських й ескімоських найменувань, українські назви могли отримати лише невеликі населені пункти, переважно в західних провінціях, оскільки вони заселялися пізніше [91, с. 79].

Авторська класифікація канадських топонімів українського походження, як і класифікація канадських топонімів загалом, базувалася на їхньому топотворенні, унаслідок чого Я. Рудницький виокремив такі види цих онімів: 1) перенесені з України топоніми; 2) топоніми, утворені від українських антропонімів; 3) топоніми, утворені в Канаді від апелятивних українських іменників або прикметників [319, с. 2–8].

Перенесеними топонімами вчений вважає назви населених пунктів України, якими іммігранти назвали новостворені поселення в Канаді, наприклад: *Antonivka, Sask.*; *Borshchiv, Sask.*; *Brody, Alta.*; *Odesa, Sask.*; *Poltava, Ont.*; *Rawa Ruska, Man.*; *Sniatyn, Alta.*; *Ternopil, Sask.*; *Ukraina, Man.* та ін. [319, с. 2]. Деколи такі назви доповнювали означенням «новий»: *New Kyiv, Alta.*; *Novy Sokal, Alta.* Деякі канадські поселення отримали назви річок України: *Dnieper, Sask.*; *Prut, Zbruch, Man.* [319, с. 4].

До топонімів, утворених від українських антропонімів – імен або прізвищ видатних діячів України чи канадських першопоселенців-українців, Я. Рудницький зараховує, наприклад, такі: *Bohdan, Man.*; *Vasyliv, Sask.*; *Whitkow, Sask.*; *Gonta (Honta), Man.*; *Taras, Sask.*; *Sirko, Man.* [319, с. 4].

Серед топонімів, утворених у Канаді від апелятивних українських іменників або прикметників, Я. Рудницький виокремлює кілька підгруп:

а) назви, що передавали яку-небудь зовнішню прикмету місцевості: *Hory, Sask.*; *Dibrova Man.*; *Dolyny, Man.*; *Ozerna, Man.*; *Zelena, Man.* [319, с. 2];

б) назви, що трактуються як певний символ або заклик: *Vilna, Alta; Dilo, Alta; Zoria, Man.; Slawna, Alta; Slawna, Man.* [319, с. 4];

в) назви, утворені з поєднання двох скорочених частин власних імен: *Krydor, Sask.* – з початку прізвища одного з перших поселенців Петра Крисака (*Krysak*) і закінчення імені іншого – Теодора Луцика (*Teodor*); *Ukalta, Alta* – від поєднання початку назви *Ukraine* і скорочення *Alta* від *Alberta* [310, с. 90];

г) назви, утворені зі словосполучень: *Myrnam, Alta* від українського «мир нам» у значенні побажання [319, с. 2–8].

Наявність таких українських топонімів у Канаді підтверджує їхній безпосередній зв'язок із реаліями, що відображають історію та самобутність культури українського етносу.

Приймаючи загалом таку класифікацію, сучасні мовознавці вбачають у ній деякі неточності щодо окремих онімів. Наприклад, у дослідника О. Кавецького викликає заперечення те, що Я. Рудницький відносить німецьку назву Львова *Lemberg* до українських, *Orlov, Tolstoy, Vostok* – до російських, *Kleczkowski* – до польських, *Leeshore, Galician Lake* – до англійських назв, покликаючись на те, що ці назви дали канадським поселенням українці [91, с. 79].

Я. Рудницького непокоїла наукова транслітерації українських онімів, тож відомий філолог, як і видатний географ В. Кубійович, опрацьовував правила відтворення українських назв латинськими літерами: *Kyiv, L'viv, Sich, Halyczyna, Hoverla, Dnister, Dnipro Shevchenko, Kolomyia* [67, с. 152]

Як свідчать сучасні дослідники, топоніми з давньою традицією вживання в англійській мові пристосувалися до її фонетичних і граматичних типів (*Kyiv, the Dnieper, Ukraine*), а інші в англійських контекстах транслітеруються з наближенням до оригінального звучання (*Lviv, Kharkiv, Cherkasy, Prekarpathia* тощо) [91, с. 79].

Найбільшою та найуживанішою групою української лексики в мовленні канадських українців залишаються антропоніми [91, с. 78]. Я. Рудницький плідно працював у сфері вироблення єдиних і науково виправданих вимог транслітерації українських імен і прізвищ, укладав картотеки українських

прізвищ. Наприклад, в Оттавському державному архіві знаходяться 10 000 карток із козацькими прізвищами з 1649 року і 30 000 карток із прізвищами канадських українців, зібраних науковцем [26, с. 15].

Однією з найнебезпечніших загроз для втрати національної ідентичності мовознавець уважав англізацію українських імен і прізвищ у Канаді та США, тому вже з 1949 року розпочав дослідження змін у структурі антропонімів у Північній Америці. Матеріали щодо таких змін учений репрезентує в працях: «Slavic linguistic Atlas of Canada and the U.S.A.» («Слов'янський лінгвістичний атлас Канади та США» (1949, 1952)); «Structural Changes in American and Canadian Surnames» («Структурні зміни в американських і канадських прізвищах» (1956)) і «Slavic Given Names in Canada and the U.S.A.» («Слов'янські імена в Канаді та США» (1957)), «Canadianization of Slavic Names as a Linguistic Problem» («Англізація слов'янських імен в Канаді як лінгвістична проблема» (1957)), «Onomastic Bilingualism» («Ономастичний білінгвізм» (1957)), «Anthroponymic Changes in Canada and the USA» («Зміни антропонімів Канади та США» (1974)), «Socio-onomastic Status of Women» («Соціо-ономастичний статус жінки» (1987)) [284; 287].

Дослідивши закономірності змін імен та прізвищ українського походження в англomовному середовищі Канади та США, учений демонструє, яким чином так звані «іммігрантські» мови адаптували свою систему антропонімів до ономастичних форм (зразків) офіційної мови (американської або канадської англійської), зауважуючи при цьому, що прізвища українців виявляють більшу стійкість перед асиміляцією, ніж імена.

До типових змін у системі антропонімів Північної Америки, за словами Я. Рудницького, належать: повна асиміляція, часткова асиміляція та гібридизація [296, с. 34–39].

Одним із видів повної асиміляції особових назв, на думку автора, є їхній буквальный або приблизний переклад, наприклад: *Ukrainian: Slava* – змінене: *Gloria*; *Ukrainian: Lyubov* – змінене: *Love*; *Ukrainian: Nadia* – змінене: *Hope*;

Ukrainian: Vera – змінене: *Faith* [296, с. 34]. Зауважмо, що більшість прикладів узято Я. Рудницьким із «*Manitoba Gazette*» (1927–1954 pp.).

Якщо ім'я не може бути перекладене без ретельного вивчення його етимології чи матиме неприємне звучання після перекладу, відбувається інший вид повної асиміляції, яку Я. Рудницький називає факультативною (або випадковою) заміною імен, наприклад: *Slavic: Wyrostak* – змінене: *Young*; *Slavic: Michaluk* – змінене: *Williams*; *Slavic: Tkaczyk* – змінене: *Weaver*; *Slavic: Wowchuk* – змінене: *Teal* [296, с. 36].

Фольк-етимологічна заміна викликана адаптацією всіх антропонімних рис слова з іммігрантської мови до найбільш схожого за звучанням англомовного слова, наприклад: *Ukrainian: Chlibeckyj* – змінене: *Chillyback*, *Ukrainian: Szczur* – змінене: *Stewart*, *Ukrainian: Szmala* – змінене: *Smart*, *Ukrainian: Antonyshyn* – змінене: *Intonation*, *Ukrainian: Smilyj* – змінене: *Smiley* [296, с. 37].

Часткова асиміляція українських імен і прізвищ, за Я. Рудницьким, відбувається за рахунок скорочення певних частин морфемного складу онімів, унаслідок чого ці власні назви уподібнюються до односкладових англійських імен типу *Brown, King, Bob, Mike*.

Скорочення зазнають антропоніми, що містять у своєму складі три і більше складів, односкладові та двоскладові імена при цьому залишаються без змін. Залежно від того, яка з частин слова (початок, середина чи кінець) усикається, Я. Рудницький виокремлює частково освоєні назви:

1) зі скороченням кінця слова (*final shortening*), наприклад: *Slavic: Yakimishchak* – скорочене: *Yak*; *Slavic: Wolokhatuk* – скорочене: *Wall*; *Slavic: Klosowski* – скорочене: *Klos*; *Slavic: Sadlowski* – скорочене: *Sadlow*; *Slavic: Zaparowych* – скорочене: *Zapar*; *Slavic: Zaporozhan* – скорочене: *Zap*; *Slavic: Ostapchuk* – скорочене: *Ost*; *Slavic: Molodozhanin* – скорочене: *Mol*; *Slavic: Starchevskyj* – скорочене: *Star*; *Slavic: Danylo* – скорочене: *Dan*;

2) зі скороченням середини слова (*medial shortening*), наприклад: *Ukrainian: Derenchuk* – скорочене: *Derchuk*; *Ukrainian: Reshitnyk* – скорочене: *Reshnyk*;

3) зі скороченням початку слова (*initial shortening*): *Ukrainian: Smeretshanski* – скорочене: *Shanski*; *Ukrainian: Kachorovsky* – скорочене: *Key*;

4) із скороченням складів на початку і в кінці слова, наприклад: *Polish: Zaslowski* – скорочене: *Slav*; *Ukrainian: Zaporovich* – скорочене: *Parr* [296, с. 37–38].

Гібридизація, з погляду міжмовних контактів, – це інтеграція в межах слова елементів обидвох мов і утворення неологізму одразу в двох мовах. Практично всі імена, які не можуть бути віднесені до перелічених вище видів (категорій), на думку Я. Рудницького, доцільно вважати ономастичними гібридами, як-от: *Polish: Cybulski* – гібридизоване: *Cybold*; *Ukrainian: Wasylyshun* – гібридизоване: *Wasley*; *Russian: Moroz* – гібридизоване: *Morroze* [296, с. 38–39].

1987 року на XVI Міжнародному ономастичному конгресі в Лавалі вчений виступив із доповіддю «Socio-Onomastik Status of Women» («Соціо-ономастичний статус жінок»). На основі аналізу антропонімів Канади і США дослідник виокремив три типи соціо-ономастичних змін жіночих імен і прізвищ після шлюбу. На думку дослідника, це:

1) соціо-ономастична повна асиміляція, що відбувається, коли жінка переймає після шлюбу (овдовіння, розлучення) повні ім'я та прізвище свого чоловіка, наприклад: *Miss Mary Miller* після шлюбу з *John Peter Smith* стає *Mrs. John Peter Smith*; *Miss Marusia Korychanski*, вийшовши заміж за *John Klumkiw*, перетворюється на *Mrs. John Klumkiw* [312, с. 14–15];

2) соціо-ономастична часткова асиміляція, що відбувається, коли жінка зберігає своє ім'я після шлюбу (овдовіння, розлучення) та бере лише чоловікове прізвище, наприклад: *Miss Mary Miller* після шлюбу з *John Peter Smith* стає *Mrs. Mary Smith* [312, с. 15–16];

3) соціо-ономастична гібридизація, що відбувається, коли жінка після шлюбу (овдовіння, розлучення) залишає дівоче ім'я та дівоче прізвище, додавши до них прізвище чоловіка, часто через дефіс, наприклад: *Miss Mary*

Miller після шлюбу з *John Peter Smith* стає *Mrs. Mary Miller-Smith* чи *Mrs. Mary Miller-Smith*; *Tania Nosko* стає *Tania Nosko-Oboroniv* тощо [312, с. 16–17].

Автор протестує проти дефемінізації та спотворення слов'янських імен під соціальним тиском англо-саксонської та французької іменних систем (коли українка *Miss Mary Solodka* стає *Mrs. Mary Dykyj* (замість *Dyka*) після шлюбу з *Mr. Dykyj*), полька *lady Helena Kozibrodzka* стає *Mrs. Helena Dobrowolski* (замість *Dobrowolska*), вийшовши заміж за *Mr. Dobrowolski* [312, с. 18–19].

Із метою уникнення таких прикрих мовних недоречностей Я. Рудницький рекомендує зробити загальноприйнятими такі вимоги:

1. Заміжні жінки повинні мати змогу переймати лише прізвище чоловіка.
2. Заміжні жінки повинні мати право зберігати своє ім'я, а не змінювати його на ім'я свого чоловіка.
3. Жіночі прізвища, що належать до мовної системи, у якій граматично розрізняють жіночий і чоловічий рід, повинні вживатися з відповідними роду суфіксами та закінченнями [312, с. 20].

Отже, питання транслітерації та класифікації українських антропонімів і топонімів у працях Я. Рудницького були висвітлені досить ґрунтовно. Як зазначає сучасний дослідник О. Кавецький, найбільш докладним списком місцевих назв українського походження в Канаді досі залишається список, укладений Я. Рудницьким [91, с. 79]. Наукове зацікавлення викликають роботи вченого, у яких автор розглядає особливості побутування та перспективи збереження українських власних назв у чужомовному середовищі.

Висновки до четвертого розділу

Внесок Я. Рудницького в становлення й розвиток української ономастики досить вагомий. У своїх працях науковець розглядає як теоретичні проблеми, що стосуються взаємозв'язку власних і загальних назв, походження, функціонування онімів, розвитку семантичних процесів у цій сфері, так і питання прикладного характеру. Зокрема, відомого ономаста цікавила важлива проблема топонімної омонімії. Визначаючи критерії встановлення

первинності / вторинності однойменних (омонімних) ойконімів і гідронімів, Я. Рудницький спирався на досвід своїх попередників, вважаючи первинною назву річки чи гори. Прямолінійний підхід до взаємозв'язку часу фіксації власних назв в історичних джерелах та їхньої первинності / вторинності привів мовознавця до недостатньо вмотивованого висновку про первинність найменувань, що першими засвідчені в джерелах. У сучасних топонімічних дослідженнях відповідний розгляд однойменних гідронімів / ойконімів передбачає з'ясування передусім мотиваційних і словотвірних ознак цих пропріативів.

ГНБ – це перша у вітчизняній ономастиці наукова робота, у якій докладно описано гідроніми, омоніми та ойконіми одного з найдавніших регіонів України. В указаній праці автор із належною повнотою опрацював значний обсяг фактичного матеріалу, який використовували пізніші дослідники топонімів цього ареалу. У монографії застосовано діахронічний підхід до аналізу географічних назв у їхньому зв'язку з місцевими топографічними реаліями та говорами, а також подано чітку класифікацію онімів за семантикою твірних основ. Значну цінність становлять вміщені тут словники. Проте вчений лише подекуди розкривав походження розглянутих найменувань, тобто в цьому дослідженні Я. Рудницький недостатньо послідовно реалізував етимологічний принцип їхнього вивчення. Натомість у сучасній топоніміці етимологізацію визнають одним із тих підходів, який забезпечує ефективне відновлення базової (доонімної) семантики й виявлення особливостей формування фонетичної, морфологічної, словотвірної структури власних назв.

В інших розвідках, присвячених поясненню певних найменувань, зокрема таких, як Волинь, Дрогобич, Самбір, Я. Рудницький, спираючись на відповідні ономастичні типи, простежував етимологію зазначених топонімів. Якраз ті студії, в яких дослідник розкриває етимологію онімів, свідчать про ґрунтовне опрацювання ученим усіх дотичних топонімічних публікацій, глибокий і докладний аналіз найменувань, досконале володіння порівняльно-історичним методом, а також часто виявляють власну думку, позицію автора. І хоча не всі

запропоновані вченим етимології в сучасній ономастиці визнаються правильними, проте здебільшого вони демонструють належну обґрунтованість висунутих гіпотез, чіткість доказової бази.

Заслуговує на схвалення здійснений Я. Рудницьким структурно-граматичний аналіз апелятива та власної назви «Україна». Дослідник визначає їхні первісні значення, простежуючи відповідні змістові перетворення. Історичний розвиток семантики мотивувальної лексеми й самого етнотопоніма автор розкриває, покликаючись на багатий і різноманітний фактичний матеріал, зокрема залучений з інших слов'янських мов.

Предметом дослідження мовознавця були також міжмовні зв'язки у сфері ономастики: особливості передання топонімів іншою мовою, вироблення єдиних і науково обґрунтованих вимог транслітерації українських імен, прізвищ і географічних назв, питання функціонування та правопису українських онімів в чужомовному середовищі.

Отже, незважаючи на окремі неточності, дослідження Я. Рудницьким української топонімії й ономастикону загалом були вагомим явищем у науці свого часу та багато в чому не втратили своєї наукової вартості в наші дні.

Основні положення розділу 4 апробовано в статті «Внесок Ярослава-Богдана Рудницького у розвиток української топоніміки» [32].

РОЗДІЛ 5

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ Я. РУДНИЦЬКОГО

Серед широкого кола наукових пошуків Я. Рудницького значне місце посідала діалектологія. На вибір цього напрямку діяльності вченого значною мірою вплинули обставини. Свого часу на кафедрі української філології Львівського університету, де навчався майбутній славіст, а також у межах діяльності семінару з «руської» (української) філології розгортається вивчення діалектів української мови, до якого й долучився молодий учений.

Першою в цій галузі стала «Діалектологічна праця в терені», датована 1933 роком. 1934 року Я. Рудницький захистив магістерську роботу «Наростки *-ище, -исько* в українській мові» під керівництвом відомого польського діалектолога професора Я. Янова. Згодом вийшли друком «До бойківсько-наддністрянської мовної межі» (1935), «Львівський говір» (1937), «Найважливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини» (1938), «Ukrainische Mundarten Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Wojkisch und Huzulisch)» («Українські говори Південних Карпат (лемківський, бойківський, гуцульський)» (1940), співавтор Г. Наконечна), «Südkarpatoukrainisch aus Pnyca (Wojkenland)» («Говір Ільниці на Закарпатті» (1944)), «Нарис української діалектології» (1946), «Гадяцький говір» (1949) та ін. [284 ; 287].

Діалектологічні дослідження Я. Рудницького стосуються таких важливих питань, як діалектне членування української мови й основні риси діалектних угруповань, визначення меж українських говорів, дослідження окремих південно-західних діалектів, характеристика географічного поширення дериватів із суфіксами *-ище, -исько, -сько* в українських говорах у синхронії та діахронії, вивчення львівського міського говору.

Я. Рудницький започаткував дослідження перехідних, мішаних діалектних утворень («До бойківсько-наддністрянської мовної межі» (1935), «Нарис української діалектології» 1946)), одним із перших почав вивчати міський сленг (ЛУГЗ (1943)). Я. Рудницький брав також участь у виданні

українських діалектних текстів. Потрапивши в умови канадської еміграції, учений продовжив свої діалектологічні студії. Я. Рудницький постійно записував і досліджував зразки діалектного мовлення українських емігрантів, про що свідчать його публікації: «Remarks on Literary Ukrainian and Dialects in Canada» («Зауваги щодо функціонування української мови та її діалектів у Канаді» (1954)), «Phonological innovation in Canadian Ukrainian» («Фонологічні нововведення в канадському діалекті української мови» (1961)). Подібно до А. Кримського, який успішно поєднував мовознавчу діяльність, зокрема діалектологічну, із фольклористичною, Я. Рудницький видав чотири томи «Матеріалів до українсько-канадської фолкльористики і діалектології» [180 ; 181 ; 182 ; 183]. Цінність зібраного матеріалу полягає в тому, що вчений задокументував усі діалектні особливості мови поселенців, зібрав багату фонотеку живого мовлення кількох поколінь канадських українців.

5. 1. Проблема класифікації українських діалектів

Питання діалектної диференціації української мови висвітлене Я. Рудницьким у працях УМГ (1965) та «Нарис української діалектології» (1946).

Стосовно територіального обсягу та глибини мовних розбіжностей місцевих різновидів мови дослідник уживає терміни *говірка*, *говір*, *діалектна група*, *наріччя* в традиційному значенні, проте до 1949 року не використовує термін *діалект*. Мовознавець не лише розглядає фонетичні, граматичні, лексичні відмінності між наріччями та говорами, але й визначає основні лінгво-соціальні чинники, що впливали на просторове розмежування мови. Їх Я. Рудницький поділяє на екстралінгвальні (природні умови – гори, болота, які спричиняли нерівномірний розвиток української мови на її теренах, колонізаційні рухи українських племен, впливи чужих мов, релігійні та політико-економічні обставини) та інтралінгвальні. На думку вченого, найважливішим власне мовним чинником є тенденція до наслідування, за його термінологією, «*гін до наслідування*» [УМГ, с. 30]. Прикладом реалізації цієї

тенденції діалектолог вважає появу голосних *e, i* після м'яких приголосних у бойківському говорі, найголовніша риса якого – збереження чистого звука *a* в цій позиції, наприклад: *сяду, зять*. За Я. Рудницьким, вимова на зразок *седу, зеть* тощо зумовлена тим, що *«важливіші культурно-економічні осередки знаходяться на терені наддністрянських говірок, а селяни з Бойківщини, що мусять ці осередки відвідувати, наслідують їхній говір»* [УМГ, с. 30]. Характерно, що на це явище звернули увагу й пізніші дослідники вокалізму бойківських і наддністрянських говірок. А. Залеський у монографії «Вокалізм південно-західних говорів української мови» пояснює незакономірний перезвук *a > e* в бойківських говірках міждіалектними контактами. Цей український мовознавець прийшов до такого самого висновку, як і Я. Рудницький, стосовно наслідування носіями бойківського говору *«зразкової, красивішої й правильнішої»*, на їхню думку, сусідньої наддністрянської говірки [82, с. 107].

В українській діалектології, починаючи з ХІХ ст., висувались як двочленна, так і тричленна класифікації українських діалектних угруповань. Автором двочленної класифікації українських говорів був М. Максимович, який заклав основи української діалектології. Учений розрізняв малоруське, або українське (північно-східне), та червоноруське, або галицьке (південно-західне) наріччя. Поділ на три наріччя запропонував К. Михальчук у праці «Наріччя, піднаріччя і говори Південної Росії у зв'язку з наріччями Галичини». Зіставивши фонетичні й морфологічні діалектні факти, К. Михальчук виділив поліське, українське та червоноруське (русинське чи русняцьке) наріччя, окреслив їхні зовнішні межі, внутрішню диференціацію на менші мовно-територіальні утворення [56, с. 150]. Як зазначає Ю. Шевельов, «удосконалений пізніше І. Зілинським та В. Ганцовим Михальчуків поділ тепер належить до майже загальноприйнятих» [274, с. 99].

Я. Рудницький, услід за І. Зілинським, виділяє в межах української мови два наріччя – південне й північне, а в південному ще дві групи говорів – південно-західну й південно-східну [УМГ, с. 32]. Таке діалектне членування української мови насправді сприймається як тричленне [37, с. 16].

Указані наріччя та західну й східну групи говорів південного наріччя дослідник розмежовував, спираючись на їхні фонетичні, морфологічні й синтаксичні відмінності, а також на особливості в наголошуванні різних частин мови [УМГ, с. 32–35].

Подібний підхід до діалектної диференціації української мови спостерігаємо й у нинішніх діалектологічних працях, зокрема в матеріалах «Атласу української мови» [4]. Три українські наріччя визначаються сукупністю фонетичних, граматичних і лексичних рис. Кожне наріччя складається з окремих діалектів, які поділяють на ще менші – говірки [7, с. 56–57].

Розглядаючи територіальне розміщення говорів, Я. Рудницький виокремлює в кожному наріччі й групі певні підгрупи чи окремі говори. Північноукраїнська група говорів, на думку вченого, має у своєму складі *«три головні підгрупи: східно-поліську, середньо-поліську і західно-поліську»* [УМГ, с. 37]. Південно-західна група говорів, за Я. Рудницьким, поділяється на такі говори: 1) карпатські: а) лемківський; б) бойківський; в) гуцульський; 2) наддністрянські (опільські); 3) надсянські; 4) покутсько-буковинські; 5) подільські; 6) південноволинські. Характеризуючи цю групу, мовознавець відзначає її строкатість і різноманітність [37, с. 16 ; УМГ, с. 36–37].

У межах південно-східної групи говорів автор виокремлює полтавський та південно-київський говори, що лягли в основу нової української літературної мови. Визнаючи, що ця група досліджена недостатньо, мовознавець наголошує, що між говорами цієї групи простежуються відмінності здебільшого в *«словниковому та фразеологічному матеріалі»* [УМГ, с. 37].

За Я. Рудницьким, північне наріччя й південно-західна група говорів характеризуються діалектною розчленованістю, зумовленою різними чинниками: *«відбиттям певною мірою мови давніх племен, стабільністю меж колишніх феодальних і державно-адміністративних утворень, поміркованою інтенсивністю міграції населення»* [УМГ, с. 37]. Південну межу власне північноукраїнського наріччя діалектолог визначив по лінії Холм – Ковель

і далі на схід. Як зазначив учений, на широкій смузі між Ковелем і Луцьком побутують *«перехідні говірки від північних до південних на північній основі, південною межею яких є лінія децю північніше міст Грубешів – Дубно – Остроз»* [УМГ, с. 38].

Висловлював мовознавець і свої міркування щодо меж західнополіського діалекту: *«Границя йде приблизно бігом Нарви й Ясьольди до Вігонівського озера, а звідсіля в південно-східньому напрямі до Турова й даліше Прип'яттю до Дніпра»* [УМГ, с. 38]. На басейн річок Нарви, Ясельди та Прип'яті як північну межу західнополіського говору вказували й інші відомі діалектологи. Г. Аркушин зазначає, що сучасну північну межу між українськими та білоруськими говірками, як і в попередні століття, створено природою, а саме: ріками Ясельда – Прип'ять – Горинь і болотами на північ від них [3, с. 11].

Автори сучасних діалектологічних праць у системі поліських діалектів розрізняють такі самі підгрупи, як і Я. Рудницький, з уточненням, що до західнополіських говорів прилягають і підляські [3, с. 12], інший термін – надбужько-поліські [7, с. 203 ; 73, с. 170] говірки. У системі південно-західних діалектів виокремлюють такі групи говорів: волинсько-подільську (з дрібнішими одиницями – південноволинськими й подільськими говірками), галицько-буковинську (охоплює наддністрянські, покутсько-буковинські, східнокарпатські, або гуцульські, а також надсянські говірки) і карпатську (до неї належать північнокарпатські, або бойківські, середньозакарпатські, західнокарпатські, або лемківські, говірки). У систему південно-східних діалектів входять середньонаддніпрянські, слобожанські та степові групи говірок [7, с. 233].

Зауважимо, що Я. Рудницький, подібно до І. Зілинського, гуцульський говір відносив до карпатських, натомість відповідно до сучасного членування цей східнокарпатський говір за притаманними йому мовними особливостями входить до галицько-буковинської групи. Не виокремлював учений також

середньозакарпатських говорів, а в системі південно-східної групи назвав лише найбільш вивчені, оцінюючи їх як основу нової української літературної мови.

Я. Рудницький уперше у вітчизняній лінгвістиці вчений вказав на перехідні, мішані діалектні утворення, зауважуючи, що лише частина північноукраїнських говорів *«зберегла чистий тип цієї групи, на південній її частині дуже сильно позначився вплив південно-українських говорів»* [УМГ, с. 37]. Тому говори, сформовані на північній основі, яким властиві деякі риси південного наріччя, за діалектологом, необхідно визнати перехідними.

5.2. Дослідження бойківського й наддністрянського говорів

Учений спеціально досліджував окремі південно-західні діалекти, насамперед бойківський. За Я. Рудницьким, *«бойківський говір у Карпатах – найближчий до літературної мови з усіх західноукраїнських говорів»* [170, с. 9]. Ця думка діалектолога узгоджується з поглядами інших мовознавців. С. Рабій-Карпинська зауважує, що бойківський говір, *«побіч архаїзмів виказує спільні мовні явища з наддніпрянськими говорами, що стали основою української літературної мови»* [163, с. 78].

Сучасники Я. Рудницького відносили бойківський говір до південно-східної групи карпатських говорів із рухомим наголосом [163, с. 80]. Разом із бойківським до цієї групи тоді зараховували лемківський, гуцульський і покутсько-буковинський діалекти [290, с. 9].

Важливою проблемою в дослідженні бойківського говору в тодішній діалектології було визначення меж його поширення. Нині бойківський, або північнокарпатський, говір – це один із архаїчних говорів карпатської групи південно-західного наріччя, що охоплює говірки північних схилів Карпат (Бойківщина) – південних районів Львівської та північно-західних районів Івано-Франківської областей, деякі говірки суміжних районів Закарпатської області; межує на півночі з наддністрянським, на сході – з гуцульським, на півдні – із закарпатським, на заході – з лемківським говорами [126, с. 75].

Проте свого часу визначення територіальних меж бойківського говору було суперечливим. Зокрема, наприкінці XIX – на початку XX ст. українознавчі енциклопедії окреслюють територію бойківського говору між верхньою течією Сяну і Лімницею, а ріки Стрваж і Дністер з його лівою притокою Лімницею слугують північним кордоном Бойківщини [89, с. 127]. І. Зілинський та С. Рабій-Карпинська визначали територію бойківського говору від ріки Солинки на заході до ріки Лімниці на сході [85, с. 26]. Я. Рудницький вважає західною межею Бойківщини долину річки Солинки [ГНБ, с. 1]. Мовознавці дотримувалися також думки, що на південний схід від Хирова починається бойківсько-наддністрянська мовна межа [116, с. 19].

Відмінності в поглядах дослідників на мовні межі Бойківщини Я. Рудницький пояснює як відсутністю монографічних праць про проміжні діалектні території (бойківсько-лемківські й бойківсько-наддністрянські), так і недостатньою увагою діалектологів до вивчення перехідних чи мішаних говорів. Бажаючи усунути ці лакуни, учений намагається визначити бойківсько-наддністрянське пограниччя на основі аналізу діалектних явищ.

Першою спробою мовознавця виявити ізоглоси окремих мовних явищ, що проходять північним кордоном Бойківщини, була стаття «Важливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини», у якій дослідник визначив межі поширення таких специфічних фонетичних явищ бойківського говору, як рефлексія *a* після м'яких приголосних, корональне пом'якшення зубних приголосних, м'який *p'* у кінці слова, задній *ы*, міжслівне сандгі (сантхі) (термін увели давньоіндійські граматисти для позначення звукових змін на межі морфем або слів залежно від їхнього фонетичного оточення) [168, с. 94–95]. Ці ізофони дали змогу чітко встановити межу бойківського говору, на північ від якої, на думку автора, «знаходяться говори мішані чи перехідні від бойківських до наддністрянських» [168, с. 97].

Предметом досліджень ученого стали говірки сіл Стара Ропа Старосамбірського району, Багновате Турківського району та Сеничів Долинського району. На прикладі говірки села Стара Ропа, яку Я. Рудницький

кваліфікував як «мішану бойківсько-наддністрянську говірку з перевагою наддністрянських мовних рис» [170, с. 12], діалектолог вивчав перехідну смугу бойківського й наддністрянського говорів, наголошуючи, що північна межа чистого бойківського говору проходить нижче на південь від цього села [37, с. 17 ; 170, с. 13–14].

Аналізуючи бойківські говірки, Я. Рудницький дотримувався певних методологічних засад: 1) використання власноручно зібраних експедиційним шляхом матеріалів і діалектологічних записів для точної характеристики фонетичної системи говору та вимови звуків; 2) застосування етимологічного підходу до аналізу звукового рівня говору. Варто зауважити також, що додатками до окремих діалектологічних праць ученого були словники діалектизмів.

Вивчення бойківського говору як окремої діалектної одиниці представлене у монографії про південнокарпатські говори, написаній у співавторстві з Г. Наконечною. Саме позначення *Ukrainische Mundarten Südkarpatoukrainisch* (українські говори Південних Карпат) вжито в праці в географічному плані: воно окреслює їхнє розміщення на південних гірських хребтах Карпат [297, с. 10]. Емпіричну основу дослідження склали записи на грамплатівках діалектного мовлення південнокарпатських лемківських, бойківських і гуцульських говірок, зібрані упродовж 1934–1937 рр. На думку авторів цієї роботи, добре обізнаних із усіма попередніми дослідженнями вказаного регіону, зокрема з важливими працями О. Броха, І. Верхратського, В. Гнатюка, І. Панькевича, наукове зацікавлення південнокарпатськими діалектами спричинене як архаїчністю цих гірських діалектів, важливою для з'ясування окремих питань історії української та інших слов'янських мов, так і пограничним розташуванням, що зумовило чужомовні впливи на їхню мовну систему: на заході – словацькі і польські, на сході – румунські, в центрі – словацькі та угорські. Крім того, здійснюється на всі три діалекти вплив німецької мови, що найбільше виявляється в лексиці через прямі запозичення германізмів або запозичення через посередництво сусідніх мов [290, с. 84].

Характеризуючи відповідні говори, Г. Наконечна й Я. Рудницький, детально розглядають їхні фонетичні, морфологічні та лексичні риси, звертаючи основну увагу на фонетичні особливості, що зумовлено насамперед належною повнотою вивчення цього мовного рівня в тодішній діалектології. У монографії простежується етимологічний підхід до дослідження звукових явищ, наприклад, продемонстровано розвиток етимологічного голосного *o в новому закритому складі через ступінь у: *суль* – *сіль*, *бук* – *бік* [290, с. 49]. Аналіз мовних фактів бойківського діалекту автор подає в постійному зіставленні з їхніми відповідниками в лемківському та гуцульському говорах. Лемківський і бойківський діалекти автори відносять до архаїчних українських говорів, натомість стосовно гуцульського діалекту наголошують на тому, що він чітко показує подальший ступінь розвитку мовної системи [290, с. 29].

Розвідка Я. Рудницького «Sudkarpatoukrainisch aus Ilnyca» («Говір Ільниці на Закарпатті»), уперше опублікована в Лейпцигу 1944 року, продовжує та доповнює монографію Г. Наконечної та Я. Рудницького «Ukrainische Mundarten Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Wojkisch und Huzulisch)» («Українські говори Південних Карпат (лемківський, бойківський, гуцульський)» (1940)). Передрук праці «Говір Ільниці на Закарпатті» відбувся 1994 року в Канаді. За словами автора, друге видання було не тільки науково обґрунтоване, але й ідейно виправдане. У кінці ХХ ст. з боку окремих заангажованих науковців були спроби відірвати мову Закарпаття від українського мовного ареалу і виокремити як русинську, тоді як робота Я. Рудницького «Говір Ільниці на Закарпатті» доводить, що південнокарпатські говори – органічна частина українського діалектного континууму [315, с. 3–5].

Аналіз говірки села Ільниця, що знаходиться в ареалі бойківського говору, дослідник зробив на основі записів мовлення мешканця цього населеного пункту О. Волошина. Детально розглядаючи фонетичні й граматичні риси вказаної говірки, діалектолог зіставив їх із фіксацією відповідних мовних особливостей на картах І. Панькевича. У розвідці представлені таблиці систем вокалізму й консонантизму говірки, зразки

діалектних текстів з фонетичною транскрипцією, транслітерацію та перекладом німецькою мовою.

У діалектологічних працях ученого подано лінгвістичні карти, на яких продемонстровано поширення певних мовних явищ, і діалектних текстів, записаних різними дослідниками (Б. Грінченком, Є. Карським, В. Курашкевичем та ін.) та самим автором від носіїв досліджуваних говорів.

Внесок Я. Рудницького у вивчення бойківських говірок залишається вагомим і на сучасному етапі розвитку української діалектологічної науки, а записи, представлені в УМГ, є свідченням живого мовлення цього регіону першої половини ХХ ст. З іншого боку, певну недостатність розвідок автора про бойківські говірки зумовлює те, що він послуговувався діалектним матеріалом, запис якого здійснювався тільки на слух. У такій ситуації важко уникнути елементів деякого суб'єктивізму в інтерпретації діалектних явищ.

Сучасні мовознавці відзначають внесок Я. Рудницького у вивчення наддністрянського говору. С. Бевзенко, вказуючи на дослідників цього діалекту, серед багатьох імен називає і його прізвище: «Першим виділив наддністрянські говірки Я. Головацький. Своє слово про наддністрянський говір потім сказали І. Зілинський, К. Дейна, М. Наконечний, Я. Рудницький, Ф. Жилко, Д. Бандрівський та інші» [7, с. 117].

В УМГ Я. Рудницький обмежує наддністрянський діалект на сході рікою Серет, а територію між Серетом і Збручем відносить, за тодішньою традицією, до подільського говору [УМГ, с. 37]. Ареал поширення наддністрянського говору, окреслений автором, загалом збігається з сучасним позначенням території побутування цього діалекту. Однак найновіші студії засвідчують не виправданість віднесення говорів на території між Серетом і Збручем до подільських [4, с. 75]. У монографії Я. Рудницького натрапляємо також на термін *опільські говори* як синонім до наддністрянських говірок [УМГ, с. 44].

Крім регіонального, в діалектологічних працях лінгвіста простежуємо й ареальний аспект дослідження. У роботі «Наростки *-ище, -исько, -сько* в українській мові» Я. Рудницький розглядає синхронічні та діахронічні

аспекти географічного поширення дериватів із суфіксами *-ище*, *-исько*, *-сько* в українських говорах. Аналіз апелятивної та пропріальної лексики з цими суфіксами дав змогу авторові зробити чіткі висновки щодо їхнього поширення. За результатами дослідження вченого, відповідно до побутування суфіксів *-ище*, *-исько*, весь український мовний обшир можна поділити на його східну й західну частини. Зокрема, діалектолог зауважує, що в *«південно-західних говорах зустрічаємо один побіч одного наростки -ище, -исько (місцями з перевагою одного, то знову другого наростка), у південно-східних виключно наросток -ище»* [192, с. 21]. Такий самий розподіл, за Я. Рудницьким, притаманний і північноукраїнським діалектам. Суфікс *-сько* у функції нейтрального іменникового форманта відомий усім українським говорам, а в аугментативній функції вживається в надсянському, лемківському, частково наддністрянському говорах [192, с. 22]. Автор розглядає ці суфікси на широкому загальнослов'янському тлі, зіставляючи їхнє функціонування в різних слов'янських мовах і звертаючи увагу на походження та генетичні зв'язки [37, с. 18].

Я. Рудницький був добре обізнаний із тогочасними дослідженнями південно-західних говорів. Лінгвістичний аналіз конкретного діалектного матеріалу дослідник супроводив належними узагальненнями й обґрунтованими висновками.

5.3. Характеристика львівського міського говору

Важливий аспект діалектологічних студій Я. Рудницького репрезентує ЛУГЗ (1943). За словами Ю. Шевельова, це була *«перша в українському мовознавстві спроба дослідити діялект великого міста»* [179, с. 183]. Зауважуючи відсутність *«виробленої, усталеної методології»* у вивченні міських говірок, Ю. Шевельов наголошує на актуальності таких студій. На думку дослідника, *«усі наші міста зберігали завсіди українське мовне підґрунтя, всі міста постійно мали приплив українського мовного елемента з сусідніх і дальших околиць. Ніякі примусові русифікації ані польонізації,*

впроваджувані чужими урядами, не були спроможні припинити цей процес» [179, с. 183]. Наслідки цього повсякчасного, безперервного припливу українських мовних елементів, слушно вважає вчений, з особливою інтенсивністю виявились у Львові [37, с. 18 ; 179, с. 183].

У невеличкій розвідці-спогаді «Львівський говір» (1953) професор Я. Рудницький зауважив, що, попри значні успіхи українських діалектологів у дослідженні говорів сільських територій, мова міста не була предметом діалектологічного вивчення. На його думку, *«нехіль до міста, до досліджування його мови, була спричинена головно неукраїнським елементом в українських містах і вслід за цим поглядом, що місто має багато чужомовних впливів, що його діалект це «попсована» мова босячнї, отже така, що не заслуговує на ближчу увагу, а ще й до того в наукових працях»*. Аналіз міських діалектів на Заході не змінив ситуацію – українські науковці *«вперто оминали місто як предмет діалектологічних дослідів, скупчуючи всю увагу на сільських говірках»* [179, с. 179].

Тому Я. Рудницький, який добре знав говір українського Львова та його передмість, таємну мову львівських «батярів», а також читав львівські оповідання, де був зафіксований *«той львівський мовний колорит»*, вирішив сам узятися за цю справу й у 30-х рр. ХХ ст. *«почав робити записки живої, говореної української мови у Львові»* [179, с. 180]. Як зазначав мовознавець, *«систематичні дослідї львівського говору перервав виїзд за границю і вибух другої світової війни»*. Однак учений не полишив спроб завершити дослідження львівського говору, *«тим більше, коли бачив, що через окупацію большевиків у західньо-української столиці наступлять великі зміни в її мові»*, тож зібрані діалектні матеріали матимуть історичну вартість [179, с. 180].

Актуальність порушених ученим проблем, підхід до їхнього розв'язання вмотивовують необхідність уважного аналізу монографії Я. Рудницького, присвяченої вивченню українського говору м. Львова.

Основне місце в ЛУГЗ посідає детальний опис зазначеного говору на фонетичному, морфологічному, синтаксичному структурних рівнях

із історичним екскурсом стосовно основних тенденцій розвитку цього міського діалекту. Я. Рудницький використовує термін *львівський говір*, а не *львівська говірка*. Термін *говірка* вчений уживає стосовно діалектного мовлення сіл [179, с. 179–181].

Львівський український говір автор досліджує в зіставленні з діалектним оточенням міста, що дає змогу вченому чітко виявити й прокоментувати всі фонетичні та морфологічні особливості. Територія збирання матеріалу для вивчення обмежена однією з найстаріших частин Львова – Знесінням [ЛУГЗ, с. 13].

Джерелами дослідження слугували власні спостереження автора як за мовою Львова, так і за наддністрянськими говірками, спеціальна література з проблем діалектології, історії української літературної мови, міжмовних контактів, а також звукові записи мовлення носіїв львівського говору. Для характеристики лексичного рівня цього говору мовознавець використав також художні твори західноукраїнських письменників І. Керницького, Б. Нижанківського, І. Франка та ін. про життя львівських пролетарів. Найважливішим джерелом вивчення львівського говору, насамперед його фонетики, автор вважає звукові записи на платівки уродженки досліджуваного району міста Львова [ЛУГЗ, с. 16].

За Я. Рудницьким, український львівський говір зі структурно-граматичного погляду не становив цілісної системи. У його складі автор виокремив такі елементи, як українська літературна мова освічених носіїв і мовлення українських передмість, яке увібрало в себе особливості говірок тих сіл, звідкіля мовці *«приходили до Львова на стале поселення»* [ЛУГЗ, с. 12]. Тому, на переконання автора, цей міський говір за своїми ознаками майже ідентичний говіркам львівських околиць. Його самобутність полягає лише в специфічних висловах, які тісно пов'язані з життям Львова або сформувалися під сильним впливом інших мов. Відчувається також вплив міського блатного жаргону, злодійської мови, яка через об'єктивні причини не була представлена в сільській місцевості [ЛУГЗ, с. 12].

Як і в інших діалектологічних дослідженнях, у цій студії Я. Рудницького переважає етимологічний підхід до вивчення фонетичних особливостей львівського говору. Характеризуючи шість голосних фонем говору з артикуляційного погляду, автор детально аналізує їхнє походження. Наприклад, голосний переднього ряду високого піднесення *î* – напружений звук, який у львівському говорі постає як рефлекс праслов'янських **ě*, **e*, **o* в новому закритому складі. Крім реалізації цього звука, яка збігається з його загальноукраїнським розвитком, учений звертає увагу на специфічно-діалектний результат еволюції аналізованого голосного *î* з первинного *a* чи *e* після м'яких приголосних або *ĩ* у ненаголошеному складі, наприклад: *śî* < *śa*, *с̣я* < *с̣e*; *t'î* < *t'a*, *тя* < *t'e*; *zn'aiĩš* < *znaiěš*, *знаєш*. Таке явище переходу '*a*' > '*e*' > '*î*' дуже поширене в діалектному оточенні Львова [ЛУГЗ, с. 22].

У цій праці, на відміну від розвідок про бойківські говірки, спостерігаємо системний підхід до вивчення звукових явищ, коли розглядають усі реалізації фонем, а не тільки специфічно діалектні. При цьому мовознавець, відповідно до методологічних засад аналізу вокалізму, визначає залежність звукової реалізації фонем від різних умов, як-от: від її місця у фонологічній структурі слова, відношення до наголосу та консонантного оточення. Наприклад, голосний *e* в українському говорі Львова, крім тих випадків, коли він є результатом загальноукраїнського розвитку цього звука з *e*, *ѣ*, *ь*, міг розвинути з *a* після палаталізованих приголосних у наголошеному складі: *už'ela* (lit. *взяла*), *zmul'erk'î* (lit. *з мулярки*). Ненаголошений *a* переходив у цій позиції в *î*. Такий розвиток – важлива ознака, що відрізняє не тільки львівський говір, а також його найближче оточення й усі наддністрянські діалекти від інших українських говорів [УМЛ, с. 25].

В описі консонантизму спеціальну увагу приділено реалізації фонем *v*, зубних приголосних *t*, *l'*. За спостереженнями автора, львівському говору притаманні: заміщення лабіодентального звука *v* білабіальним *w*, який може переходити в *u*: *vîL'woiî* (*ві Львові*) [ЛУГЗ, с. 30]; сильне пом'якшення зубних приголосних; пом'якшення груп *ku*, *χu* в *k'î*, *χ'î* чи в *k'e*, *χ'e*, наприклад: *d'îuk'e* //

d'îuk'î (lit. дівки). Однак змішування $k' \times t'$, $g' \times d'$, характерне для багатьох західноукраїнських діалектів, у Львові не засвідчене [ЛУГЗ, с. 35].

Мовознавець виділяє у львівському говорі два основних варіанти латерального звука *l*: твердий *l* і м'який *l'*, наприклад: *vulyć'î* (lit. вулиці), *b'ulu* (lit. було) [ЛУГЗ, с. 35] і відсутність епентетичного звука *l'*: *r'obju* (lit. роблю), *zdur'oujî* (lit. здоров'я). Характерною ознакою говору, на думку Я. Рудницького, є нова тенденція розвитку голосного *u* на місці твердого *l*: *xu'ora* (lit. хлопа), яка спостерігається у мовленні молодого покоління [ЛУГЗ, с. 36].

Я. Рудницький детально аналізує всі фонетичні процеси, що відбуваються в мовленні львів'ян. Діалектолог розглядає асиміляцію як за дзвінкістю (*ĭ'agbu* – lit. якби), так і за глухістю (*fse* – lit. все; *f' toĭ* – lit. в той), зауважуючи, що остання характерна для південно-західних говорів. Львівському говору притаманне також оглушення приголосних у кінці слова, наприклад: *ras* (lit. раз), *tak'oš* (lit. також). Специфічним проявом асиміляції за голосом у львівському говорі учений вважає зміну глухих приголосних у дзвінкі перед сонорними *p*, *n*, *v*, як-от: *u naz'rub'ota ĭe* (lit. в нас робота є), *ĭag'ny* (lit. як не). Але таке уподібнення, зауважує Я. Рудницький, спорадичне й не охоплює всіх подібних випадків [ЛУГЗ, с. 37].

Учений також звертає увагу на значну відмінність львівського говору від літературної мови в наголошуванні слів. У мовленні львів'ян наголошеними виявляються основи тих слів, у яких за літературною нормою наголос падає на закінчення: *b'ulu* (lit. було), *v'oruh'î* (lit. ворогі) [ЛУГЗ, с. 38].

Опис морфологічної системи львівського говору Я. Рудницький починає зі словотвору (тоді словотвірні засоби традиційно розглядали в межах морфології). Дослідник виявляє комплекси найважливіших афіксів, що беруть участь у творенні іменників, прикметників, дієслів, однак основну увагу концентрує на словозміні. Робота також містить коментарі до поданих у ній парадигм іменного відмінювання та дієвідмінювання, укладені автором на основі грамзаписів мовлення львівської дикторки. У згаданих коментарях

установлено специфічно діалектні ознаки, притаманні львівському українському говору, серед яких автор виділяє:

- 1) лише твердий тип відмінювання прикметників,
- 2) наявність енклітичних форм особових займенників, як-от: *ту* (*lit. мені*), *ту, t'i* (*lit. тобі*), *ти* (*lit. йому*) [ЛУГЗ, с. 57];
- 3) втрата кінцевого *т* у формі 3-ї особи множини дієслів на *-ять*: *крук'є* (*lit. кричать*) [ЛУГЗ, с. 62];
- 4) втрата кінцевого *т* у формі 3-ї особи однини в ненаголошеній флексії *-уть*: *р'обу* (*lit. робить*), *вару* (*lit. варить*) [ЛУГЗ, с. 62];
- 5) наявність закінчення *-уть* (*-ють*) у 3-ій особі множини за аналогією до *е-дієвідміни*: *р'обіут* (*lit. роблять*), *варут* (*lit. варять*) [ЛУГЗ, с. 62];
- 6) відсутність епентетичного звука *л* в *и-дієвідміні*: *р'обіу* (*lit. роблю*), *любіут* (*lit. люблять*) [ЛУГЗ, с. 62];
- 7) відхилення у наголошуванні дієслів: *булу* (*lit. було*), *р'обіу* (*lit. роблю*) [ЛУГЗ, с. 62];
- 8) наявність форм минулого часу й умовного способу на зразок: *узеїт*, (*< узеї іет, lit. я взяв*), *зубусть...* *зруб'улу* (*lit. щоб ви... зробили*) [ЛУГЗ, с. 63].

Найважливішими особливостями синтаксису львівського говору Я. Рудницький вважає:

- 1) часте вживання в реченні сполучника *та* й вигука *їої*, внаслідок чого львів'ян в інших містах називають «*тайойки*»;
- 2) використання у з'ясувальних реченнях сполучників *жу* (*< poln. że*) або *шу* (*<*čьto, lit. що*);
- 3) наявність конструкції з прийменником *о*, який унаслідок укання звучить як *у*: *ба'акату и чім* (*poln. mówić (in Lemberg – bałakać) o czym*), *ч'уту и к'ім* (*poln. Słyszeć o kim*); конструкцій на зразок *де ідеш* (*lit. куди йдеш*), *ід'у ту* (*lit. іди сюди*);
- 4) препозитивне вживання займенника *сі* (*lit. ся*) [ЛУГЗ, с. 70–71].

Незаперечним здобутком роботи необхідно визнати те, що Я. Рудницький не тільки проаналізував мовні особливості сучасного йому львівського

українського говору, але й розглянув на основі пам'яток писемності його історію. Автор скористався виданими в цьому місті правовими документами, грамотами, які точніше відображали специфічні риси місцевого діалекту, ніж церковні твори. На основі історичного мовного матеріалу, почерпнутого з цих джерел, автор робить висновок про стан української мови у Львові в XIV–XV та XVII ст.

Головними ознаками львівського говору XIV–XV ст. Я. Рудницький вважає:

1) рефlekсацію етимологічних голосних *o*, *e* в новому закритому складі, як *y*, наприклад: *купь* (*kīp* < **korь*), *кунь* (*kīnь* < **końь*), *ругь* (*riг* < **rogь*), *въ нюй* (*в ній* < **vь neйь*). Діалектолог знайшов докази вимови голосного *e* в новозакритому складі як *i*, який передавався на письмі через *ѣ* (так званий «новий ять»), наприклад: *камѣнь* (*камінь* < **cameńь*), *мѣдъ* (*мід* > **medь*) [ЛУГЗ, с. 73–74];

2) злиття давніх *ы* та *і* в одному звукові *и*: *крыкъ* замість *крикъ*; *тысяча* замість *тысяча*; *с потоки* замість *съ потоки* тощо [ЛУГЗ, с. 76];

3) розвиток праслов'янських звукосполучень **rь*, **lь*, **rь*, **lь* перед складом із голосним повного творення в *ри-*, *ли-*, наприклад: *съ криницями*, *дрыжѣне* [ЛУГЗ, с. 77];

4) перехід початкових *v* > *и* та *и* > *v*, наприклад: *уступати* замість *въступати*, *вжити* замість *ужити* тощо [ЛУГЗ, с. 77];

5) зміну *e* > *o* після шиплячих: *ничого* замість *ничего* (в таких випадках у львівському говорі подекуди простежується голосний *y* на місці ненаголошеного *o*: *čulo* < *čolo* < **čelo*) [ЛУГЗ, с. 78].

Крім наведених ознак мови старольвівських українських документів, що засвідчені і в інших староукраїнських мовних джерелах та підтверджують своєрідний і самостійний розвиток української мови, автор праці звертає увагу на відбиття в цих документах діалектних особливостей, які часто спостерігав як у сучасному йому Львові, так і в говірках суміжних сіл. До таких рис насамперед належить заміщення груп *гы-*, *кы-* сполученнями *ги-*, *ки-* та їхня

вимова в досліджуваному міському говорі та в сусідніх говірках як *h'î*, *k'î*, наприклад: *v'oruh'î* (lit. *vorogu* = *voroh/y*), *sur'ok'î* (lit. *copoku* = *sor'oky*). З інших фонетичних ознак указано: підвищення артикуляції голосного *e* в ненаголошеному складі на зразок *tyn'e* (lit. *мене*); тверду вимову приголосного *p*, засвідчену із XVII ст. (*nícарь*, *господáрь*, *свару́ся*), явища сандгі. Серед морфологічних діалектизмів мовознавець називає такі: суфікс *-usk-u* < *ušk-o* (*прозвиска*, *úгриско*, *насмѣвиско*), препозитивне вживання особових форм дієслова *бути* в специфічних формах минулого часу на зразок *m'ušty v'yshuchały* (lit. *ми вислухали*), засвідчене пам'ятками XV ст. [ЛУГЗ, с. 78–79].

На основі зібраного мовно-історичного матеріалу Я. Рудницький констатує, що говір Львова, з одного боку, демонструє загальноукраїнські тенденції розвитку, які спостерігаються в українській мові XIV–XV та XVII ст., а з іншого – тісно пов'язаний із найближчим діалектним оточенням цього міста в розвитку своєрідних ознак місцевого мовлення. Дослідник зауважує також, що у львівських пам'ятках XIV–XV та XVII ст. зафіксовані не всі специфічні діалектні риси сучасного львівського говору (наприклад, відсутній перехід *'a > 'e > 'î* після м'яких приголосних), із чого робить висновок про пізніший його розвиток [ЛУГЗ, с. 80].

Під час дослідження народної мови увагу діалектологів привертають не тільки звукові та формальні відмінності певних говорів, а й самобутність їх лексичного складу. Я. Рудницький також вивчає лексико-семантичну систему говору Львова, оскільки саме львівський лексикон повною мірою виявляє самобутність і своєрідність цього говору, створює те, що є популярним в Східній Галичині й позначається як «*львівське*» [ЛУГЗ, с. 98].

На львівський говір, за Я. Рудницьким, впливали два чинники: культурно-історичний розвиток міста й розташування серед українських діалектів [ЛУГЗ, с. 2]. У багатонаціональному Львові в різні історичні періоди функціонували різні мови – українська, німецька, польська, а саме місто знаходиться на теренах західноукраїнських говорів, на прилеглих до нього територіях

побувають наддністрянські (опільські) говірки. Тому в українському говорі Львова знайшли відображення міжмовні, міждіалектні контакти. Автор зазначає, що двосторонній вплив між українською та польською мовами поряд із лексичною складовою зачіпає також граматично-структурні моменти, а впливи німецької мови у Львові проявляються головним чином у словниковому запасі [ЛУГЗ, с. 81].

До фонетичних особливостей львівського міського говору, що виникли під польським впливом, на думку діалектолога, належать:

1) сильно палаталізована вимова дентальних приголосних *ś, ć, ź, dź, ń*, а також на *t', d'* (у польській мові вона не поширюється на два останніх звуки): *syd'îła* (сиділа) [ЛУГЗ, с. 89];

2) артикуляція твердого звука *ł* (польський *ł*) як нескладового *u*: *Pawł'owa* (Павлова) [ЛУГЗ, с. 89];

3) вимова дзвінкого *h* як *χ* [ЛУГЗ, с. 90].

Другу з указаних ознак мовознавець вважає одним із найновіших явищ у фонетиці львівського говору, особливо в мовленні молодого покоління, зауважуючи, що така артикуляція, яка виникла під впливом польської мови та львівського українського говору, поступово проникає в галицькі містечка [ЛУГЗ, с. 90]. Третя риса – це теж нове фонетичне явище в дослідженому говорі, яке не стало регулярним через протидію діалектного оточення Львова, де домінувала українська вимова двох звуків – *h* та *χ*. Записи львівської говірки на платівках підтверджують закономірну українську вимову, наприклад: *kuχ'aïu* (lit. кохаю); *duχ* (lit. дух); *'abyśty^e nuh'amy punat'ih'ały* (lit. аби ви ногами понатягали) та багато інших [ЛУГЗ, с. 90].

Дослідник простежує контактування говору з польською мовою на морфологічному й синтаксичному рівнях, наслідками чого є:

1) поширені форми минулого часу: *uź'eųîm* (lit. я взяв), *uź'eųiîś* (lit. ти взяв), *uź'eųiîśmi* (lit. ми взяли), *uź'eųyśty* (lit. ви взяли), підтримувані відповідними польськими формами;

2) трапляються вислови на зразок *my śi dur'obym* " (lit. ми доробимося) з препозитивним уживанням елемента *śi* (lit. ся);

3) особливого розповсюдження набули синтаксичні полонізми – мовні звороти типу *bałakaty, ċ'uty u ċ'îm* (lit. балакати, чути про що) [ЛУГЗ, с. 90–91].

У лексичному складі українського міського говору Львова першої половини ХХ ст. Рудницький зафіксував значну кількість польських слів і висловів, наприклад: *bałakać* – говорити; *ċ'iħu* – тихо, *d'uży* – сильний, *dv'ożyc* – вокзал, *ńe* – ні, *tyść'owa* – теща, *ży* – що, *żyby* – щоб, *jag, B'oħa koħ'aċu, M'atki b'oska, bud'aċ t'î kul'era uż'ela* тощо. Лексичний вплив польської мови на говір Львова та західноукраїнські говори, на думку Я. Рудницького, «...був і є значно більшим, ніж на явища граматичної сфери» [ЛУГЗ, с. 91].

Словниковий склад львівського говору містить чимало запозичень із німецької мови. Тут відбулась адаптація цих германізмів, вони змінилися відповідно до норм української мови, отримали властиві їй суфікси та префікси й уже в такому вигляді ввійшли до лексичної системи говору: *arbajtuv'aty* (нім. arbeiten – укр. працювати), *geld* (нім. Geld – укр. гроші), *gryps* (нім. geheimer Brief – укр. секретний лист), *fest* (нім. fest – укр. твердо), *lampucka* – (нім. kleine Lampe – укр. маленька лампа), *buruv'aty* (нім. bohren – укр. свердлити, буравити), *fora m'aty* (нім. den Fortritt haben – укр. мати перевагу) [ЛУГЗ, с. 92–93].

Весь лексичний матеріал говору зібрано автором в окремий словник, який «мав незвичайну симпатію у самих львовян, головно серед молодого покоління. В 20-их і 30-их роках уходило за «добрий тон» серед доростаючої освіченої молоді «говорити по-львівськи», тобто домішувати до звичайної літературної мови поодинокі слова з львівського діалекту, наприклад: «балак тримати» – мовчати, «бути блят, блятувати» – погоджуватися, «лаха дерти» – висмівати, «тримати штаму» – дружити, «(за)йванити» – красти, «дати цинк» – знати, «хавіра» – хата, «фалювати» – йти, «капувати» – розуміти, «петра дістати» – налякатися тощо» [179, с. 182].

Це невеликий словник диференційованого типу, що налічує 448 слів, містить типові для Львова лексеми, які не були нормативними в українській літературній мові. Сюди ввійшли як слова, записані самим автором, так і матеріали друкованих джерел, зокрема словника злодійської мови, автором якого був начальник львівської поліції А. Курка, словника львівської говірки Ю. Яворського, а також деяких художніх творів, тексти яких насичені специфічною вуличною лексикою. Усі слова та словосполучення розташовані в алфавітному порядку. Оскільки ЛУГЗ опубліковано німецькою мовою, то до всіх реєстрових слів наведено їхні німецькі відповідники.

Основним елементом словникової статті є реєстрове слово, подане в початковій формі фонетичною транскрипцією зі застосуванням літер латинського алфавіту. Словникова стаття іменників містить форму родового відмінка однини, вказівки на рід, на фіксацію лексеми в словниках української мови Б. Грінченка, перекладних українсько-німецьких словниках Є. Желехівського, З. Кузелі та Я. Рудницького, а також – тлумачення лексичного значення, наприклад: ***b'alak** [-u] m Gespräch; auch balačka; Żel, Hr.* [ЛУГЗ, с. 122]. В окремих випадках у словниковій статті автор подає ілюстративний матеріал із текстів художніх творів: ***ks'yva** [-vy] f Papierstück mit Notizen, Notiz; (записка): Що це був за листок паперу?... – Очевидно, це була ксива. Mar., Hr., Żel.* [ЛУГЗ, с. 129]. Суфіксальні й префіксальні похідні утворення виступають окремими реєстровими словами, наприклад: ***v'oïtko** [-ka] m = voïtyk; v'oïtyk [-tka: poln. Wojtek] m 'Mond'; Щоб їм аж Войтко закапував (Щоб їм аж місяць засвітив) Fr., Żel., Hr., poln. 'Mond' Kur.* [ЛУГЗ, с. 137]. В іменниках, уживаних тільки в множині, подається родовий відмінок множини: ***bad'yl'i** [ju: pl. Haar[e] Żel., Hr.* [ЛУГЗ, с. 122].

Реєстрові дієслова подано в початковій формі, після них – скорочені форми 1-ї та 2-ї особи однини теперішнього або простого майбутнього часів. Зауважимо, що відповідна транскрипція відтворює їхнє діалектне звучання: ***tr'agaty** [-aiu, -aiis: dt. tragen] St., Żel., Hr.* [ЛУГЗ, с. 137].

Значення реєстрового слова подано після його граматичної характеристики. Якщо лексема запозичена, то вказується на мовне джерело запозичення, а перед поясненням значення подається іншомовний відповідник, наприклад: *p'ompa* [-py: dt. *Pumpe*] *f* *Pumpe St. 'ds.'* 234; *Hr., K-R 'ds.'* [ЛУГЗ, с. 132]; *n'endza* [-dzy: poln. *nędza*] *f* *Armut; Нема гіршої нендзи, як хтось не має нінендзи... Kern., Hr. Керн., Żel.* [ЛУГЗ, с. 132].

Реєстр аналізованого словника, крім загальних, охоплює й власні назви. Це здебільшого мікротопоніми на позначення частин Львова, як-от: *K'aizerval'd*, *Krak'id'any*, *Kul'p'ark'îu*, *Pîdz'amče*, *Vys'ok'îŷ* *Zamuk*, *Zamarst'yîŷu*, *Znyśîŷ'e*. Але трапляються також антропоніми на зразок *Al'îna*, *Îrka*, *St'efka* тощо.

Потрібно зауважити, що лексика львівського говору різноманітна. Це зумовлено насамперед тим, що його носії належали до різних соціальних прошарків міського населення, а також до груп, які об'єднували осіб за їхньою професією чи видом занять.

У статті-спомині «Львівський говір» Я. Рудницький згадує відгуки на свою працю, які були здебільшого схвальними. Зокрема, позитивну оцінку ЛУГЗ дав професор Ю. Шевельов. На його думку, «робота Ярослава Рудницького про українську говірку Львова відзначається серйозним і кваліфікованим підходом до фактичного матеріалу і широким обсягом поставлених проблем» [179, с. 182]. Г. Наконечна наголосила на вагомості дослідження Я. Рудницького для української діалектології, зазначаючи, що його праця – це «великий зворот у досьогочасному напрямку наукових зацікавлень не тільки самого автора, але й нашої діялектологічної науки взагалі» [179, с. 183].

О. Горбач, загалом позитивно оцінивши працю про міський говір Львова, висловив критичне зауваження стосовно того, що Я. Рудницький обмежив об'єкт вивчення лише говіркою соціальних низів північно-східного передмістя Львова, залишаючи поза увагою інші суспільно-культурні прошарки [133, с. 302]. Тут варто зазначити, що сам О. Горбач, досліджуючи злодійський жаргон Львова, який впливав на мовлення нижчих соціальних прошарків,

також «в силу певних обставин обмежився збором матеріалу лише серед елементу міської вулиці, а щоденне мовлення представників середніх кіл суспільства (ремісників, вчителів, лікарів, дрібних службовців) залишилося незафіксованим» [133, с. 303]. Цю прогалину, на думку М. Мовної, певною мірою заповнить укладений авторкою «Словник львівської говірки першої третини ХХ століття», що охоплює понад 3 000 слів. Заголовками статей стали слова, які тоді сприймалися як нормативні, іншомовні лексеми (полонізми, германізми, гебраїзми та ін.), а також жаргонізми, звірені з працями О. Горбача, Я. Рудницького, автентичними текстами тогочасних львівських письменників та відповідним довідковим матеріалом [133, с. 307].

Спираючись на результати здійсненого аналізу, Я. Рудницький робить висновок, що говір міста Львова здебільшого відображав діалектні риси наддністрянських говірок, львівськими в ньому були лише окремі фонетико-морфологічні елементи (наприклад, закінчення *-ою*, *-ею*, (*-оїи*, *-еїи*) замість *-ов*, *-ев* (*-ои*, *-еи*) в орудному відмінку однини іменників жіночого роду) та специфічна лексика.

Висновки до п'ятого розділу

Наукові праці Я. Рудницького суттєво збагатили українську діалектологію.

Одним із важливих питань, які вчений розглядав у діалектологічних працях, було членування українського діалектного простору. Дослідник, подібно до І. Зілинського, виділив у межах української мови два наріччя – південне й північне. Проте в південному наріччі Я. Рудницький виокремив ще дві групи говорів – західну й східну, що насправді відповідає сучасному тричленному поділу. Мовознавець також окреслив межі наріч, певних груп говорів і менших одиниць діалектного поділу. Його класифікація, порівняно зі сучасною диференціацією діалектів, відзначається деякими неточностями. Насамперед йдеться про недостатню розробленість розмежування південно-

східного діалектного ареалу. Я. Рудницький також по-іншому визначив належність окремих говорів, зокрема гуцульського, який зараховував до карпатської групи, тоді як у сучасному членуванні цей говір за своїми мовними особливостями входить до галицько-буковинської групи. Крім того, у класифікації автора не виокремлено середньозакарпатські говори.

Уперше у вітчизняній діалектології Я. Рудницький виділив перехідні говори, проаналізував окремі говірки мішаного типу. Виявляючи фонетичні, граматичні, лексичні відмінності між наріччями та говорами, учений простежив як впливають основні лінгво-соціальні чинники на просторове членування української мови.

Важливе значення для української діалектології мають праці мовознавця, присвячені вивченню окремих говорів південно-західного наріччя, передовсім бойківського. Така зацікавленість науковця зумовлена як специфікою одного з архаїчних українських говорів, так і постійною зацікавленістю представників Львівської діалектологічної школи говорами карпатської групи. Я. Рудницький зосередився на визначенні меж та встановленні взаємозв'язків цього діалекту зі сусідніми говорами – наддністрянським та лемківським, а також на аналізі його окремих говірок.

Велику увагу лінгвіста привертав ареальний аспект дослідження дериватів із суфіксами *-ище*, *-исько*, *-сько* в українських говорах. Ці похідні утворення дослідник розглядав у синхронічній та діахронічній площинах.

Незаперечна заслуга діалектолога – дослідження міських діалектів. Я. Рудницький був піонером у вивченні львівського міського говору, структурованого на основі говірок передмістя Львова – Знесіння. Незважаючи на це свідоме обмеження об'єкта студіювання, мовознавець зробив слушний узагальнений висновок, згідно з яким львівський діалект є результатом співіснування різних говіркових систем, об'єднаних деякими спільними ознаками у звуковому складі, словотворенні й лексиці.

На основі зібраного мовно-історичного матеріалу Я. Рудницький констатував, що говір Львова, з одного боку, демонструє загальноукраїнські

тенденції лінгвального розвитку, а з іншого – тісно пов'язаний із найближчим діалектним оточенням цього міста, яке зумовило появу певних своєрідних ознак. Серед особливостей львівського українського говору діалектолог виокремлював простежуваний на різних структурних рівнях вплив польської мови, а також пряме й опосередковане запозичення слів із німецької мови.

Загалом результати діалектологічних студій Я. Рудницького, праці якого свого часу визначали перспективні напрями вивчення українських діалектів, – це помітний набуток вітчизняної діалектології.

Основні положення розділу 5 апробовано у статті «Напрямки діалектологічних досліджень Ярослава Рудницького» [37].

ВИСНОВКИ

1. Я. Рудницький (1910–1995 рр.) – славіст, мовознавець, фольклорист, літературознавець, книговидавець та громадський діяч української діаспори – зробив вагомий внесок у розвиток україністики. Історіографічний аналіз лінгвістичної спадщини цього відомого вченого дав змогу визначити пріоритетні напрями його мовознавчих досліджень, до яких належать етимологія, лексикографія, історія української мови, ономастика, діалектологія, славістика, соціолінгвістика, культура мови. Лінгвометодологічна концепція Я. Рудницького відбиває стан тогочасного мовознавства, демонструє високу філологічну кваліфікацію й глибоку ерудицію науковця-поліглота, праці якого публікувалися вісьмома мовами. Досліджувані проблеми вчений розглядав на загальнослов'янському й загальноєвропейському тлі, сприяючи поширенню здобутків вітчизняного мовознавства в міжнародному середовищі сучасної науки.

2. Значне місце в лінгвістичному доробку Я. Рудницького посідає висвітлення проблеми походження, розвитку та функціонального статусу української мови. У лінгвістичних дослідженнях автора, як і в працях його сучасників, її пов'язано із загальнослов'янським контекстом, тому особливої ваги набуває питання місця української мови серед інших слов'янських мов, більшої чи меншої спорідненості з ними. Східнослов'янський глотогенез мовознавець подає, звертаючись до теорії «родовідного дерева» А. Шлейхера та застосовуючи для реконструювання мовної історії «метод прамови». Надаючи перевагу дивергентному поясненню мовних інновацій, український лінгвіст не відкидав і «теорії хвиль» Й. Шмідта, застосовуючи її, щоб пояснити поширення мовних явищ на сусідніх слов'янських теренах. Я. Рудницький вивчав історію української мови в тісному зв'язку з історією українського народу, обстоюючи його право на власну державність і національну культуру. Науковець, оперуючи належними лінгвальними фактами, послідовно доводив самостійність української мови та власний шлях її розвитку з найдавніших часів – праслов'янської доби. За твердим переконанням ученого, усі слов'янські

мови походять зі спільнослов'янської мови. Саме тому Я. Рудницький, спираючись на праці О. Колесси, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, пов'язував становлення української мови з прямим і безпосереднім розвитком відповідного праслов'янського діалекту. За Я. Рудницьким, традиційний поділ слов'янських мов на три групи (східно-, західно- й південнослов'янську) зумовлений не генетичним, а насамперед географічним принципом. Розкриття поглядів відомого лінгвіста на походження української мови в контексті мовознавчих досліджень цієї проблематики його сучасниками дає змогу констатувати, що на формування концептуальних положень, які висував учений, значною мірою вплинули ідеї західноукраїнських лінгвістів.

3. Літературну мову Я. Рудницький трактує як свідомий витвір високорозвиненого суспільства, що репрезентує культурні надбання народу. Дослідник наголошує на таких її суттєвих ознаках, як унормованість, наддіалектність, культурно-освітня функція та стильова диференціація. На відміну від сучасних мовознавців, учений діаспори виділяє меншу кількість стилів сучасної української літературної мови, зокрема розмовний, риторичний, або промовний, науковий, поетичний.

4. Становлення й історичний розвиток української літературної мови дослідник розглядає не лише у власне лінгвістичному плані, а й у контексті розвитку національної культури, подаючи його на широкому тлі історичних подій і суспільної мовно-культурної ситуації в конкретний період. У зв'язку з цим мовознавець виокремлює давній (XI–XV ст.), середній (XV–XVIII ст.) і новий (з кінця XVIII ст.) періоди в еволюції української літературної мови, підтверджуючи свої висновки аналізом мовних змін, відображених у пам'ятках української писемності певного періоду.

Я. Рудницький переконаний, що в Україні з XI ст. як літературна функціонувала староцерковнослов'янська мова, пізніше – українізована церковнослов'янська, яку вживали до XVIII ст. Питання становлення нової української літературної мови мовознавець традиційно датує кінцем XVIII ст., однак у кінці XIX – на початку XX ст., на думку мовознавця, неминучим

наслідком політичного поділу країни стало формування двох територіальних варіантів літературної мови – західноукраїнського і східноукраїнського, причому саме в західноукраїнському регіоні відбулося становлення новітньої науково-технічної термінології, активно розвивався публіцистичний стиль мовлення.

Загалом концепція вченого узгоджується із загальноприйнятим в україністиці визначенням літературної мови, а також із розкриттям особливостей становлення нової літературної мови та ролі відомих українських письменників у її творенні. Проте в періодизації, якої дотримується Я. Рудницький, наявні певні моменти, відмінні від традиційних підходів. Особливостями авторської періодизації є виокремлення XVIII ст. як етапу тотальної русифікації та 1876–1906 рр. як періоду виразної спрямованості на розвиток спільної української літературної мови Наддніпрянщини й Наддністрянщини. Крім того, дослідник висуває положення про специфіку розвитку нової української літературної мови, наголошуючи на його помірковано-еволюційному характері (від початків і до Першої світової війни) та революційному (після Першої світової війни, коли відбувається стрімке розширення суспільного функціонування цієї мови, її стильове розгалуження).

Результати досліджень ученого, присвячені історії української мови, зокрема її літературної форми, переконливі й достовірні завдяки аналізу мовних явищ, змін, відображених у пам'ятках писемності певного періоду, які об'єктивують еволюційний процес мовотворення, що розгортався в Україні впродовж тривалого часу.

5. Значну частину наукової спадщини Я. Рудницького складають публікації соціолінгвістичного спрямування, у яких автор широко висвітлює проблеми збереження й перспективи розвитку української мови як у материковій Україні, так і в діаспорі. Найвагомим здобутком відомого філолога в галузі соціолінгвістики є концепція лінгвоциду («лінгвіциду»). Я. Рудницький – автор поширеного в сучасній українській соціолінгвістиці терміна «лінгвоцид» та активно вживаного в зарубіжному мовознавстві терміна

«linguicide» («лінгвіцид»). «Лінгвіцидними» учений вважає заходи, які порушують мовні права громадян, перешкоджають природному розвитку мови, перетворюють двомовне середовище в одномовне, нав'язують чужу мову через мас-медіа, упроваджують її в культурно-освітніх закладах, обмежують культурний розвиток національних меншин, допускають фізичне знищення носіїв мови. Учений наполегливо привертая увагу науковців і політиків Заходу до мовного нерівноправ'я в СРСР, наголошував на недопустимості штучного зближення російської та української мов, засуджував насильницьке втручання у внутрішню структуру української мови.

6. Помітним внеском Я. Рудницького в соціолінгвістику стала достатньо вмотивована й обґрунтована класифікація мов Канади і опис визначених ним типів «канадського білінгвізму». Українська мова в цій класифікації належить до групи іммігрантських анклавних мов індоєвропейського походження, стійких до асиміляційних процесів. Проте в радянській лінгвістиці через певні ідеологічні причини таку характеристику української мови, поширеної в Канаді, та відповідні типи двомовності постійно критикували як антинаукові й тенденційні.

7. Значне місце в діяльності Я. Рудницького посідала робота над становленням єдиних літературних норм. Особливо багато уваги автор приділяв питанням збереження в материковій Україні та в діаспорі харківського правопису, ухваленого в 1927–1929 рр., публікував праці, присвячені питанням культури мовлення, боровся за збереження української мови в чужомовному середовищі. Термінолексика, якою послуговувався мовознавець, утворена здебільшого на базі питомих слів за українськими дериваційними моделями та збагачена запозиченнями, насамперед інтернаціоналізмами грецького й латинського походження. Частина термінів, які використовував Я. Рудницький, складають кодифіковані унітерми та терміносполучення, поширені в сучасному українському мовознавстві, проте більшості з них властиві відповідні локальні риси, пов'язані з формуванням на певному етапі розвитку нової української літературної мови її західноукраїнського варіанта.

8. Лексикографічна діяльність Я. Рудницького, що є органічною та ваговою часткою українського словникарства ХХ ст., охоплює перекладацьку, правописну та етимологічну сфери. В історію вітчизняної лексикографії вчений увійшов насамперед як автор ґрунтового ЕСР (1962–1982 рр.) та співавтор УНС (1943), укладеного разом із З. Кузелею.

9. «Етимологічний словник української мови» Я. Рудницького був першою в сучасному вітчизняному мовознавстві лексикографічною працею такого типу. Автор увів у науковий обіг пласт української лексики, яка до цього була недостатньо представлена в наявних етимологічних словниках слов'янських мов і загалом правильно висвітлив походження слів. Основу словника становить загальноновживана лексика сучасної української літературної мови, належним чином репрезентована й лексика обмеженого функціонування – термінологічна, діалектна, історична. Словник містить також лексеми, пов'язані із суспільно-політичними реаліями функціонування української мови в СРСР, США, Канаді, Австралії та Бразилії. Автор диференціює реєстрові слова за генетичним принципом, виділяючи питомі лексеми і запозичення.

10. Ретроспективне дослідження лексики базується на методологічних засадах її порівняльно-історичного вивчення. У словникових статтях етимолог подає реконструйовані індоєвропейські, праслов'янські форми, фіксовані в писемних джерелах староцерковнослов'янські, давньоукраїнські лексеми, словоформи середньоукраїнського періоду й сучасні форми слова із зазначенням першоджерел. Дослідник етимологізує також іншомовні слова, виявляючи ймовірний шлях проникнення таких лексичних одиниць і вказуючи на джерела запозичення та можливу опосередкованість цього процесу. За даними проведеного нами кількісного аналізу орієнтовно 62 % лексичного складу етимологічного словника Я. Рудницького становлять слова загальнослов'янського та власне українського походження, 23 % реєстру – запозичення, 15% – вигуки, звуконаслідувальні слова та власні назви.

11. ЕСП – лексикографічна праця, яка повністю відповідала тогочасному рівню розвитку лінгвістики. Автор загалом точно й об'єктивно розкрив походження розглянутих тут різних пластів української лексики. Однак деякі рецензенти (О. Горбач, Р. Кравчук) наголошували на необхідності доповнити лексичний реєстр словника важливими для етимологізування діалектизмами, чіткіше розробити географію слів, переглянути принципи відбору лексики та якість використаних джерел.

12. УНС (1943) – двомовний перекладний словник, у якому зібрано й систематизовано багатий лексичний матеріал із мінімальною кількістю застарілих і діалектних слів. У зазначеній праці ширше, ніж зазвичай у перекладних словниках, подано ономастичну й відономастичну лексику, а також загальновідомі й вузькоспеціальні терміни, що значною мірою виявляє самобутність українських моделей номінації та словотворення. Указаний словник, виконуючи своє безпосереднє призначення як посібник, який можна ефективно використовувати для перекладу української лексики німецькою мовою, не втратив своєї актуальності. УНС також може слугувати базою для створення нових перекладних словників.

Лексикографічні праці, укладені Я. Рудницьким, і донині залишаються важливим джерелом для діахронічного дослідження лексики, морфології, історії правопису, оскільки містять значний обсяг слів і фразеологічних зворотів, що відійшли до пасивного фонду й не зафіксовані сучасними словниками. Своєрідність підходу Я. Рудницького до змістового наповнення словників простежується також у тому, що вчений, актуалізуючи реалії української історії, географії, культури, спонукав потенційних користувачів – українських читачів – до усвідомлення своєї національно-культурної ідентичності.

13. Ономастичні праці Я. Рудницького демонструють як теоретичний, так і практичний аспекти досліджень. В історії української ономастики Я. Рудницький репрезентував напрям, зорієнтований на лінгвістичний аналіз джерельного матеріалу, збирання якого відзначається максимальною

ретельністю. Таку спрямованість ономаст зреалізував у дослідженні топонімії Бойківщини, яким започаткував активне вивчення власних назв цього і суміжних регіонів України. До основних критеріїв, на яких ґрунтується значна частина ономастичних студій автора і які не викликають суттєвих застережень у дослідників, відносимо насамперед мотивацію та семантику твірної основи, рідше – спосіб творення. Студії, в яких дослідник розкриває етимологію окремих онімів, свідчать про ґрунтовне опрацювання ученим усіх дотичних топонімічних публікацій, глибокий і докладний аналіз найменувань, досконале володіння порівняльно-історичним методом, а також часто виявляють власну думку, позицію автора. І хоча не всі запропоновані вченим етимології в сучасній ономастиці визнаються правильними, проте здебільшого вони демонструють належну обґрунтованість висунутих гіпотез, чіткість доказової бази.

Предметом дослідження мовознавця були також міжмовні зв'язки у сфері ономастики: особливості передання топонімів іншою мовою, вироблення єдиних і науково обґрунтованих вимог транслітерації українських імен, прізвищ і географічних назв, питання функціонування та правопису українських онімів в чужомовному середовищі. Незважаючи на деякі неточності, дослідження Я. Рудницького в галузі української топоніміки багато в чому не втратили своєї наукової вартості й залишаються вагомим надбанням вітчизняної науки.

14. Заслужують на увагу діалектологічні студії відомого лінгвіста діаспори. Саме Я. Рудницький започаткував дослідження перехідних і мішаних діалектних утворень, говору міста. Науковець також вивчав питання диференціації українського діалектного простору, у межах якого виділяв південне й північне наріччя, а в південному виокремлював південно-західну й південно-східну групи говорів. Ці й менші діалектні масиви Я. Рудницький визначав на основі протиставних діалектних явищ. Значну увагу мовознавець приділяв вивченню бойківського діалекту, зокрема дослідника цікавили насамперед межі вказаного говору, а також зв'язки з сусідніми діалектами –

наддністрянським, гуцульським і лемківським. У відповідних діалектологічних розвідках учений спирався на певні методологічні засади, як-от: аналіз власноручно зібраного експедиційним шляхом матеріалу, використання записів діалектного мовлення для точної характеристики фонетичної системи говору та вимови звуків, зіставлення мовних явищ із фактами суміжних говорів. Особливістю тогочасних діалектологічних досліджень, зокрема й Я. Рудницького, була їхня зорієнтованість на специфічно діалектні явища, тому розгляд фонетичного рівня говірки як системи не передбачався. Незважаючи на це, внесок мовознавця у вивчення бойківських говірок залишається вагомим здобутком сучасної української діалектології, а записи, представлені в УМГ, засвідчують живе мовлення цього регіону першої половини ХХ ст.

15. Першим в історії української діалектології Я. Рудницький звернувся до аналізу міських діалектів, зокрема львівського говору. Для його діалектологічного дослідження були застосовані порівняльний та історичний методи. Мовні особливості цього говору вчений розглядав у зіставленні з усім позаміським діалектним оточенням, зважаючи на його історію, починаючи з XIV–XV ст. На відміну від інших діалектологічних розвідок автора, в ЛУГЗ спостерігаємо системний підхід до вивчення звукових явищ, характеристику всіх структурних рівнів досліджуваного говору, а також розкриття міжмовних і міждіалектних контактів. Тут автор виявив різноманітність і самотність лексики, притаманної львівському говору, та систематизував її у відповідному словнику.

16. Мовознавчу спадщину знаного філолога високо поцінують у наукових колах. Я. Рудницький користувався заслуженим авторитетом в середовищі української діаспори, представники якої справедливо визнають важливість і значущість мовознавчої спадщини дослідника. Нині лінгвістичний доробок Я. Рудницького отримує належне визнання наукової громадськості в материковій Україні, стаючи вагомим надбанням вітчизняного мовознавства. Розвідки вченого містять чимало цінних положень, припущень, які не втратили

своєї пізнавальної ваги й сьогодні, деякі з них успішно підтверджують сучасні дослідники української та інших слов'янських мов.

Перспективи подальшого дослідження спадщини Я. Рудницького вбачаємо у висвітленні таких аспектів його мовознавчої діяльності, як славістика, акцентологія, вивчення діалектів канадських українців, транслітерація власних назв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ажнюк Б. М. Еволюція української мови в діаспорі (етно-і соціолінгвістичні аспекти) : дис... д-ра філол. наук: 10.02.01 ; 10.02.15 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 1999. 396 с.
2. Аркушин Г. Межі західнополіського діалекту // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах. Луцьк, 2007. Вип. 4. С. 9–31.
3. Аркушин Г. Л. Народна лексика Західного Полісся : монографія. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. 236 с.
4. Атлас української мови : у трьох томах / ред. кол. : І. Г. Матвіяс та ін. Київ : Наук. думка, 1988. Т. 2 : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. 520 с.
5. Бевзенко С. П. Діалектні групи і говори української мови : метод. матеріали з курсу укр. діалектології. Одеса : ОДУ, 1975. 55 с.
6. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1991. 230 с.
7. Бевзенко С. П. Українська діалектологія : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1980. 244 с.
8. Безушко В., Рудницький Я. Видання УВАН у першому десятилітті : 1945–1955. Вінніпег, 1955. 22 с. (Серія : Літопис УВАН / УВАН ; ч. 13).
9. Беленькая В. Д. Топонимы в составе лексической системы языка. Москва, 1969. 168 с.
10. Бичко З. Ярослав Рудницький – знаний дослідник українських діалектів // Мова у слов'янському культурному просторі : тези доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (23–25 травня 2002 р., Умань). Умань, 2002. С. 11–17.
11. Бичко З. Перспективи взаємостосунків української літературної мови та діалектів // Вісн. Львівського ун-ту. Серія: Філологічна. 2004. Вип. 34, ч. II. С. 116–119.

12. Білодід І. К. Мова і ідеологічна боротьба // Мовознавство. 1973. № 5 С. 3–19.
13. Білодід І. К. Тенденції розвитку українського радянського мовознавства // Розвиток українського мовознавства в УРСР 1967–1977. Київ : Наук. думка, 1980. С. 16–17.
14. Бокадорова Н. Ю. Историография лингвистики [Електронний ресурс] // Лингвистический энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1990. URL : <http://tapemark.narod.ru/les/204b.html> (дата звернення: 23.06.2016).
15. Бузинська В., Тарновецька Л. Степан Смаль-Стоцький : (Видатні представники вітчизняного мовознавства) // Мовознавство. 1994. № 4–5. С. 62–65.
16. Булаховський Л. А. Питання походження української мови // Вибрані праці : в п'яти томах. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 2. С. 9–216
17. Бурковський І. [Рецензія на:] Етимологічний словник української мови. Гол. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1 : А – Г – 631 с. ; 1985 – Т. 2: Д – Копці. – 570 с. ; 1989 – Т. 3: Кора – М. – 550 с. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. ССXXIV: Праці філологічної секції. Львів, 1992. С. 391–407.
18. Бучко Г. Є., Бучко Д. Г. Внесок львівських учених у становлення та розвиток української ономастики // Історична та сучасна українська ономастика : вибрані праці. Чернівці : Букрек, 2013. С. 416–428.
19. Бучко Г. Є., Бучко Д. Г. Галицька земля в світлі географічних назв // Історична та сучасна українська ономастика : вибрані праці. Чернівці : Букрек, 2013. С. 233–241.
20. Бучко Г. Є., Бучко Д. Г. Найдавніші ойконіми Тернопільщини та їх походження // Історична та сучасна українська ономастика : вибрані праці. Чернівці : Букрек, 2013. С. 377–384.

21. Бучко Г. Є., Бучко Д. Г. Найдавніші топоніми Прикарпаття // Історична та сучасна українська ономастика : вибрані праці. Чернівці : Букрек, 2013. С. 210–217.
22. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття. Львів : Світ, 1990. 144 с.
23. Бучко Д. Г. Проблемні питання деривації українських ойконімів // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : збірник наукових праць. Хмельницький, 2013. Вип. 6, ч. 2. С. 10–19.
24. Вакульчук С. П. До питання дослідження динаміки говірок // Лінгвістика. 2012. № 1(25), ч. 1. С. 50–58.
25. Вакульчук С. П. Українські діалекти у дослідженнях польських лінгвістів (I пол. XX ст.) // Мовні і концептуальні картини світу. 2011. № 34. С. 377–387.
26. Власенко-Бойцун А. Етимологічні скарби (матеріали) в архіві Канади // Rudnuskiana. 1985. № 1. С. 15.
27. Войценко О. Літопис українського життя в Канаді. Т. 7 : Доба завершених консолідаційних процесів і змагання за конституційне визнання, 1960–1969. Едмонтон, 1986. 545 с.
28. Войценко О. Літопис українського життя в Канаді. Т. 8 : У змаганні за нову Канаду: початки офіційної двомовності й багатокультурності, 1970–1979. Едмонтон, 1992. 594 с.
29. Гай-Нижник П. Започаткування та розвиток українознавчих досліджень в Австралії у другій половині XX ст. // Гілея. 2013. Вип. 79, ч. 12. С. 155–157.
30. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 300 с.
31. Ганцов В. М. Діалектологічна класифікація українських говорів : (з картою) / Українська Академія наук. Київ, 1923. 67 с., 1 карт.
32. Гапон Л. Внесок Ярослава-Богдана Рудницького у розвиток української топоніміки // ScienceRise. Харків, 2016. № 10/1 (27). С. 53–58.

33. Гапон Л. Концепція лінгвоциду у трактуванні Ярослава-Богдана Рудницького на тлі культурно-історичних реалій розвитку української мови ХХ століття // Наук. вісн. Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк, 2011. Вип. 5, ч. 1. С. 95–100.

34. Гапон Л. Лінгвістичні аспекти етимологізації слів у словникових гаслах «Етимологічного словника української мови» Ярослава Рудницького // Наук. зап. Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2014. Вип. 1 (23). С. 35–41.

35. Гапон Л. Лінгвістична характеристика реєстру «Етимологічного словника української мови» Ярослава Рудницького // Наук. зап. Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2014. Вип. 2(24). С. 85–91.

36. Гапон Л. Лексикографічні характеристики «Українсько-німецького словника» Зенона Кузелі і Ярослава Рудницького (на прикладі матеріалів на літери А–О) // *Filologia, socjologia i kulturoznawstwo : teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki*. Варшава, 2015. С. 49–55.

37. Гапон Л. Напрямки діалектологічних досліджень Ярослава Рудницького // Наук. зап. Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2016. Вип. 1(25). С. 15–20.

38. Гапон Л. Проблема збереження і перспектива розвитку української мови в діаспорі у науковій спадщині Ярослава Рудницького // *Filologia, sociologia i kulturoznawstwo : osiągnięcia naukowe, rozwój, propozycje na rok 2015*. Варшава, 2015. С. 92–101.

39. Гапон Л. Роль Ярослава-Богдана Рудницького у поширенні україністики в Німеччині і Канаді // *Українська наука в європейському контексті : німецько-українські наукові зв'язки*. Мюнхен, 2016. Том 9. С. 102–107.

40. Гапон Л. Філологічні аспекти досліджень Ярослава-Богдана Рудницького // *Studia Methodologica*. Тернопіль, 2012. Вип. 34 : Теорія літератури і гуманітарні студії. С. 294–298.

41. Гапон Л. Характеристика лінгвістичних термінів Ярослава-Богдана Рудницького за походженням // *Literatura, socjologia i kulturoznawstwo. EastEuropean Conference*. Варшава, 2016. С. 11–15.
42. Гапон Л. Ярослав-Богдан Рудницький очима радянської критики // *Наук. зап. Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство*. Тернопіль, 2012. Вип. 2(21)2011/1(22)2012. С. 188–198.
43. Гірняк С. П. Мова як соціальне явище в концепції Романа Смаль-Стоцького та Ярослава Рудницького // *Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія : Мовознавство*. 2014. Т. 22, вип. 20(1). С. 38–45.
44. Глібчук Н. М. Мовознавчі погляди Олени Курило : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Львівський ун-т ім. І. Я. Франка. Львів, 1994. 23 с.
45. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура // *Мовознавство*. 2010. № 6 (11). С. 32–44.
46. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. 20-і рр. ХХ ст.) : монографія. Донецьк, 1998. 222 с.
47. Глущенко В. А., Тищенко В. А. Про актуалістичний метод у лінгвістичних дослідженнях // *Наук. вісн. Міжнарод. гуманітарного ун-ту. Серія : Філологія*. 2015. №14. С. 116–118.
48. Головащук С. І. А. Ю. Кримський як лексикограф // *А. Ю. Кримський україніст і орієнталіст*. Київ, 1974. С. 49–60.
49. Голуб О. М. Лінгвістична спадщина П. О. Бузука в сучасному контексті : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Донецький національний ун-т. Донецьк, 2006. 20 с.
50. Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських мов // *Історія української мови: хрестоматія*. Київ, 1996. С. 206–225.

51. Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку : машинопис. резюме доповіді на II Конгресі МАУ. Львів, 1993. 8 с.
52. Горбач О. Перший етимологічний словник української мови // Зібрані статті. Мюнхен, 1993. Т. 6 : Лексикографія й лексикологія. С. 217–222.
53. Горбач О. Другий зошит етимологічного словника української мови // Зібрані статті. Мюнхен, 1993. Т. 6 : Лексикографія й лексикологія. С. 223–228.
54. Горбач О. Третій зошит етимологічного словника української мови // Зібрані статті. Мюнхен, 1993. Т. 6 : Лексикографія й лексикологія. С. 229–233.
55. Гримич М. Мовна ідентичність українців Бразилії : історія досліджень // Українознавство. 2010. № 4. С. 62–63.
56. Гриценко П. Ю. Діалектологія // Українська мова : енциклопедія / ред. кол. : Русанівський В. М. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ, 2000. С. 150.
57. Гриценко П. Професор Олекса Горбач і його видання пам'яток української мови // Пам'ятки України : історія та культура. 2001. № 1–2. С. 118–121.
58. Гриценко П. Професор Юрій Шевельов : (Штрихи до портрета видатного мовознавця) // Київська старовина. 1998. № 6. С. 146–158.
59. Гуйванюк Н., Руснак Ю. Термінотворення Василя Сімовича : (на матеріалі видань «Граматики української мови» 1918 та 1921 рр.) // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту. Слов'янська філологія. Чернівці, 2007. Вип. 321–322. С. 125–131.
60. Данилюк Н. О. А. Ю. Кримський і «Російсько-український словник» 1924–1933 рр. // Мовознавство. 1991. № 5. С. 70–75.
61. Данилюк Н. О. А. Кримський видатний – український мовознавець // Агатагел Кримський – учений, письменник, українець : збірник наукових праць. Луцьк, 2007. С. 33–40.
62. Данилюк Н. О. До проблеми єдиної української літературної мови і її варіантів // Матеріали II Міжнародного конгресу україністів. Львів, 1993. С. 12–16.

63. Дегтяренко Л. Інтелектуальна спадщина Ярослава Богдана Рудницького у фондах відділу зарубіжної україніки НБУВ // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. 2006. Вип. 16. С. 294–298.
64. Дегтяренко Л., Супрунюк О. Книгознавець Ярослав-Богдан Рудницький // Вісн. Книжкової палати. 2011. № 6. С. 32–35.
65. Дегтяренко Л. Міжнародний науковий симпозиум «Ярослав Богдан Рудницький видатний український мовознавець, славіст, педагог, видавець» (17 серпня 2001 р.) // Бібл. вісн. 2001. № 6. С. 7–12.
66. Дзензелівський Й. Словник українських говорів Закарпаття І. Панькевича // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23–24 жовтня 1992 р., Ужгород). Ужгород, 1992. С. 176–179.
67. Дзира Я. Пошануймо свою славу : Ярослав-Богдан Рудницький – учений, патріот // Пам'ятки України: історія й культура. 1999. №1. С. 145–157.
68. Дзира Я. Ярослав Рудницький // Народна творчість та етнографія. 1996. № 2/3. С. 93–94.
69. Дідківська Г. Професор Рудницький – мовознавець і патріот // Дивослово. 2002. № 7. С. 58–61.
70. Домбровський О. Ярослав Богдан Рудницький // Український історик. 1995. № 1/4. С. 321–324.
71. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / відп. ред. О. С. Стрижак та ін. Київ : Наук. думка, 1985. 253 с.
72. Єрмоленко С. Я., С. П. Бибик, Тодор О. Г. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
73. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ : Радянська школа, 1955. 316 с.
74. Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови в XVII ст. // Житецький П. Г. Вибрані праці : Філологія. Київ : Наук. думка, 1987. С. 19–38.

75. Жихарева О. Л. Проблема походження східнослов'янських мов у мовознавстві ХІХ ст. – 20–30-х рр. ХХ ст. : дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / Слов'янський держ. педагогічний ун-т. Слов'янськ, 2004. 213 с.
76. Жовтобрюх М. А. Євген Костянтинович Тимченко вчений і педагог // Мовознавство. 1991. № 5(149). С. 63–70.
77. Жовтобрюх М. Наукова спадщина К. П. Михальчука // Мовознавство. 1980. № 6. С. 56–63.
78. Жовтобрюх М. А. Розвиток українського радянського мовознавства за останнє тридцятиріччя // Мовознавство. 1975. № 4(52). С. 3–15.
79. Жлуктенко Ю. О. Українська іммігрантська мова в мовній ситуації Канади // Мовознавство. 1976. № 6. С. 11–20.
80. Жлуктенко Ю. О. Українська мова на лінгвістичній карті Канади. Київ : Наук. думка, 1990. 175 с.
81. Закревська Я. Незгаслий отчий світильник Олекси Горбача // Сучасність. 1997. №10. С. 122–128.
82. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ : Наук. думка, 1973. 156 с.
83. Залеський А. М. Фонологічна система бойківської говірки // Структура українських говорів. Київ, 1982. С. 69–84.
84. Захарчин В. В. Українська мовознавча термінологія кінця ХІХ – початку ХХ століття : дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 1995. 185 с.
85. Зілинський І. Границі бойківського говору // Літопис Бойківщини. Самбір, 1938. Ч. 10. С. 24-27.
86. Зорівчак Р. П. Патріарх української філології : до 90-річчя від дня народження академіка Ю. Шевельова // Дзвін. 1999. № 1. С. 148–150.
87. Зорівчак Р. П. Рудницький Ярослав-Богдан // Українська мова : енциклопедія / ред. кол. : В. М. Русанівський та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ, 2000. С. 525.

88. Зубко А. Українська ономастика : здобутки та проблеми // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери : монографія / Авакумов О. В. та ін. Київ, 1992. С. 262–282.

89. Іваночко К. До історії дослідження ареалу бойківських говірок та етимології етноніма бойки // Рідне слово в етнокультурному вимірі. Дрогобич, 2012. С. 124–139.

90. Іващенко В. Л. Історіографія термінознавства : метамова і структурні підрозділи // Термінологічний вісник. Київ, 2013. Вип. 2(1). С. 5–20.

91. Кавецький О. Я. Українські фонетичні риси у вживанні іменників власних назв у мові канадських українців // Вісник СумДУ. Серія : Філологія. 2008. № 2. С. 77–82.

92. Казимирова І. А. Словник авторської фахової метамови в типології історико-термінологічних словників // Система і структура східнослов'янських мов. 2015. Вип. 8. С. 23–31.

93. Калакура Я. Методологічний інструментарій // Зб. наук. праць Науково-дослідного ін-ту українознавства. Київ, 2003. Т. I. С. 174–181.

94. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. Київ : Наукова думка, 1973. 283 с.

95. Каруник К. Д. Методологічні позиції Юрія Шевельова в студіях над історією українського мовознавства // Лінгвістичні дослідження. 2013. Вип. 35. С. 263–270.

96. Кацімон О. А. Теоретичні і практичні аспекти діяльності українських мовознавців на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2010. 296 с.

97. Кислюк Л. Нове життя репресованих словників // Світогляд. 2008. № 2. С. 80.

98. Ковальчук О. Рудницький Ярослав // Українські історики ХХ століття : біобібліогр. довід. / НАН України, Ін-т історії України ; ред. кол. : В. А. Смолій та ін. К., 2004. С. 206–208.

99. Ковалів П. Основи формування української мови в порівнянні з іншими східнослов'янськими мовами // Історія української мови. Київ, 1996. С. 226–250.
100. Козирський В. Г., Шендеровський В. А. Корчі радянськомовного словникарства ; За мову, термінологію і ще дещо. Київ : Рада, 2000. 40 с.
101. Колесса О. Погляд на історію української мови. Прага, 1921. 43 с.
102. Коломієць В. Т. Основні аспекти етимологічних досліджень // Мовознавство. 1977. № 6. С. 38–47.
103. Коломієць В. Т. У пошуках походження слова // Українська мова і література в школі. 1967. № 6. С. 9–15.
104. Кордуба М. Що кажуть назви осель? // Рідна мова. 1939. Вип. 6(78). С. 241–246.
105. Котович В. В. Ойконімія Опілля XII–XX ст. : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2000. 176 с.
106. Коць-Григорчук Л. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. Нью-Йорк ; Львів : Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, 2002. 268 с.
107. Кочан І. М. Синонімія у термінології // Мовознавство. 1992. № 3. С. 32–34.
108. Кочан І. Українське термінознавство 1920-х років : погляд з позицій XXI ст. // Вісн. Львівського ун-ту. Серія : Філологічна. 2011. Вип. 52. С. 122–129.
109. Кравчук Р. В. [Рецензія на]У. В. Rudnic'kyj. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Part 1–5. Second Revised Edition. Winnipeg (Canada). 1966. 480 с. // Вопросы языкознания. 1968. № 4. С. 117–133.
110. Кривошеєва О. Питання культури української мови у виданнях української діаспори США і Канади // Збірник харківського історико-філологічного товариства. Харків, 1995. Т. 4. С. 175.

111. Кримський А. Ю., Шахматов О. О. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася // Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII в.в. Київ, 1924. С. 87–128.

112. Кровицька О. Лексикографічна спадщина Є. Тимченка // Українська мова. 2007. № 1. С. 74–81.

113. Кузеля З. Історичний розвиток і сучасний стан українського словництва : Про значення словників і їх ролю в культурному житті // Записки НТШ. Праці філолог. та іст.-філолог. Секції : Збірник на пошану Зенона Кузелі. Париж ; Нью-Йорк ; Мюнхен ; Торонто ; Сідней, 1962. Т. 169. С. 217–235.

114. Ладжун Ю. Діяльність комітету українців Канади щодо формування політики багатокультурності у Канаді (60–80 роки ХХ ст.) [Електронний ресурс]. URL : http://shron.chtyvo.org.ua/Ladzhun_Yurii/Diialnist_Komitetu_ukrainstiv_Kanady_schodo_formuvannia_polityky_bahatokulturnosti_u_Kanadi_60-80-ti.pdf (дата звернення : 04.06.2016).

115. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина : (на материале русской лингвистической терминологии). Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2000. 192 с.

116. Лесів М. Бойківські говірки в дослідженнях у ХІХ і ХХ ст. // Бойківські говірки : збірник статей / ред. М. Лесів. Перемишль, 2011. С. 15–37. (Перемиська б-ка Перемиського Об'єднання українців у Польщі ; т. ХVІІІ).

117. Лінгвоцид // Українська мова : енциклопедія / редакційна колегія : В. М. Русанівський та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ, 2000. С. 315–318.

118. Лукань Р. Бойківські прізвища й назви // Літопис Бойківщини. Самбір, 1935. Ч. 5. С. 32–36.

119. Лукінова Т. Б. Створення «Етимологічного словника української мови» – важливий етап порівняльно-історичного вивчення слов'янської лексики // Мовознавство. 2008. № 2/3. С. 24–39.

120. Мамчич І. П. Мовознавча спадщина Василя Чапленка : дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський національний ун-т. Дніпропетровськ, 2002. – 211 с.
121. Мартинишин Н., Шміло Г. Українське мовознавство в діаспорі // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія» Серія : Історичні науки. 2008. Вип. 11. С. 182–191.
122. Масенко Л. Т. «Коло Шевельова» розширюється : про внесок вченого в українське мовознавство ХХ століття // День. 2013. № 209/210. С. 22.
123. Масенко Л. Т. Мовна політика в УРСР : політика лінгвоциду // Українська мова у ХХ столітті : історія лінгвоциду. Документи і матеріали / ред. Масенко Л. Київ, 2005. С. 5–36.
124. Масенко Л. Т. Українська літературна мова : історія становлення й розвитку // Нариси з соціолінгвістики. Київ, 2010. С. 129–141.
125. Матвіяс І. Г. Проблема визначення українських наріч // Мовознавство. 2001. № 2. С. 13–17.
126. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ : Наук. думка, 1990. 169 с.
127. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови : підручник. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
128. Мацюк Г. Етапи розвитку української соціолінгвістичної традиції // Соціолінгвістичні студії. Київ, 2010. С. 17–22.
129. Мельничук О. С. Етимологічний словник // Українська мова : енциклопедія / ред. кол. : В. М. Русанівський та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ, 2004. С. 176–177.
130. Мельничук О. С. Принципи укладання етимологічного словника української мови // Мовознавство. 1967. № 2. С. 15–21.
131. Між наукою й політикою : до 70-річчя проф. д-ра Яр. Рудницького. Оттава ; Онтаріо, 1980. С. 47. (Series UMMAN : Ukrainica Exiliana ; n. 6).
132. Мірченко М. В. А. Кримський і його філософія історії української мови // Волинь філологічна : текст і контекст : збірник наукових праць. Луцьк,

2007. Вип. 1 : Агатангел Кримський у контексті української та світової культури / укл. Н. Данилюк. С. 81–85.

133. Мовна М. Книга «Арго Олекси Горбача в Україні» як джерело вивчення львівської говірки першої третини ХХ ст. // Вісн. Львівського ун-ту Серія : Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. 2008. Вип. 3. С. 302–307.

134. Мозер М. Юрій Шевельов та парадигми мовознавчої україністики // Вісн. Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. Харків, 2009. Т. 854, вип. 57. С. 224–227.

135. Москаленко Н. А. З історії творення української фонетичної термінології // Українська мова в школі. 1959. № 3. С. 8–14.

136. Муромцев І. В. Ю. Шевельов історик українського і світового мовознавства // Вісн. Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. 2009. Т. 873, вип. 58. С. 10–15.

137. Наконечний Є. П. Украдене ім'я : Чому русини стали українцями / передм. Я. Дашкевича. 3-є вид., доп. і випр. Львів, 2001. 400 с.

138. Никонов В. А. Имя и общество. Москва : Наука, 1974. 280 с.

139. Никонов В. А. Введение в топонимику. Изд. 2-е. Москва, 2011. 184 с.

140. Ніка О. Історія української літературної мови в актуальних контекстах : до 90-річного ювілею П. Д. Тимошенка // Мовознавчий вісник. Черкаси, 2011. Вип. 12/13. С. 6–10.

141. Німчинов К. Т. Український язик у минулому й тепер. 2-е вид. Київ : Держ. вид-во України, 1926. 86 с.

142. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. Київ : Наукова думка. 1985. 223 с.

143. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови // Мовознавство. 1997. № 6. С. 3–14. Початок.

144. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови // Мовознавство. 1998. № 1. С. 3–12. Закінчення. Початок у № 6 за 1997 р.

145. Німчук В. В. Початки літературних мов Київської Русі // Мовознавство. 1982. № 2. С. 21–31.

146. Німчук В. В. Про необхідність вивчення топоніміки у зв'язку з народними говорами // Питання топоніміки та ономастики. Київ, 1962. С. 45–53.

147. Носко-Оборонів Т. Д-р Яр. Б. Рудницький : біографічний нарис // Rudnuskiana. 1993. № 9. С. 3–49 с.

148. Овчаренко В. М. Теорія «родовідного дерева» та «хвильова» теорія в українському мовознавстві (XIX ст. – 20–30 рр. XX ст.) : дис... канд. філол. наук : 10.02.15 / Слов'янський держ. педагогічний ун-т. Слов'янськ, 2003. 214 с.

149. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. 294 с.

150. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. Київ : Наук. думка, 1984.

Частина 1: А–Н. 495 с.

Частина 2: О–Я. 517 с.

151. Панько Т. Концепція української літературної мови в системі науково-культурологічних поглядів М. Грушевського // Зб. наук. праць і матеріалів Міжнарод. ювілейної конф., присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського. Львів, 1994. С. 111–129.

152. Парасин Н. Д. Лингвистическая концепция И. Верхратского : автореферат дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / Львовский государственный ун-т им. И. Франко. Львов, 1991. 18 с.

153. Пена Л. Лінгвістичні терміни у «граматиці української (руської) мови» С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія : Філологія. Вінниця, 2009. Вип. 11. С. 40–44.

154. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов : міфи та правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ : Арістей, 2004. 180 с.

155. Півторак Г. П. Українці : звідки ми і наша мова. Київ : Наук. думка, 1993. 200 с.

156. Підкуймуха Л. М. Батярський жаргон міжвоєнного Львова в соціокультурному аспекті // Наук. зап. НДУ ім. М. Гоголя. Серія : Філологічні науки. 2013. Кн. 1. С. 228–233.

157. Плющ П. П. Історія української літературної мови. Київ : Вища школа, 1971. 423 с.

158. Подольская Н. В. Типовые восточнославянские топоосновы : словообразовательный анализ. Москва : Наука, 1983. 158 с.

159. Полюга Л. Національна термінологія і термінографія у державотворчому процесі України // Український правопис і наукова термінологія : історія, концепції та реалії сьогодення. Львів, 1996. С. 122–126.

160. Постаті та ідеї : з історії мовознавства в Україні / НАН України, Ін-т мовознавства. Київ : Наук. думка, 1995. 151 с.

161. Правописний словник української мови / ред. Я. Рудницький, К. Церкевиич. Нью-Йорк ; Монреаль, 1979. 796 с. (УММАН ; Науково-дослідне товариство укр. термінології).

162. Пришляк Я. Творець нової епохи : (Сл. п. Я. Б. Рудницький) // Визвольний шлях. 1996. Річник XLIX, кн. 2 (575). С. 244–249. URL : file:///C:/Users/1/Downloads/1996_02.pdf (дата звернення : 30.08.2014).

163. Рабій-Карпинська С. Діалект бойків (фонетика і морфологія) // Бойківські говірки : збірник статей / ред. М. Лесів. Перемишль, 2011. С. 78–97.

164. Редьква Я. П. Тербовля етнічно-антропогенна vs Тербовлі антропонімічної та «жертвовної» // Вісн. Львівського ун-ту. Серія : Філологічна Львів, 2012.– Вип. 56, ч. 1. С. 355–367.

165. Редьква Я. П. Формування регіональних топо- (ойконімних) систем із погляду діакронії // Студії з ономастики та етимології 2004. Київ, 2004. С. 147–161.

166. Родзевич Н. Реакційні, антинаукові напрями сучасного буржуазного мовознавства // Українська мова і література в школі. 1953. № 4. С. 21–30.

167. Ромашко С. А. Методология изучения истории языкознания. Москва, 1985. 46 с.

168. Рудницький Я. Важливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини // Літопис Бойківщини. Самбір, 1938. Ч. 9. С. 92–99.

169. Рудницький Я. Вступ до слов'янознавства : [на правах рукопису]. Мюнхен, 1948. 79 с.

170. Рудницький Я. До бойківсько-наддністрянської мовної межі // Літопис Бойківщини. Львів, 2007. С. 144–148. (Перевидання часопису : Літопис Бойківщини. Самбір, 1934–1935. Вип. 2, ч. 3/ 6. С. 36–40).

171. Рудницький Я. З австралійської ономастики. Канберра ; Оттава , 1978. 24 с. (Серія : Славістика / УВАН ; с. 97).

172. Рудницький Я. Звукова система // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. URL : <http://litopys.org.ua/encycl/eui033.htm> (дата звернення : 05.05.2015).

173. Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф // Записки НТШ. Праці філолог. та іст.-філолог. секції : Збірник на пошану Зенона Кузелі. Париж ; Нью-Йорк ; Мюнхен ; Торонто ; Сідней, 1962. Т. 169. С. 135–139.

174. Рудницький Я. З фонетики бойківського говору // Літопис Бойківщини. Самбір, 1936. Ч. 7. С. 6–9.

175. Рудницький Я. Історія й походження назви міста Харкова // Назвознавчі студії : у 2 томах. Вінніпег, 1958. Т. 2 : Топоніми. С. 50–58. (Серія : Назвознавство / УВАН ; ч. 15).

176. Рудницький Я. Канадійські місцеві назви українського походження. Третє вид. Вінніпег, 1957. 96 с. (Серія УВАН : Назвознавство ; ч. 2).

177. Рудницький Я. Кульчичі чи Кільчичі? // Літопис Бойківщини. Самбір, 1935. Ч. 5. С. 36–40.

178. Рудницький Я. Лекції з порівняльної граматики слов'янських мов. Вступ. Аугсбург, 1948. 65 с.

179. Рудницький Я. Львівський говір // Наш Львів : ювілейний збірник 1952–1952. Нью-Йорк, 1953. С. 179–183.

180. Рудницький Я. Матеріали до українсько-канадійської фольклористики й діалектології. Вінніпег, 1956. Ч. 1. 289 с. (Збірник заходознавства / УВАН ; т. 3(1)).

181. Рудницький Я. Матеріали до українсько-канадійської фольклористики й діалектології. Вінніпег, 1956. Ч. 2. С. 281–541 (Збірник заходознавства / УВАН ; т. 3(1)).

182. Рудницький Я. Матеріали до українсько-канадійської фольклористики й діалектології. Вінніпег, 1956. Ч. 3. 232 с. (Збірник заходознавства / УВАН ; т. 3(1)).

183. Рудницький Я. Матеріали до українсько-канадійської фольклористики й діалектології. Вінніпег, 1956. Ч. 4. С. 547–693. (Збірник заходознавства / УВАН ; т. 3(1)).

184. Рудницький Я. Матеріали до українсько-канадійської фольклористики й діалектології. Вінніпег, 1963. Ч. 4 : Із збірок І. Новосада, Т. Білоуса, Т. Федика й ін. С. 545–694. (Збірник заходознавства / УВАН ; т. 9(7)).

185. Рудницький Я. Мовна та правописна справа в Галичині. Львів, 1937. 16 с.

186. Рудницький Я. Наголос // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. URL : <http://litopys.org.ua/encycl/eui033.htm> (дата звернення : 05.05.2015).

187. Рудницький Я., Січинський В. Назва «Україна» // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. URL : http://litopys.org.ua/rizne/nazva_eu.htm (дата звернення : 04.06.2014).

188. Рудницький Я. Назва «Україна» в чужих мовах // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. URL : http://litopys.org.ua/rizne/nazva_eu.htm (дата звернення : 04.06.2014).

189. Рудницький Я. Назви «Галичина» й «Волинь» // Вінніпег, 1952. 32 с. (Серія : Назвознавство / УВАН ; ч. 3).

190. Рудницький Я. Нарис граматики старо-церковно-слов'янської мови. Мюнхен, 1947. 142 с.

191. Рудницький Я. Нарис української діалектології. Аугсбург, 1946. 48 с.

192. Рудницький Я. Наростки *-ище*, *-исько*, *-сько* // Вінніпег, 1967. 64 с. (Серія : Славістика / УВАН; ч. 58/59).

193. Рудницький Я. Ономастика Ужєвича 1643 року // Збір матеріалів на пошану Василя Юркевича 1903–1991 / Записки НТШ. Секція : філологічна Львів ; Нью-Йорк ; Сідней ; Париж ; Торонто, 1996. С. 54–59.

194. Рудницький Я. Про місцеву назву «Семигинів» // Назвознавчі студії : у 2 т. Вінніпег, 1958. Т. 2 : Топоніми. С. 48–49. (Серія : Назвознавство / УВАН ; ч. 15).

195. Рудницький Я. Про місцеву назву Стрий // Назвознавчі студії : у 2 т. Вінніпег, 1958. Т. 2 : Топоніми. С. 44–47. (Серія : Назвознавство / УВАН ; ч. 15).

196. Рудницький Я. Про назву села Жулин у Стрийщині // *Rudnuskiana*. 1992. № 8. С. 29–32.

197. Рудницький Я. Середня доба (XIV–XVIII ст.) // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. URL : <http://litopys.org.ua/encycl/eui035.htm> (дата звернення : 04.06.2015).

198. Рудницький Я. Словник // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. URL : <http://litopys.org.ua/encycl/eui033.htm> (дата звернення : 04.06.2013).

199. Рудницький Я. Слово й назва «Україна». Вінніпег, 1951. 32 с. (Серія : Назвознавство / УВАН ; ч. 1).

200. Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді. Вінніпег, 1971. 33 с. (Серія : Славістика / УВАН ; ч. 70).
201. Рудницький Я. Старо-церковно-слов'янська мова // *Lohos*. Йорктон, 1952. Т. 3. С. 1–15.
202. Рудницький Я. Українська славістика та її завдання // Завдання слов'янської філології й українська славістика. Аугсбург, 1948. С. 14–29. (Праці інституту слов'янознавства УВАН ; ч. 1).
203. Рудницький Я. Українське назовництво (ономастика) // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. URL : <http://litopys.org.ua/encycl/eui037.htm> (дата звернення : 04.06.2014).
204. Рудницький Я. Український наголос як функційна проблема. Прага, 1942. 14 с.
205. Рудницький Я. Як говорити по-літературному. Прага, 1941. 104 с.
206. Рудницький Ярослав-Богдан // Українська діаспора : літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / упор. В. Просалова. Донецьк, 2012. С. 388–389.
207. Русанівський В. М. Давньоруська мова : міф чи реальність? // Мовознавство. 1993. № 2. С. 3–6.
208. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Київ, 2001. 392 с.
209. Русанівський В. М. Методологія, теорія і часткові методи лінгвістичних досліджень // Мовознавство. 1975. № 2. С. 3–11.
210. Русанівський В. М. Староукраїнська і слов'яноноруська мови на тлі розвитку інших літературних мов // Мовознавство. 1997. № 1. С. 3–11.
211. Русанівський В. М. Ще про дві літературні мови в Київській Русі // Мовознавство. 1996. № 6. С. 3–11.
212. Рябініна І. М. Давні писемні пам'ятки як джерело вивчення історії мови в концепції О. О. Шахматова // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : наук.-мет. Збірник / відп ред. Глущенко О. Слов'янськ, 2002. Вип. 10, ч. 1. С. 41–49.

213. Свенціцький І. С. Бойківський говір села // Записки НТШ. 1913. Т. 114, кн. 2. С. 117–153.
214. Свенціцький І. С. Нариси з історії української мови // Історія української мови : хрестоматія. Київ, 1996. С. 120–136.
215. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. 776 с.
216. Семенюк Г. Проф. д-р Рудницький як літературознавець // Український голос. Вінніпег, 1995. № 10. С. 3.
217. Симоненко Л. О. Українознавчі й термінознавчі студії академіка А. Ю. Кримського // Термінологічний вісник. Київ, 2013. Вип. 2(1). С. 72–84.
218. Сімович В. Наукова діяльність академіка Смаль-Стоцького // Праці : в двох томах. Чернівці, 2005. Т. 1. : Мовознавство. С. 407–417.
219. Сімович В., Рудницький Я. Історія українського правопису [Електронний ресурс] // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. URL : <http://litopys.org.ua/encycl/eui036.htm> (дата звернення : 04.06.2014).
220. Сіромський Р. Питання багатокультурності та збереження національної ідентичності канадських українців у дослідженнях Ярослава Рудницького // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. Київ, 2009. Вип. 18. С. 285–292.
221. Сіромський Р. Українські репрезентації на міжнародній конференції з прав людини у Тегерані 1968 р. // Педагогічна думка. 2017. № 1. С. 14–19.
222. Скаб М. Українська етимологія : питання теорії та практики : модуль. курс : навч.-метод. посіб. Чернівці, 2011. 160 с.
223. Скляренко В. Г. Походження назви Україна // Мовознавство. 2006. № 5. С. 15–33.
224. Славутич Я. Творець української науки в Канаді та інші статті й матеріали з приводу 60-річчя проф. Я. Рудницького / укл. Я. Славутич. Вінніпег, 1971. 96 с.

225. Словник іншомовних слів : 10 000 слів / укл. С. М. Морозов та ін. Київ : Наук. думка, 2000. 680 с.
226. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних сполучень / укл. Л. О. Пустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
227. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / укл. Д. Г. Гринчишин. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 1. 632 с.
228. Смаль-Стоцький С. Українська мова в Советській Україні. Друге поширене видання. Нью-Йорк ; Торонто; Сідней ; Париж, 1969. 318 с.
229. Смаль-Стоцький С. Найближчі завдання славістики // Завдання слов'янської філології й українська славістика. Аугсбург, 1948. С. 7–14. (Праці інституту слов'янознавства УВАН ; ч. 1).
230. Смаль-Стоцький С. Питання про східнослов'янську прамову // Записки НТШ. Львів, 1937. Т. 155. С. 5–12.
231. Смаль-Стоцький С. Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення // Історія української мови : хрестоматія. Київ : Либідь, 1996. С. 48–119.
232. Смаль-Стоцький С. Українська літературна мова // Мовознавство. 1994. № 4/5. С. 65–75.
233. Співак О. Ярослав Рудницький декілька слів про видатного українського науковця діаспори // Варшавські українознавчі записки. Серія : Україніка. № 25/26. С. 305–311.
234. Структура українських говорів / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1982. 200 с.
235. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 368 с.
236. Суперанская А. В. Что такое топонимика? Москва : Наука, 1985. 176 с.
237. Сушинська І. Українська мова у бразильській діаспорі : стан і статус // Лінгвістичні студії. Донецьк, 2010. Вип. 20. С. 250–254.

238. Тараненко О. Мова Київської Русі : вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем // Історія української мови : хрестоматія. Київ, 1996. С. 280–286.
239. Тарасюк М. Їхні ідеологічні позиції : (буржуазно-націоналістична преса про українську мову і мовознавство) // Мовознавство. 1970. № 4. С. 39–49.
240. Тарасюк М. М. Проти націоналістичних фальсифікацій розвитку української мови. Київ : Наук. думка, 1973. 60 с.
241. Теория и методика ономастических исследований / ред. А. П. Непокупный. Москва : Наука, 1986. 256 с.
242. Тимошик М. С. «Я все ішов би до кінця...» : коротка хронологічна канва боротьби за ствердження в Україні імені Огієнка та його справи // І. Огієнко (митрополит Іларіон). Українська церква. Київ, 2007. С. 5–32.
243. Тимченко Є. К. Курс історії українського язика : вступ і фонетика. Вид 2-е. Київ ; Харків : Держ. вид-во України, 1930. Ч. 1. С. 5–114.
244. Тимченко Є. Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині // Історія української мови : хрестоматія. Київ, 1996. С. 38–47.
245. Тищенко К. А. Історія української мови в науковій концепції А. Ю. Кримського : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2006. 20 с.
246. Ткач Л. О. «Словар чужих слів» Зенона Кузелі і Миколи Чайковського як пам'ятка української лексикографії // Лінгвістика. № 1(19). 2010. С. 40–54.
247. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.
248. Трубачев О. Новые этимологические словари славянских языков // Вопросы языкознания. 1958. № 4. С. 129–135.
249. Трубачев О. Принципы построения этимологических словарей славянских языков // Вопросы языкознания. 1957. № 5. С. 58–72.

250. Трубачев О. [Рецензия на] J. V. Rudnic'kyj. An etymological dictionary of the Ukrainian language, part 1. Winnipeg, 1962 ; part 2 – 1963 ; part 3 – 1964 (А–вага), 288 стр. // Этимология 1965 : материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам. Москва, 1967. С. 328–383.

251. Трубачев О. Этимологические исследования восточнославянских языков : Словари // Вопросы языкознания. 1978. № 3. С. 16–25.

252. Українська діалектологія і ономастика : збірник статей / гол. ред. К. Цілуйко. Київ : Наук. думка, 1964. 228 с.

253. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х томах. Т. 1. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; ред. и предисл. Б. А. Ларина. Изд. 2-е, стереотип. Москва : Прогресс, 1986. 576 с.

254. Хідекелі А. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського : науковий проект з вивчення спадщини Ярослава-Богдана Рудницького // Світ. 2001. № 33/34. С. 7.

255. Христенюк В. Ф. Критерії періодизації української літературної мови // Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія : Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). Київ, 1999. С. 173–177.

256. Худаш М., Демчук М. Походження українських карпатських та прикарпатських назв населених пунктів : (відантропонімі утворення) : монографія. Київ : Наукова думка, 1991. 268 с.

257. Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів : (утворення від слов'янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних імен). Київ : Наукова думка, 1995. 362 с.

258. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських : етнологічні та граматичні параметри. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. 324 с.

259. Центральний Державний історичний архів, Львів, ф. 389, оп. 1, спр. 173, арк. 73–80.

260. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. Киев, 1970. 599 с.

261. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. Київ : Либідь, 2007. 248 с.

262. Чикут В. Наукові досягнення І. А. Панькевича і їх вплив на розвиток українознавчих лінгвістичних галузей : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ужгородський нац. ун-т. Ужгород, 2007. 322 с

263. Чикут В. Наукові здобутки І. Панькевича у галузі лінгвістики : (до 125-річчя від дня народження вченого) // Українська мова. 2012. № 3. С. 140–149.

264. Чорній С. Історія української мови ХХ сторіччя // Мюнхен, 1975. 108 с.

265. Чучка П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 704 с

266. Шанский Н., Иванов В., Шанская Т. Краткий этимологический словарь русского языка. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Просвещение, 1975. 543 с.

267. Шахматов О. О. До питання про початок української мови : Кілька слів на нову працю з граматики українського язика : Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache von S. von Smal-Stocky und T. Gartner. Wien // Україна. 1914. Кн. 1. С. 7–19.

268. Шахматов О. О., Кримський А. Ю. Короткий нарис історії української мови // Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI–XVIII в.в. Київ, 1924. С. 5–86.

269. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Київ, 2003. 82 с.

270. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / пер. С. Вакуленко, А. Даниленко ; Канадський інститут українських студій ; Східний інститут українознавства ім. Ковальських ; Харківське історико-філологічне товариство. Харків, 2002. 1054 с.

271. Шевельов Ю. Назва Україна // Вибрані праці. Київ, 2008. Т. 1 : Мовознавство. С. 421–431.

272. Шевельов Ю. Олександр Потєбня і українське питання : спроба реконструкції цілісного образу науковця // Олександр Потєбня. Мова.

- Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти. Нью-Йорк, 1992. С. 7–46.
273. Шевельов Ю. О. О. Потебня і стандарт української літературної мови // Мовознавство. 1992. № 2. С. 67–74.
274. Шевельов Ю. В. Портрети українських мовознавців. Київ, 2002. 132 с.
275. Шевельов Ю. В. Про генетизм у діалектологічній концепції К. Михальчука // Проблеми сучасної ареалогії. Київ, 1994. С. 11–19.
276. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : стан і статус. Чернівці : Рута, 1998. 207 с.
277. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії: Дві статті про постання укр. мови. Київ, 1994. 33 с.
278. Шевченко Т. Олекса Горбач як діалектолог // Українська мова. 2001. № 2. С. 75–85.
279. Шендеровський В. Лицар Ордена Канади Ярослав-Богдан Рудницький // Нехай не гасне світ науки. Київ, 2003. С. 271–278.
280. Шульгач В. П. Гідронімія басейну Стиру. Київ : Наукова думка, 1993. 144 с.
281. Шульгач В. П. Ойконімія Волині : етимологічний словник-довідник / відп. ред. І. М. Желєзняк. Київ : Кий, 2001. 189 с.
282. Шульгач В. П. Типологія семантики топооснов // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. Київ, 1992. С. 49–68.
283. Юрків М. М. Гідронімно-ойконімні паралелі в західноукраїнському ономастиконі : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2000. 24 с.
284. Holutiak-Hallik S. P. J. V. Rudnyckyj and the Growth of Ukrainian Onomastics : onomastic biography : 1935–1995. Ottawa, 1995. 32 p.
285. History of the Language Sciences=Geschichte der Sprachwissenschaften= Histoire des sciences du langage : an International Handbook on the Evolution of the Study of Language from the Beginnings to the Present / Edited by S. Aurox and others. 2006. Vol. 3. P. 668.

286. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. Kraków, 1950. 266 s.
Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. Kraków, 1950. 266 s.
287. Mandryka M. Bio-bibliography of J. B. Rudnyč'kyj. Winnipeg, 1961. 72 p.
288. Miklosich F. Die Bildung der slavischen Personen, und Ortsnamen. Heidelberg, 1927. 354 s.
289. Miklosich F. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen : Lautlehre. 2-e Ausgabe. Wien, 1879. Bd. 1. 598 s.
290. Nakonetschna H., Rudnyč'kyj J. B. Ukrainische Mundarten Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Bojkisch und Huzulisch). Berlin, 1940. 100 s.
291. Ogonowski E. Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache. Lemberg, 1880. 244 s.
292. Prymak T. M. Inveterate Voyager : J. B. Rudnyč'kyj on Ukrainian Culture, Books, and Libraries in the West During the «Long Cold War» // Canadian Slavonic Papers : Revue Canadienne des Slavistes. 2009. Vol. 51. № 1. P. 53–76. URL : <http://www.jstor.org/stable/40871354> (дата звернення : 14.06.2014).
293. Rudnyč'kiana : yearbook. 1994. №. 10. 48 p.
294. Rudnyč'kiana : yearbook. 1995. №. 11. 32 p.
295. Rudnyč'kyj J. B. A Note Re Royal Commission Lsaureneau-Dunton (B&B Commission) and its work // Rudnyč'kiana. Ottawa, 1987. №. 3. С. 5–7.
296. Rudnyč'kyj J. B. Anthroponymic Changes in Canada and the USA // Dictionary of Ukrainian surnames in Canada / comp. F. Bogdan. Winnipeg, 1974. P. 33–40. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 47).
297. Rudnyč'kyj J. B. Classification of Canadian Place Names // Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2 : Toponymy. P. 3–11. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 15).
298. Rudnyč'kyj J. B. Contribution to Ukrainian Toponomastics : (1. Dorohobyč. 2. Sambir) // Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2 : Toponymy. P. 26–31. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 15).

299. Rudnyćkyj J. B. Die Ukrainische Sprachwissenschaft in der Sowjetunion 1918–1938 // Wörter und Sachen. Neue Folge. Heidelberg, 1938. Band 1–19. S. 284–297. (Kraus Reprint : Nendeln / Liechtenstein, 1975).

300. Rudnyćkyj J. B. Die appellative und onomastische Funktion des Akzentes im Slavischen // Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2 : Toponymy. P. 22–25. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 15).

301. Rudnyckyj J. B. Etymological Formula : With Especial Reference to Slavic. Winnipeg, 1962. 64 p. (Series : Slavistica / UVAN ; n. 44).

302. Rudnyckyj J. B. Etymological Formula in Onomastics. 2 Rev. Ed. Winnipeg, 1967. 24 p. (Series : Onomastica / UVAN; n. 33).

303. Rudnyckyj J. B. Languages of Canada. Ottawa ; Montreal, 1987. 81 p.

304. Rudnyckyj J. B. Linguicide. Third Revised Edition. Winnipeg ; Munich, 1976. 31 p.

305. Rudnyckyj J. B. Multiculturalism and Multilingualism in Canada. Ottawa ; Ontario : Ukrainian Language Association, 1983. 84 p. (Canada Ethnica ; n. 1).

306. Rudnićkyj J. B. O nazwie miejscowej Trembowla // Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2 : Toponymy. P. 37–43. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 15).

307. Rudnićkyj J. B. O nazwie miejscowej Sambor // Język Polski. 1935. Rocznik XX. S. 23–24.

308. Rudnyckyj J. B. On Deep and Surface Structures in Onomastik // Linguistic and Literary Studies / Ed. M. Jazayery. Monton, 1978. P. 271–275. URL : <https://books.google.com.ua/books?id=0uyFF7y92twC&pg=PA271&lpg=PA271&dq=j.b.+rudnyckyj&source=bl&ots=X6cHD5enqH&sig=qHQAAu7pc2hZXwnA7GrfrANG0Fc&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwiD4LT5zdnNAhUiEJoKHS9Afg4FBDoAQhCMAY#v=onepage&q=j.b.%20rudnyckyj&f=false> (дата звернення : 04.06.2016).

309. Rudnyckyj J. B. Slavic Studies in Canada in 1950. Winnipeg, 1950. 48 p. (Series : Slavistica / UVAN ; n. 9).

310. Rudnyckyj J. B. Slavic Toponymic Neologisms in Canada // Canadian Slavonic Papers. Toronto, 1956. Vol. 1. P. 89–92.
311. Rudnyckyj J. B. Slawische und indogermanische Akzentdubletten. Winnipeg, 1955. 41 s. (Series : Slavistica / UVAN ; n. 22).
312. Rudnyckyj J. B. Socio-Onomastik Status of Women // Rudnyckiana : J. B. Rudnyckyj's Contribution to Onomastics. N. 7. 1991. P. 12–20.
313. Rudnyckyj J. B. Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg ,1956. Vol. 1 : Canadian Slavik Namelore. 32 p. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 11).
314. Rudnyckyj J. B. Studies in onomastics : in 2 Vol. Winnipeg : UVAN, 1958. Vol. 2 : Toponymy. 64 s. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 15).
315. Rudnyckyj J. B. Südkarpatoukrainisch aus Ilyca (Bojkenland). Ottawa ; Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1994. 24 s.
316. Rudnyckyj J. B. The Origin of the Name «Slav». Winnipeg : UVAN, 1961. 16 p. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 21).
317. Rudnyckyj J. B. Toponymic Neologisms in Canada // Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2 : Toponymy. P. 12–16. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 15).
318. Rudnyckyj J. B. Ukrainian Linguistics in Exile : A Bibliographic Survey 1918–1988. Winnipeg ; Ottawa ; Montreal : Ukrainian Language Association, 1989. 28 p. (Series : Slavistica / UVAN ; n. 89).
319. Rudnyckyj J. B. Ukrainian Place Names of Canadian Geography // The Canadian Ukrainian. Winnipeg, 1956. P. 2–8.
320. Rudnyckyj J. B. Zur Frage der zwischen sprachlichen Beziehungen auf Dem Gebiete der Toponomastik // Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2 : Toponymy. P. 17–21. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 15).
321. Słownik etymologiczny języka polskiego / komp. : A. Brückner. Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927. 415 s.
322. Słowiańska onomastyka : encyklopedia : w 2 tomach / red. E. Rzetelskiej-Feleszko ets. Warszawa ; Kraków : Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002. 2003 s.

323. Smal-Stockyj S., Gartner T. Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache. Wien, 1913. XV + 550 s.
324. Smal-Stocki S. Ukrainske etymologie ludowe // Prace Filologiczne. Warszawa, 1927. T. 12. S. 4–27.
325. Solmsen F. Indogermanische Eigennamen als Kulturgeschichte der Spiegel. Heidelberg : Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1922. 261 s.
326. Swiggers P. History and Historiography of Linguistics : Status, Standards and Standing // Eutomia. Revista Online de Literatura e Linguística. 2010. № 2. P. 1–17.
327. Taszycki W. Rozprawy i studia polonistyczne. Wrocław ; Kraków, 1958. Cz. I : Onomastyka. 343 s.
328. Taszycki W. Słowiańskie nazwy miejscowe. Kraków, 1946. 264 s.
329. Woycenko O. J. B. Rudnyckyj Septuagenarius : A Biographical Sketch. Ottawa ; Montreal : Ukrainian language association, 1980. 32 p.

ДОДАТОК А

Тематичний бібліографічний покажчик мовознавчих праць Я. Рудницького

Тематичний бібліографічний покажчик мовознавчих праць Я. Рудницького укладено на основі діаспорних бібліографічних видань, публікацій сучасних дослідників і каталогів електронних наукових бібліотек.

Назви підрозділів розташовано в алфавітному порядку: акцентологія, діалектологія, етимологія, історія мови, лексикографія, ономастика, правопис і культура мовлення, підручники, словотвір, соціолінгвістика, термінологія, транслітерація. У межах підрозділів збережено алфавітний принцип викладу. Нумерація наскрізна.

Тематичний підхід до укладання бібліографії мовознавчих праць Я. Рудницького дає змогу окреслити коло мовознавчих інтересів ученого.

Акцентологія

1. Рудницький Я. Звукова система // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. С. 327–331. URL : <http://litopys.org.ua/encycl/eui033.htm> (дата звернення : 05.05.2015).
2. Рудницький Я. Наголос // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. С. 331. URL : <http://litopys.org.ua/encycl/eui033.htm> (дата звернення : 05.05.2015).
3. Рудницький Я. Український наголос як функційна проблема. Прага, 1942. 14 с.
4. Rudnyćkyj J. B. Die appellative und onomastische Funktion des Akzentes im Slavischen : Communicatin and Reports du III Congrès mInternational des Slavistes : (Filologiuies Slaves). Belgrad, 1939. S. 56–59.
5. Rudnyćkyj J. B. Die appellative und onomastische Funktion des Akzentes im Slavischen // Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2 : Toponymy. P. 22–25. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 15).

6. Rudnyćkyj J. B. Slawische und indogermanische Akzentdubletten // Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft. Erstausgabe. Berlin, 1948. Vol. 2. S. 228–321.

7. Rudnyćkyj J. B. Slavische und indogermanische Akzentdubletten // Abhandlungen des Instituts für Slawistische Forschung der Ukrainischen Freien Akademie der Wissenschaften. Winnipeg, 1955. S. 1–41. (Series : Slavistica / UVAN ; n. 22).

8. Rudnycky J. B. Phoneme, its Appellative and Onomastic Realizations // Phonetica. New York, 1965. № 13. P. 86–90.

Діалектологія

9. Рудницький Я. Важливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини // Літопис Бойківщини. Самбір, 1938. Ч. 9. С. 92–99.

10. Рудницький Я. Гадяцький говір // Українські вісті. Едмонтон, 1949. № 16.

11. Рудницький Я. Діалектологія і справа походження галицької шляхти // Рід і знамено. Франкфурт, 1947. № 3. С. 39.

12. Рудницький Я. Діалектологічна праця в терені // Рідна мова. Варшава, 1933. Т. 1. С. 247–249.

13. Рудницький Я. До бойківсько-наддністрянської мовної межі // Літопис Бойківщини. Львів, 2007. С. 144–148. (Перевидання часопису / Вип. 2, ч. 3–6 ; 1934–1935 рр.).

14. Рудницький Я. Із нових дослідів над нашими бойками // Життя і знання. Т. 8. С. 209–210.

15. Рудницький Я. З фонетики бойківського говору // Літопис Бойківщини. Самбір, 1936. Ч. 7. С. 6–9.

16. Рудницький Я. Львівський говір // Наш Львів. Ювілейний збірник 1252–1952. Нью-Йорк, 1953. С. 179–183.

17. Рудницький Я. Матеріали до українсько-канадійської фольклористики й діалектології. Вінніпег, 1956. Ч. 1. 289 с. (Збірник заходознавства / УВАН ; т. 3(1)).

18. Рудницький Я. Матеріали до українсько-канадійської фольклористики й діалектології. Вінніпег, 1956. Ч. 2. С. 281–541. (Збірник заходознавства / УВАН ; т. 3(1)).
19. Рудницький Я. Матеріали до українсько-канадійської фольклористики й діалектології. Вінніпег, 1956. Ч. 3. 232 с. (Збірник заходознавства / УВАН ; т. 3(1)).
20. Рудницький Я. Матеріали до українсько-канадійської фольклористики й діалектології. Вінніпег, 1956. Ч. 4. С. 547–693. (Збірник заходознавства / УВАН ; т. 3(1)).
21. Рудницький Я. Матеріали до українсько-канадійської фольклористики й діалектології. Вінніпег, 1963. Ч. 4 : Із збірок І. Новосада, Т. Білоуса, Т. Федика й ін. С. 545–694. (Збірник заходознавства / УВАН ; т. 9(7)).
22. Рудницький Я. Між закарпатцями в Летбриджі = On Ukrainian-transcarpathian Dialect at Letbridge, Alta // Канадійський фермер. Вінніпег, 1958. № 24.
23. Рудницький Я. Нарис української діалектології. Аугсбург, 1946. 48 с.
24. Рудницький Я. Українська мова, її початки, історія й говори. Сідней ; Канберра, 1978. 117с.
25. Рудницький Я. Українська мова та її говори. Перше видання. Львів, 1937. 78 с.
26. Рудницький Я. Українська мова та її говори. Друге видання. Вінніпег, 1945. 112 с.
27. Рудницький Я. Українська мова та її говори. Третє справлене й поширене видання. Вінніпег, 1965. 116 с.
28. Рудницький Я. Українська літературна мова і діалекти в західній діаспорі // Гомін України. Торонто, 1960.
29. Rudnyćkyj J. B. Kilka izofon ze wschodnich obzarów Wojkivshchyny // Lud Słowiański. Kraków, 1937. № 4.

30. Nakonetschna H., Rudnyćkyj J. B. Ukrainische Mundarten Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Bojkisch und Huzulisch). Berlin, 1940. 100 s. (Arbeiten aus dem Institut für Lautforschung an der Universität).

31. Rudnyćkyj J. B. Lemberger ukrainische Stadtmundart (Znesinnja). Leipzig : Otto Harrassowitz, 1943. 195 s. (Arbeiten aus dem Institut für Lautforschung an der Universität ; n. 11).

32. Rudnycki J. B. Remarks on Literary Ukrainian and Dialects in Canada // Orbis. Louvain, 1954. Vol. 3, part 1. P. 58–61.

33. Rudnyćkyj J. B. Südkarpatoukrainisch aus Ilnyca (Bojkenland). Ottawa ; Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1994. 24 s.

ЕТИМОЛОГІЯ

34. Рудницький Я. Водохрища // PU-HU. Аугсбург, 1948. № 2. С. 5.

35. Рудницький Я. В справі церковних слів та назв // Новий шлях. Вінніпег, 1953. № 84.

36. Рудницький Я. До ревізії політичного словника : (про терміни «визволяти», «бездержавна нація», «розподіл Росії», «Білорусь») // Українська думка. Лондон, 1952. № 61.

37. Рудницький Я. «Збіжжя» і його походження // Новий шлях. Вінніпег, 1949. № 90.

38. Рудницький Я. З мовних новотворів наших днів // Наше життя. № 18, 22, 26. Аугсбург, 1946.

39. Рудницький Я. Походження великодніх слів // PU-HU. Аугсбург, 1947. № 5/6. С. 6.

40. Рудницький Я. Походження слова «ягілка-гагілка» // Свобода. Джерсі, 1952. № 9. С. 3.

41. Рудницький Я. Про одне слово в поемі «Неофіти» // Назустріч № 20. Краків, 1935. С. 10–11.

42. Рудницький Я. Про одне слово в Шевченковім «Заповіті» // Свобода. Джерсі, 1959. № 46. С. 5.

43. Рудницький Я. Старі українські етимології // Свобода. Джерсі, 1952. № 23. С. 5.
44. Рудницький Я. Українська «ягілка» // Бюлетень УВАН. Мюнхен, 1948. Т. 5. С. 161–167.
45. Рудницький Я. Українські етимології // Бюлетень УВАН. Мюнхен, 1960. Т. 2. С. 44–49.
46. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language : in 2 Vol. Winnipeg : UVAN, 1972. Vol. I : A–G (A–Г). LXXXVI + 968 p. URL : http://litopys.org.ua/djvu/rudnycky_slovnyk.htm (дата звернення : 11.04.2012).
47. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language : in 2 Vol. Ottawa : UMMAN, 1982. Vol. II : Д–Ъ. 1128 p. URL : http://litopys.org.ua/djvu/rudnycky_slovnyk.htm (дата звернення : 11.04.2012).
48. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1962. Vol. I, part 1. P. 1–96.
49. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1963. Vol. I, part 2. P. 97–182.
50. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1964. Vol. I, part 3. P. 183–228.
51. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1965. Vol. I, part 4. P. 229–384.
52. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1966. Vol. I, part 5. P. 385–480.
53. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. 2 Rev. Ed. Winnipeg : UVAN, 1966. Vol. I, parts 1–5. P. 1–980.
54. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1967. Vol. I, part 6. P. 481–576.
55. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1968. Vol. I, part 7. P. 577–672.

56. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1969. Vol. I, part 8. P. 673–776.
57. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1970. Vol. I, part 9. P. 777–872.
58. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1971. Vol. I, part 10. P. 873–968.
59. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Introductory Part . Second Revised Edition. Winnipeg : UVAN, 1972. Part 0–11. LXXXV p.
60. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1973. Vol. II, part 1(12). P. 1–96.
61. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1974. Vol. II, part 2(13). P. 97–192.
62. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1975. Vol. II, part 3(14). P. 193–288.
63. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1976. Vol. II, part 4(15). P. 289–384.
64. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1977. Vol. II, part 5. P. 385–400.
65. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. 2 Ed. Winnipeg ; Ottawa, 1978. Vol. II, parts 1–5. P. 1–400.
66. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Montreal ; Ottawa : UMMAN, Ukrainian Language Association, 1982. Vol. II, parts 17–22. P. 401–1128.
67. Rudnyckyj J. B. Etymological Formula : With Especial Reference to Slavic. Winnipeg, 1962. 64 p. (Series : Slavistica / UVAN ; n. 44).
68. Rudnyckyj J. B. Etymological Formula in Onomastics. 2 Rev. Ed. Winnipeg, 1967. 24 p. (Series : Slavistica / UVAN ; n. 33).
69. Rudnyckyj J. B. Etymologisches wörterbuch der Ukrainischen Sprache : [probeseiten]. Wien ; Leipzig, 1944. 4 s.

70. Rudnyckyj J. B. *Habent sua fata libelli etymologici : On the First Ukrainian Etymological Dictionary 1941–1971*. Winnipeg, 1972. 31 p. (Series : Slavistica / UVAN ; n. 74).

71. Rudnyckyj J. B. *Sputnik and Its Derivatives in North American English // Proceedings of the Linguistic Circle of Manitoba and North Dakota*. Winnipeg, 1958. Vol. 1, n. 2. P. 27–28.

Історія мови

72. Рудницький Я. Вступ до слов'янознавства. Мюнхен, 1948. 79 с.

73. Рудницький Я. Середня доба (XIV–XVIII ст.) // *Енциклопедія українознавства : загальна частина*. Київ, 1994–1995. С. 349–353. URL : <http://litopys.org.ua/encycl/eui035.htm> (дата звернення : 04.06.2015).

74. Рудницький Я. *Лекції з порівняльної граматики слов'янських мов : Вступ*. Аугсбург, 1948. Ч. 1. 65 с.

75. Рудницький Я. *Нарис граматики старо-церковно-слов'янської мови*. Мюнхен, 1947. 142 с.

76. Рудницький Я. *Старо-церковно-слов'янські елементи в українській мові*. Париж, 1949. Т. 1. С. 14–19.

77. Рудницький Я. *Старо-церковно-слов'янська мова // Lohos*. Йорктон, 1952. Т. 3. С. 1–15.

78. Рудницький Я. *Українська мова, її початки, історія й говори*. Сідней ; Канберра, 1978. 117с.

79. Рудницький Я. *Українська славістика та її завдання // Завдання слов'янської філології й українська славістика*. Аугсбург, 1948. С. 14–29. (Праці інституту слов'янознавства УВАН ; ч. 1).

Лексикографія

80. *Правописний словник української мови / ред. Я. Рудницький, К. Церкевич*. Нью-Йорк ; Монреаль, 1979. 796 с. (УММАН ; Науково-дослідне товариство укр. термінології).

81. Рудницький Я. В справі словника української мови // *Діло*. Львів, 1938. № 95. С. 7.

82. Рудницький Я. З української екзильної ідіології. Ottawa : Ukrainian language Ass'n, 1981. 24 p. (Series : Ukrainica Exiliana / UMMAN ; n. 7).
83. Рудницький Я. Словник // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. С. 337–338. URL : <http://litopys.org.ua/encycl/eui033.htm> (дата звернення : 04.06.2013).
84. Рудницький Я. Український правопис і правописний словник. Прага, 1942. 160 с.
85. Рудницький Я. Українсько-канадський словник // Українські вісті. Едмонтон, 1960. № 31.
86. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language : in 2 Vol. Winnipeg : UVAN, 1972. Vol. I : A–G (A–Г). LXXXVI + 968 p. URL : http://litopys.org.ua/djvu/rudnycky_slovnyk.htm (дата звернення : 11.04.2012).
87. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 2 Vol. Ottawa : UMMAN, 1982. Vol. II : Д–Ъ. 1128 p. URL : http://litopys.org.ua/djvu/rudnycky_slovnyk.htm (дата звернення : 11.04.2012).
88. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1962. Vol. I, part 1. P. 1–96.
89. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1963. Vol. I, part 2. P. 97–182.
90. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1964. Vol. I, part 3. P. 183–228.
91. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1965. Vol. I, part 4. P. 229–384.
92. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1966. Vol. I, part 5. P. 385–480.
93. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. 2 Rev. Ed. Winnipeg : UVAN, 1966. Vol. I, parts 1–5. P. 1–980.
94. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language Winnipeg : UVAN, 1967. Vol. I, part 6. P. 481–576.

95. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1968. Vol. I, part 7. P. 577–672.
96. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1969. Vol. I, part 8. P. 673–776.
97. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1970. Vol. I, part 9. P. 777–872.
98. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1971. Vol. I, part 10. P. 873–968.
99. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Introductory Part . Second Revised Edition. Winnipeg : UVAN, 1972. Part 0–11. LXXXV p.
100. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1973. Vol. II, part 1(12). P. 1–96.
101. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1974. Vol. II, part 2(13). P. 97–192.
102. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1975. Vol. II, part 3(14). P. 193–288.
103. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1976. Vol. II, part 4(15). 289–384 p.
104. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg : UVAN, 1977. Vol. II, part 5. P. 385–400.
105. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. 2 Ed. Winnipeg ; Ottawa, 1978. Vol. II, parts 1–5. P. 1–400.
106. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Montreal ; Ottawa : UMMAN, Ukrainian Language Association, 1982. Vol. II, parts 17–22. P. 401–1128.
107. Rudnyckyj J. B. Etymological Formula : with Especial Reference to Slavic. Winnipeg , 1962. 64 p. (Series : Slavistica / UVAN ; n. 44).
108. Rudnyckyj J. B. Etymological Formula in Onomastics. 2 Rev. Ed. Winnipeg, 1967. 24 p. (Series : Slavistica / UVAN ; n. 33).

109. Rudnyćkyj J. B. Etymologisches wörterbuch der Ukrainischen Sprache : [probeseiten]. Wien ; Leipzig , 1944. 4 s.
110. Rudnyćkyj J. B. Kleines Ukrainisch-deutsches Taschenwörterbuch. Erstaussgabe. Leipzig, 1940. 160 s.
111. Rudnyćkyj J. B. Kleines Ukrainisch-deutsches Taschenwörterbuch. Zweite Ausgabe. Leipzig, 1941. 160 s.
112. Rudnyćkyj J. B. Kleines Ukrainisch-deutsches Taschenwörterbuch. Dritte Ausgabe. Leipzig, 1942. 160 s.
113. Rudnyćkyj J. B. Kleines Ukrainisch-deutsches Taschenwörterbuch . Vierte Ausgabe. Leipzig, 1943. 171 s.
114. Ukrainisch-deutsches Wörterbuch / bearb. Z. Kuzela, J. B. Rudnyćkyj. Wiesbaden : Harrassowitz, 1943. 1494 s.
115. Ukrainisch-deutsches Wörterbuch / bearb. Z. Kuzela, J. B. Rudnyćkyj. Wiesbaden : Harrassowitz, 1987. XVI, 1500 s.

Ономастика

116. Рудницький Я. Велика, мала чи така собі? (Про географічні назви «Велика Україна», «Мала Україна») // Новий час. Львів, 1936. № 96.
117. Рудницький Я. В назві Сполучених Штатів Америки // Канадійський фермер. Вінніпег, 1952. № 16.
118. Рудницький Я. Етимологія назви «слов'яни» // Канадійський фермер. Вінніпег, 1960. № 8.
119. Рудницький Я. З австралійської ономастики. Канберра ; Оттава, 1978. 24 с. (Серія : Славістика / УВАН ; ч. 97).
120. Рудницький Я. Запитник для збирання матеріалів до українського особового і місцевого назовництва // Бюлетень УВАН. Аугсбург, 1946. № 6. С. 17–18.
121. Рудницький Я. Запитник для збирання матеріалів до українського особового і місцевого назовництва // Рід і знамено. Франкфурт, 1947. № 2. С. 45.

122. Рудницький Я. За українські назви африканських народів // Свобода. Джерсі ; Нью-Джерсі, 1960. № 148.
123. Рудницький Я. За устійнення наших географічних назов // Новий час. Львів, 1935. № 35.
124. Рудницький Я. Збираймо місцеві назви Бойківщини // Літопис Бойківщини. Самбір, 1935. Т. 5. С. 43
125. Рудницький Я. Звідки пішли частини світу // Життя і знання. Львів, 1936. Ч. 9. С. 364–365.
126. Рудницький Я. Звідкіля взялися наші особові назви? // Життя і знання. Львів, 1936. Ч. 10. С. 94–95.
127. Рудницький Я. Звідкіля походять назви частин світу // На чужині. Аугсбург, 1947. С. 121–122.
128. Рудницький Я. Земля до нас говорить // Життя і знання. Львів, 1936. Ч. 9. С. 15–16.
129. Рудницький Я. Звідкіля походить назва «слов'яни» // Наш голос. Вінніпег, 1981. № 50.
130. Рудницький Я. Історія й походження назви міста Харкова // Науковий збірник УВАН. Нью-Йорк, 1952. Т. 1. С. 111–115.
131. Рудницький Я. Історія й походження назви міста Харкова // Назвознавчі студії : у 2 томах. Вінніпег, 1958. Т. 2 : С. 50–58. (Серія : Назвознавство / УВАН ; ч. 15).
132. Рудницький Я. Канадійські місцеві назви українського походження // Пропам'ятна книга Українського народного дому. 1-е вид. Вінніпег, 1949. С. 765–819.
133. Рудницький Я. Канадійські місцеві назви українського походження. Друге вид. Вінніпег, 1951. 88 с. (Серія : Назвознавство / УВАН ; ч. 2).
134. Рудницький Я. Канадійські місцеві назви українського походження. Третє вид. Вінніпег, 1957. 96 с. (Серія : Назвознавство / УВАН ; ч. 2).
135. Рудницький Я. Культ Шевченка у місцевих назвах // Новий шлях. Вінніпег, 1949. № 19.

136. Рудницький Я. Кульчичі чи Кільчичі? // Літопис Бойківщини. Самбір, 1935. Ч. 5. С. 36–40.
137. Рудницький Я. Місцева назва «Петлюра» в Манітобі // Новий шлях. Вінніпег, 1949. № 43.
138. Рудницький Я. Місцеві назви в українській місцевій етимології // Матеріали III Міжнародного конгресу славістів. Белград, 1939. С. 52–55.
139. Рудницький Я., Січинський В. Назва «Україна» // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. С. 14–15. URL : http://litopys.org.ua/rizne/nazva_eu.htm (дата звернення : 04.06.2014).
140. Рудницький Я. Назва «Україна» в чужих мовах. Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. С. 16–17. URL : http://litopys.org.ua/rizne/nazva_eu.htm (дата звернення : 04.06.2014).
141. Рудницький Я. На закінчення дискусії про назву «Україна» // Українське слово. Париж, 1950. № 451.
142. Рудницький Я. Назви «Галичина» й «Волинь». Вінніпег, 1952. 32 с. (Серія : Назвознавство / УВАН ; ч. 3).
143. Рудницький Я. Нові дослідження назовництва українських Карпат // Свобода. Джерсі, 1952. № 37(299). С. 4.
144. Рудницький Я. Ономастика Ужєвича 1643 року // Записки НТШ : Збір матеріалів на пошану Василя Юркевича 1903–1991. Львів ; Нью-Йорк ; Сідней ; Париж ; Торонто, 1996. С. 54–59.
145. Рудницький Я. Передвісник українства в Канаді : Про топонім Хортиця в провінції Манітоба // Новий шлях. Вінніпег, 1951. № 1/3.
146. Рудницький Я. Передісторичне в деяких українських місцевих назвах // Бюлетень УВАН. Аугсбург, 1947. № 11/12. С. 14–16.
147. Рудницький Я. Переміщені назви // PU-HU. Аугсбург, 1947. №. 31. Р. 12.
148. Рудницький Я. Петлюра в Манітобі // Новий шлях. Вінніпег, 1949. № 90.

149. Рудницький Я. Походження значення слова «Перемишль» // Бастіон України. Нью-Йорк ; Філадельфія, 1962. С. 106–109.
150. Рудницький Я. Походження і значення назви «Петлюра» // Новий шлях. Вінніпег, 1952. № 59.
151. Рудницький Я. Примітки (ономастичні) // Прага, 1940. № 3/4.
152. Рудницький Я. Про місцеву назву «Семигинів» // Наша Батьківщина. Львів 1937. Т. 2. С. 269–271.
153. Рудницький Я. Про місцеву назву «Семигинів» // Назвознавчі студії : у 2 томах. Вінніпег, 1958. Т. 2 : Топоніми. С. 48–49. (Серія : Назвознавство / УВАН ; ч. 15).
154. Рудницький Я. Про місцеву назву «Стрий» // Назвознавчі студії : у 2 томах. Вінніпег, 1958. Т. 2 : Топоніми. С. 44–47. (Серія : Назвознавство / УВАН ; ч. 15).
155. Рудницький Я. Про назву села Жулин у Стрийщині // Думка. Стрий, 1938. № 119.
156. Рудницький Я. Про назву села Жулин у Стрийщині // Rudnuskiana. 1992. № 8. С. 29–32.
157. Рудницький Я. Про назву «слов'яни» // Життя і знання. Львів, 1939. Т. 10. С. 167–168.
158. Рудницький Я. Про назву «Україна» в англійській мові // Українські вісті. Едмонтон, 1959. № 41.
159. Рудницький Я. Про назву «Чорне море» // Свобода. Джерсі, 1952. № 17(161). С. 3.
160. Рудницький Я. Про походження назви «Стрий» // Думка. Стрий, 1936. № 68–69.
161. Рудницький Я. Про українські особові ймення // На чужині. Аугсбург, 1947. С. 38–43.
162. Рудницький Я. Про українські особові ймення // Слово на сторожі. Вінніпег ; Оттава ; Монреаль, 1984. № 21. С. 3–8.

163. Рудницький Я. Рідкісні імена слов'янського походження в українському назвознавстві // Рід і знамено. Франкфурт, 1947. № 3. С. 27–30.
164. Рудницький Я. Слово й назва «Україна» // Вінніпег, 1951. 132 с. (Серія : Назвознавство / УВАН ; ч. 1).
165. Рудницький Я. Справка міжмовних взаємин у ділянці топономастики // Сьогодні і минуле. Львів, 1939. № 11. С. 76–77.
166. Рудницький Я. Студії з назвознавства і слов'янський назовничий фольклор у Канаді. Вінніпег, 1956. 32 с. (Серія : Назвознавство / УВАН ; ч. 11).
167. Рудницький Я. Турецькі та слов'янські прізвища на -чук, -ук // Літопис УВАН. Нью-Йорк, 1981–1982. Т. 15. С. 259–266.
168. Рудницький Я. Українське назовництво (ономастика) // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. URL : http://litopys.org.ua/rizne/nazva_eu.htm (дата звернення : 05.05.2015).
169. Рудницький Я. Українські відособові географічні назви // Життя і знання. Львів, 1936. Ч. 9. С. 206–208.
170. Рудницький Я. Українські особові ймення // Новий шлях : календар-альманах за 1950 рік. Вінніпег, 1950. С. 35–38.
171. Рудницький Я. Українські старинні йменн // Слово на сторожі. Вінніпег ; Оттава ; Монреаль, 1984. № 21. С. 21.
172. Рудницький Я. Українці і украни // Новий шлях. Вінніпег, 1950. № 61/62.
173. Рудницький Я. Хресне іменування // Семінарійні вісті. Гіршберг, 1946. № 9. С. 11–12.
174. Рудницький Я. Чому Ярослав називається Осмомислом? // Життя і знання. Львів, 1937. Т. 10.
175. Рудницький Я. Шевченко і українсько-канадійське назовництво // Новий шлях. Вінніпег, 1951. № 21.
176. Рудницький Я. Що таке англо-саксонська Росія? // Свобода. Джерсі, 1952. № 25(216). С. 6–7.
177. Рудницький Я. Ще в справі назви «Україна» // Америка.

Філадельфія, 1950. № 13.

178. Рудницький Я. Як нарід собі пояснює місцеві назви? // Життя і знання. Львів, 1937. С. 361–362.

179. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language : in 2 Vol. Winnipeg : UVAN, 1972. Vol. I : A–G (A–Г). LXXXVI + 968 p. URL : http://litopys.org.ua/djvu/rudnycky_slovnyk.htm (дата звернення : 11.04.2012).

180. Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language : in 2 Vol. Ottawa : UMMAN, 1982. Vol. II : Д–Б. 1128 p. URL : http://litopys.org.ua/djvu/rudnycky_slovnyk.htm (дата звернення : 11.04.2012).

181. Rudnyckyj J. B. Antroponimia y toponimia en la version ucraniana de Don Juan. Salamanca, 1958. Vol. II. P. 1–8. (Proceedings and Transactions of Fifth International Congress of Onomastic Sciences).

182. Rudnyckyj J. B. Antroponimia y toponimia en la version ucraniana de Don Juan. Slavic Studies «25» (1949–1974). Winnipeg, 1975. P. 252–257.

183. Rudnyckyj J. B. Anthroponyms in Contact : Canadian Pattern. Onoma, Louvain, 1978. Vol. 22. P. 261–264.

184. Rudnyckyj J. B. Canadian Contribution to Onomastics // Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2 : Toponymy. 31 p. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 35).

185. Rudnyckyj J. B. «Cape Khromchenko» : A Ukrainian Toponym in Alaska. Winnipeg, 1982. 16 p. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 61).

186. Rudnyckyj J. B. Classification of Canadian Place-Names // Quatrième congrès international de sciences onomastiques. Uppsala, 1952. P. 453–457.

187. Rudnyckyj J. B. Classification of Canadian Place-Names // Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2 : Toponymy. P. 7–11. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 15).

188. Rudnyckyj J. B. Contribution to Ukrainian Toponomastics // Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2 : Toponymy. P. 26–31. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 15).

189. Rudnyckyj J. B. Contribution to Slavic-German Toponomastics // Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2 : Toponymy. P. 32–36. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 15).
190. Rudnyćkyj J. B. Der Name Ukrajina im Deutschen // Südostrforschungen. München, 1958. S. 175–180.
191. Rudnćkyj J. B. Der Name Ukrajina – Ukraine // Handbuch der Ukraine. Leipzig, 1941. S. 57–62.
192. Rudnyckyj J. B. «Destalinization» of Canada. Ottawa ; Winnipeg, 1989. 32 p. (Series : Slavistica / UVAN ; n. 92).
193. Rudnyckyj J. B. Functions of Proper Names in Literary // Stil- und Formprobleme in der Literatur. Heidelberg, 1960. S. 378–384.
194. Rudnickyj J. B. Geographical names of Boikovia. 2nd Revised Edition. Winnipeg, 1962. 246 p. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 24).
195. Rudnyckyj J. B. Manitoba Mosaic of Placenames. Winnipeg : Canadian Institute of Onomastic Sciences, 1970. 221 p.
196. Rudnyckyj J. B. Mosaic of Winnipeg Street Names. Winnipeg ; Manitoba : Canadian Institute of Onomastic Sciences, 1974. 333 p.
197. Rudnićkyj J. B. Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny. Lwow : Wydanie Witold Taszucki, 1939. 246 s. (Rozprawy z Onomastyki słowiańskiej).
198. Rudnićkyj J. B. Nazvy Geograficzne Bojkowszczyzny. Winnipeg, 1951. 132 p. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 1).
199. Rudnickyj J. B. Names in Brief : Halicz in Manitoba // Names. Berkeley ; California, 1953. Vol. 2. P. 208–209.
200. Rudnickyj J. B. Names in Brief : Stryj in Alberta // Names. Berkeley ; California, 1953. Vol. 2. P. 279–280.
201. Rudnyćkyj J. B. O nazwie miejscowej Trembowla // Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2 : Toponymy. P. 37–43. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 15).
202. Rudnićkyj J. B. O nazwie miejscowej Trembowla // Język Polski. Rocznik XXII. 1937. S. 134–140.

203. Rudnićkyj J. B. O nazwie miejscowej Sambor // *Język Polski*. Rocznik XX. 1935. S. 105–110.
204. Rudnyckyj J. B. On Deep and Surface Structures in Onomastik // *Linguistic and Literary Studies*. Monton, 1978. P. 271–275. URL : <https://books.google.com.ua/books?id=0uyFF7y92twC&pg=PA271&lpg=PA271&dq=j.b.+rudnyckyj&source=bl&ots=X6cHD5enqH&sig=qHQAu7pc2hZXwnA7GrfrANG0Fc&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwiD4LT5zdnNAhUiEJoKHSc9Afg4FBD0AQhCMAY#v=onepage&q=j.b.%20rudnyckyj&f=false>(дата звернення : 05.05.2015).
205. Rudnyckyj J. B. On the Name «Slavs» // PU-HU. Augsburg, 1947. № 37.
206. Rudnyckyj J. B. Opening Addres to the XVI International Congress of Onomastic // *Rudnyckiana : [J. B. Rudnyckyj's Contribution to Onomastics]*. № 7. 1991. P. 7–11.
207. Rudnyckyj J. B. Pre-Christian Anthroponyms among Slavs // *Act of II Congressus Intemationalis Historiae Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis Anno 1967 Celebratae*. Wiesbaden, 1969. P. 34–37.
208. Rudnyckyj J. B. Rudnyćkyj : (Etymology of the name) // *Names*. 1956. Vol. 4. № 3. P. 188.
209. Rudnyckyj J. B. Samo : The Name of the First Ruler of the Slavs // *Journal of The American Name Society*. Vol. 10. Madison ; Wisconsin. P. 229 –232.
210. Rudnyckyj J. B. The Names «Rus», «Russia» // *Ukraine : A Concise Encyclopedia*. Toronto, 1963. Vol. 1. P. 10.
211. Rudnyćkyj J. B. Schrifttum. Ukrainische Gebiet // *Zeitschrift für Namenforschung*. München, 1938. Vol. 14. S. 311–312.
212. Rudnyćkyj J. B. Schrifttum. Ukrainische Gebiet // *Zeitschrift für Namenforschung*. München, 1939. Vol. 15. S. 282–292.
213. Rudnyckyj J. B. Slavic Geographical Names in Manitoba. Winnipeg ; Manitoba, 1973. 24 p. (Series : *Onomastica / UVAN* ; n. 45).
214. Rudnyckyj J. B. Slaves or Glorious Ones? : The Origin of the name

«Slav» // Names. Youngstown, 1960. Vol. 8. № 2. P. 65–74.

215. Rudnyckyj J. B. Slavic Terms for «God». Innsbruck, 1974. P. 111–112.

216. Rudnyckyj J. B. Slavic Terms for «God» // Slavic Studies «25». Winnipeg, 1975. P. 217–218.

217. Rudnyckyj J. B. Slavic Toponymic Neologisms in Canada // Canadian Slavonic Papers. Toronto, 1956. Vol. 1. P. 89–92.

218. Rudnyckyj J. B. Socio-Onomastik Status of Women // Rudnyckiana : [J. B. Rudnyckyj's Contribution to Onomastics]. № 7 1991. P. 12–20.

219. Rudnyckyj J. B. Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg, 1956. Vol. 1 : Canadian Slavik Namelore. 32 p. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 11).

220. Rudnyckyj J. B. Studies in Onomastics : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2 : Toponymy. 64 p. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 15).

221. Rudnyckyj J. B. Svjatogor – the Name of the Hero of Bylina // A Journal of Onomastics. Madison ; Wisconsin, 1962. Issue 4. Vol. 10. P. 229–232. URL : http://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi_Yaroslav/Svjatogor_-_the_Name_of_the_Hero_of_bylina_anhlhttp://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi_Yaroslav/Svjatogor_-_the_Name_of_the_Hero_of_bylina_anhl (дата звернення : 05.05.2015).

222. Rudnyckyj J. B. The Names «Rus», «Russia» // Ukraine : A Concise Encyclopedia. Toronto, 1963. Vol. 1. P. 10.

223. Rudnyckyj J. B. The Name «Ruthenia» // Ukraine : A Concise Encyclopedia. Toronto, 1963. Vol. 1. P. 10–11.

224. Rudnyckyj J. B. The Origin of the Name «Slav». Winnipeg, 1961. 16 p. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 21).

225. Rudnyckyj J. B. The Origin and Meaning of the Toponym Mount Poletica on the British Columbia and Alaska. Winnipeg, 1981. P. 1–4. (Series : Onomastica / UVAN ; n. 55).

226. Rudnyckyj J. B. Typology of Namelore : Proceedings of the 11 International Congress of Onomastic Sciences // The Hague ; Paris, 1966. P. 433–441.

227. Rudnyckyj J. B. Toponimic Neologisms in Canada // *Studies in Onomastics* : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2 : Toponymy. P. 2–18. (Series : *Onomastica / UVAN* ; n. 15).

228. Rudnyckyj J. B. Ukrainian Place-Names in Canada. Ukrainians in North America // *Business Year Book 1950–1951*. Winnipeg, 1950. P. 49–50.

229. Rudnyćkyj J. B. Ukrainische Ortsnamen : deutsch-ukrainisches und ukrainisch-deutsches Verzeichnis der Wichtigeren Ortsnamen. Prag : Verlag George Tischtschenko, 1942. 38 s.

230. Rudnyckyj J. B. Ukrainian Place Names of Canadian Geography // *The Canadian Ukrainian*. Winnipeg, 1956. P. 2–8.

231. Rudnyckyj J. B. Variants of the Etymological Formula with Special Reference to Slavic // *Die Welt der Slaven*. Wiesbaden, 1963. Vol. 8, part 2. P. 203–210.

232. Rudnyćkyj J. B. Zur Frage der zwischensprachlichen Beziehungen auf Dem Gebiete der Toponomastik // *Studies in Onomastics* : in 2 Vol. Winnipeg, 1958. Vol. 2. : Toponymy. S. 17–21. (Series : *Onomastica / UVAN* ; n. 15).

233. Rudnyćkyj J. B. Zur slawisch-deutschen Ortsnamenkunde I : Ukrainisches Lviv, deutsches Lemberg // *Zeitschrift für Namenforschung*. München, 1941. Vol. 17. S. 63–67.

234. Rudnyćkyj J. B. Zur slawisch-deutschen Ortsnamenkunde : 1. Dorohobyč. 2. Sambir // *Zeitschrift für slavische Philologie*. Leipzig, 1944. Vol. 19. S. 69–74.

Підручники

235. Luckyj G., Rudnyckyj J. B. A Modern Ukrainian Grammar. Minneapolis, 1949. 185 p. URL : <http://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/12891-a-modern-ukrainian-grammar/> (дата звернення : 23.11.2015).

236. Luckyj G., Rudnyckyj J. B. A Modern Ukrainian Grammar. Winnipeg ; Manitoba : UVAN, 1958. 185 p.

237. Luckyj G., Rudnyckyj J. B. A Modern Ukrainian Grammar. Minneapolis ; Winnipeg, Manitoba : UVAN, 1961. 185 p.

238. Luckyj G., Rudnyckyj J. B. A Modern Ukrainian Grammar. Minneapolis ; Winnipeg, Manitoba : UVAN, 1967. 185 p.
239. Luckyj G., Rudnyckyj J. B. A modern Ukrainian grammar. Winnipeg : Ukrainian Language Association, 1978. 185 p.
240. Rudnyćkyj J. B. Lehrbuch der Ukrainischen Sprache. Erstausgabe. Leipzig, 1940. 220 s.
241. Rudnyćkyj J. B. Lehrbuch der Ukrainischen Sprache. Zweite Ausgabe. Leipzig, 1942. 220 s.
242. Rudnyćkyj J. B. Lehrbuch der Ukrainischen Sprache. Dritte Ausgabe. Leipzig, 1943. 220 s.
243. Rudnyćkyj J. B. Ukrainischer Sprache Handbuch der Ukraine. Leipzig, 1941. 73 s.

Правопис і культура мовлення

244. Сімович В., Рудницький Я. Історія українського правопису // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Київ, 1994–1995. С. 359–374. URL : <http://litopys.org.ua/encycl/eui036.htm> (дата звернення : 05.05.2015).
245. Рудницький Я. Мовна та правописна справа в Галичині. Львів, 1937. 16 с.
246. Рудницький Я. На мовно-правописну тему: українське «ікання» // Новий шлях. Вінніпег, 1948. № 17.
247. Рудницький Я. На тему українського правопису // Новий шлях. Вінніпег, 1952. № 3/4.
248. Рудницький Я. Нерозв'язані проблеми т. зв. академічного правопису // Гомін України. Торонто, 1952. № 41.
249. Рудницький Я. До правопису апострофа після «р» // Рідна мова. Варшава, 1934. Т. 2. С. 69–70.
250. Рудницький Я. Мовно-правописні замітки // Українські вісті. New Ulm, 1947. № 17.
251. Рудницький Я. Новий правопис // Арка. Мюнхен, 1947. № 6. С. 43.

252. Рудницький Я. Пуризм чи збіднення мови? // Назустріч. Львів, 1936. № 10.
253. Рудницький Я. Український правопис. Прага, 1942. 27 с.
254. Рудницький Я. Український правопис. Аугсбург, 1948. XXXX с.
255. Рудницький Я. Український правопис. Вінніпег, 1949. 64 с.
256. Рудницький Я. Український правопис і правописний словник. Прага, 1942. 160 с.
257. Рудницький Я. Чи дискусія на тему українського правопису потрібна? // Свобода. Джерсі, 1952. № 31(257). С. 5.
258. Рудницький Я. Як говорити по-літературному. Прага, 1941. 104 с.
259. Рудницький Я. Як говорити по-літературному? Прага, [б. р.]. 64 с.
260. Рудницький Я. Як не писати і не говорити // Шлях молоді. Львів, 1936. № 10. С. 12–13.
261. Рудницький Я. Як писати по-літературному // Новий шлях. Вінніпег, 1951. № 93.
262. Рудницький Я. Українська літературна мова і діалекти в західній діаспорі // Гомін України. Торонто, 1960.

Словотвір

263. Рудницький Я. Наростки *-ище, -исько, -сько*. 2-е вид. Вінніпег, 1967. 64 с. (Серія : Славістика / УВАН ; ч. 58/59).
264. Рудницький Я. Наростки *-ище, -исько, -сько* в українській мові. Варшава, 1935. 67 с. (Праці українського наукового інституту ; т. 31).
265. Рудницький Я. У справі девербативів із наростками *-ище -исько* у слов'янських мовах // Записки НТШ. Львів, 1937. Т. 155. С. 217–222.
266. Рудницький Я. Функції наростків *-нище, -овище* в українській мові // Рідна мова. Варшава, 1934. Т. 2. С. 285–288.
267. Рудницький Я. Функції наростків *-ище, -исько* в українській мові як причина генези цих наростків на слов'янському ґрунті // II Congrès international des slavistes. Варшава, 1934. Т. 2. С. 96–99.

268. Rudnyckyj J. B. The Slavic Suffix *-ep(a)* // Canadian Slavonic Papers. Toronto, 1959. Vol. 4. P. 115–120.

Соціолінгвістика

269. Рудницький Я. Г – проскрибована буква в ССРСР. Вінніпег, 1970. 128 с. (Серія : Славістика / УВАН ; ч. 67–68).

270. Рудницький Я. «Емський протест 1976» і наукова конференція в справі лінгвіциду в Бад Емсі, Німеччина // Свобода. 1976. № 4.

271. Рудницький Я. За майбутнє української культури // Новий шлях. Вінніпег, 1949. № 59.

272. Рудницький Я. За майбутнє української мови і культури в Канаді // Українські вісті. 1972. № 10.

273. Рудницький Я. Наша мова // На чужині. Аугсбург, 1947. С. 77–86.

274. Рудницький Я. На рятунок української культури і науки на еміграції // Наше життя. Аугсбург, 1946. № 24

275. Рудницький Я. Проблема мови і асиміляція українців в діаспорі // Пластовий шлях. 1976. № 4.

276. Рудницький Я. Про українську мову в Канаді // Наша мета. 1993. № 38.

277. Рудницький Я. Мови світу // На чужині. Аугсбург, 1947. С. 46.

278. Рудницький Я. Мова українців Канади // Новий шлях. Вінніпег, 1958. № 45–46.

279. Рудницький Я. Справа лінгвіциду на міжнародному мовознавчому конгресі // Мета. Філадельфія, 1984. № 9.

280. Рудницький Я. Справа української мови в Канаді // Свобода. 1987. № 67.

281. Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді. Вінніпег, 1971. 32 с. (Серія : Славістика / УВАН ; ч. 70).

282. Рудницький Я. Українська мова в Америці і Канаді // Новий шлях. Вінніпег, 1954. № 74.

283. Рудницький Я. Українська мова й мовне питання в Манітобі // Слово на сторожі. Вінніпег, 1969. № 5.
284. Rudnyckyj J. B. A Note Re Royal Commission Lsaureneau Dunton (B&B Commission) and its work // Rudnyckiana. Ottawa, 1987. № 3. P. 5–7.
285. Rudnyćkyj J. B. Die Ukrainische Sprachwissenschaft in der Nachkriegszeit (1918–1938) // Zeitschrift für Slavische Philologie. Heidelberg, 1938. Teil 1. Vol. 15, band 3–4. S. 375–386.
286. Rudnyćkyj J. B. Die Ukrainische Sprachwissenschaft in der Sowjetunion 1918–1938 // Wörter und Sachen. Neue Folge. Heidelberg, 1938. Band 1–19. S. 284–297. (Kraus Reprint : Nendeln / Liechtenstein, 1975).
287. Rudnyckyj J. B. Immigrant Languages, Language Contact and Bilingualism in Canada // Current Trends in Linguistics. Mouton ; The Hague ; Paris, 1973. Vol. 10. P. 592–652.
288. Rudnyckyj J. B. Linguicide. Third Revised Edition. Winnipeg ; Munich, 1976. 31 p.
289. Rudnyckyj J. B. Languages of Canada. Ottawa ; Montreal, 1987. 81 p.
290. Rudnyckyj J. B. Language Rights and Linguicide. Special issue. Munich : Ukrainisches Technisch-Wirtschaftliches Institut, 1968.
291. Rudnyckyj J. Language Rights and Linguicide : A Contribution to Sociolinguistics National Conference on Human Rights Winnipeg ; Ottawa : [publisher not identified], 1968.
292. Rudnyckyj J. Language Rights and Linguicide : A Working Paper Hprepared for a Special Committee on Linguicide [of the] Manitoba Human Rights Organization. Winnipeg ; Ottawa : [publisher not identified], 1968.
293. Rudnyckyj J. B. Multiculturalism and Multilingualism in Canada. Ottawa ; Ontario, 1983. 84 p. (Series : Ukrainica Ethnica / UMMAN ; n. 1).
294. Rudnyckyj J. Multilingual Canada. Ottawa, 1990.
295. Rudnyckyj J. B. Slavic Linguistic Atlas of Canada and U.S.A. : First Report (May 1949) // Bulletin of the American Assotiation of Teachers of Slavic and East European Languages. Philadelphia, 1949. Vol. 7, n. 1. P. 13–14.

296. Rudnyckyj J. B. Slavic Linguistic Atlas of Canada and U.S.A. : Second Report (May 1952) // Orbis. Louvain, 1952. Vol. 1, n. 1. P. 109–112.

296. Rudnyckyj J. B. Slavo-Hungarica // Orbis. 1959. Vol. 8, n. 1. S. 158–160.

Термінологія

297. Рудницький Я. Дещо про українську технічну термінологію // Технік. Прага, 1941. № 11.

298. Рудницький Я. Дещо про українську технічну термінологію // Як говорити по-літературному. Прага, 1941. С 89–90.

299. Рудницький Я. Дещо про нашу хемічну термінологію // Технік. Прага, 1941. №14.

300. Рудницький Я. Дещо про нашу хемічну термінологію // Як говорити по-літературному. Прага, 1941. С. 90–92.

301. Рудницький Я. Із військово-воєнного словництва // Як говорити по-літературному. Прага, 1941. С. 80–85.

302. Рудницький Я. Із спортової (спортивної) термінології // Як говорити по-літературному. Прага, 1941. С. 85–88.

303. Рудницький Я. Основна граматична термінологія // Як говорити по-літературному. Прага, 1941. С. 100–103.

304. Рудницький Я. Українська спортова термінологія // Вогнів. Львів, 1933. С. 17–18.

305. Рудницький Я. Термінологія зимових спортивів // Новий час. Львів, 1934. № 6.

Транслітерація

306. Рудницький Я. Англійська передача української абетки // Наше життя. Аугсбург, 1945. № 26. С. 5.

307. Рудницький Я. Англійська передача української абетки : [проект]. Аугсбург, 1946. 4 с.

308. Рудницький Я. Англійський перепис (транслітерація) української абетки // Рідне слово. Мюнхен, 1946. № 2. С. 27–28.

309. Рудницький Я. Декілька слів у справі географічної топонмастики і транскрипції чужомовних географічних назв на українських мапах (дискусійна) // Вісник Інституту української наукової мови. Київ, 1930. Т. 2. С. 30.

310. Рудницький Я. Еспанська передача української абетки [проект] // Наше життя. Аугсбург, 1946. № 28. С. 15.

311. Рудницький Я. Німецька транскрипція українських назв // Краківські вісті. Краків, 1942. № 4.

312. Рудницький Я. Чужомовні транслітерації українських назв : інтернаціональна, англійська, французька, німецька, іспанська й португальська // Праці відділу назвознавства. [Б. м.], 1948. Вип. 1, ч. 1.

ДОДАТОК Б

Реєстр українських мовознавчих термінів, уживаних у працях

Я. Рудницького

Реєстр містить лінгвістичні терміни для номінації понять із фонетики, орфографії морфології, синтаксису, лексики, ономастики, діалектології, загального мовознавства, що відтворює тогочасний ступінь наукового осмислення структури української мови. У цьому реєстрі відтворено парадигматичні відношення між термінами, зокрема гіперо-гіпонімі.

А

абетка, азбука

 глаголиця, кирилиця

абстрактні слова

абстрактне значення

абревіація

авгментативи

 авгментативи-меліоративи

 авгментативи-пейоративи

автохтонна мова

акут

акутований

акцент

акцентуація

артикуляція – звукоутворення

аналогія – морфологічне вирівняння

антропонім

антропонімія

альфабет

альфабетний

аорист

 аорист простий

аорист сигматичний

апелятив

апелятивна функція наголосу

апелятивні конструкції

апостроф

апофонія – виміна голосівок

апофонічні форми вокалізму

аріоєвропейська (індогерманська, індоєвропейська) прамова

архаїзми (перестарілі слова)

складневий архаїзм – синтаксичний архаїзм

архаїчний визвук

асиміляція

афікс

африката

Б

багатомовність

балтослов'янська група

білінгвізм

білябіяльний

буква, літера

будучий час

В

велярний

вигук

вид:

доконаний, недоконаний, наворотний, протяжний, одноразовий,
багаторазовий

видих

видиховий

визвук

визвук пня

виклик

виміна голосівок

випадні і вставні голосні *о, е*

випад приголосівок

відміна іменників (відміна ймен)

чоловіча

жіноча

середня

мішана

голосівкова

приголосівкова

відміни іменників

відмінок

називник

родівник

давальник

знахідник

місцевик

кличник, кличний відмінок

орудник, орудний відмінок, віддільник (аблатив)

відподібнення

вокалізація

ітеративна вокалізація

каузативна вокалізація

вокалізм

вокальна гармонія

вросток

вставні слова

Г

генеалогічна класифікація мов

говір

говірка

говіркові слова – діалектизми

говіркові різниці

говори

станові говори

голосівка – голосний

носові голосівки

йотовані голосівки

прейотовані голосівки *є, ю, я*

глухі голосівки

півголосівки – півголосні

повні голосівки

передня

середуша

задня

висока

середня

низька

звужена

вузька

широка

напружена

підвищена

знижена

складотворча

нескладотворча

нескладотворче *ў*

голосівочня – вокалізм

голосні – вокалі

акцентований голосний – наголошений голосний

неакцентований голосний – ненаголошений голосний

голосниці

голосова щілина

горлова яма

гортанка

граматика

граматична структура

граматична термінологія

група говорів

групи мов

Д

двогубний – білабіяльний

двозвук – дифтонг

двозвуки спадні

двозвуки підносні

двокрапка

двомовність

регіональна двомовність

неофіційна двомовність

напівофіційна двомовність

ономастична двомовність

девербативи – віддієслівні твори,

девербативний зв'язок

деклінація – відміна ймен

деклінація іменників й прикметників

демінітиви

денасалізація

дериват

деривація

дериваційні процеси

дериваційні зв'язки

дефіс – розділка

дисиміляція

диспаляталізація

діалектизм – говіркове слово

дієвідміна

дієйменник – інфінітив

дієприкметник

дієприслівник

дієслово

перехідне

неперехідне

дійство

діління слів – перенос

діялектологічна транскрипція

додаток

доконаність

допомічне дієслово

дужки

Е–Ж

енклітики

еліптизація

етимологія – походження

людова етимологія – народна етимологія

етимологічний словник

експанзія, експансія

жаргон

3

займенник

іменниковий

прикметниковий

прислівниковий

порівняльний

особовий

відносний

вказівний

зворотний

невизначений – неозначений

визначений – означений

присвійний

питальний

визначений,

заперечний

закінчення

заник глухих голосівок – заник півголосівок

запозичені назви

запозичення

збільшене ім'я

звокалізований **в**

звук

вставний звук

півзм'якшене **л**

приставний звук

йотований

нейотований

звукові прикмети

звуковий уклад

звукозміни

живі

історичні

мертві

звуконаслідування

звучня – фонетика,

зв'язка

згрубілі назви

здовження приголосівок – подвоєння приголосівок

знак оклику

знак питання

зм'якшальний знак

значеннєві відтінки

значіння

неутральне значіння

значеннєві відтінки

значенєво-відрізняльна функція

зрізничкування мови – диференціація

функціональне зрізничкування

I

ідіолексика

ідіолект

Ідіома

Ізогласа

ізофони

ікавізм – ікання

ікання середнє

іменник

однинний

множинний

двійний

безродинний

безмножинний

наочний

уявний

рядовий

власний

збірний

одиничний

живий

неживий

іменування

імперфектум

індогерманська (індоєвропейська, аріоєвропейська) прамова

індоєвропейська (індогерманська, аріоєвропейська) прамова

інтонація – мелодія

інфікс

Й

йменник, ймення

К

калька

кома – протинка

компаративи

контамінація

кон'югація – відміна дієслів

корінь

крапка з комою – середник

Л

лапки

латинка

лексика – слівня

лексикальні функції

лексикально-семантичний аспект

лексичний характер

лінгвіцид

лінгвіцидний акт

льокальна функція

льокативи

льокалізми (провінціалізми) – незначні відхили від спільної літературної мови, зв'язані з містами

М

мелодія – інтонація

 підносна мелодія

 рівномірно-спадна мелодія

 різко-спадна мелодія

 спадна мелодія

милозвучність – доброзвучність

мова

 завмерла мова

 літературна мова

 матірня мова

 розговірна мова

 жива розговірна мова

 аглютинативні мови

 амальгамативні (синтетичні) мови

 ізолятивні мови

 полісинтетичні, або інкорпоративні мови

 флексійні мови

мовний знак

мовна система

мовні признаки
мовні прикмети
міжмовні взаємини
мовна експансія
МОВОВЖИТОК
МОВОЗНАВСТВО
монофтонгізація дифтонгів
морфема
морфологія
морфологічна абсорбція
морфологічний польонізм
морфологічна класифікація мов
москалізм
м'якшення приголосівок – м'ягчення приголосних
 дорзальне – сильне м'якшення
 корональне – легке м'якшення
 м'якшення коронального типу
м'якшення приголосівок груп

Н

наголос (притиск, тон)
 логічний або фразовий наголос
 наростковий наголос
 напенний наголос
 динамічний
 рухомий
 вільний
 монотонічний
 постійний
 нерухомий
 сталий

наголошеність

ненаголошеність

назва

водні назви

відособова назва

географічні назви

запозичена назва

особова назва

перенесена назва

присвійна (посесивна) назва

топографічні назви

гібридні назви

повністю асимільовані назви

частково асимільовані назви

назвук

назовництво – ономастика

місцеве назовництво

особове назовництво

навознавство

наріччя

наросток – суфікс

другісні (секундарні) наростки

живий

завмерлий

словотворчий

флексійний

недоконаність

неправильне ступенювання – суплетивне

ніякі іменники – іменники середнього роду

новий *ять*

новотвори

носівки – носові голосівки

носова яма – носова порожнина

О

оклик – вигук

окликовий знак

однозвук

одномовність

ономастика

ономастична функція наголосу

ономастичний тип

ортоепія

окситонеза – пересув наголосу на кінець слова

окситонічний (кінцевий) наголос

ортографія

ортографічні особливості

особа: перша, друга, третя

П

паляталізація

прогресивна паляталізація

сильна (дорзальна) паляталізація

пень

категорія пня

пень теперішнього часу

пень минулого часу

перечення *не*

питальний знак

півзм'якшення

підгрупа-сатем

підгрупа-кентум

підмет

поширений підмет

непоширений підмет

основний підмет

здогадний підмет

піднебіння

тверде піднебіння

м'яке піднебіння

повноголосся – повноголос

перше повноголосся

друге повноголосся

подзвінчення недзвінких приголосівок

подовження

надолужне подовження

позички з церковно-слов'янської мови

польонізм

помосковлення української мови

пом'якшення

порядок слів у реченні

посередні звуки – півголосівки – *й, ї*

похідне слово – похідник

правопис

етимологічний правопис

фонетичний правопис

кулішівка

правописна система

прамова

пракрити

праслов'янська мова

праслов'янські звуки і форми

праслов'янські говори

праслов'янська доба

приголосівки

дзвінки приголосівки

глухі приголосівки

губні

двогубна приголосівка

губно-зубні приголосівка

зубні приголосівки

зубно-ясові

язикові

передньо-язикова

середньо-язикова

задньо-язикова

твердо-піднебінні приголосівки

задньопіднебінні приголосівки

горлова

гортанна

свистові

плавка

шипучі приголосівки

протиснена приголосівка

піввідкриті приголосівки

назвукові піввідкриті приголосівки

визвукові піввідкриті приголосівки

чиста

тверда

м'яка

хвилинна

тривка

проривна

протиснена

проривно-протиснена

здвоєні приголосівки

приголосний – консонант

плавкий, плавний

бічний (лятеральний)

тремкий

шелесний

придаток

прикметниковий придаток

прислівниковий придаток

придаток способу

придаток місця

придаток часу

прикладка

присудок

дієслівний присудок,

іменний присудок

поширений присудок

непоширений присудок

основний присудок

присудник

зв'язка

прикметник

збільшальний прикметник

ступенювання звичайне

описове

приподібнення

напереднє (до наступної приголосівки)

назаднє (до попередньої)

навіддальнє

прислівник

займенниковий

числівниковий

прикметниковий

кількісний

якісний

часовий

місцевий

напрямний

притиснений – фрикативний,

прийменник

приросток

прізвище

проклітики

пропріативи

протинка – кома

Р

релевантні прикмети

речення

розповідне – речення-розповідь

окличне – речення-оклик

питальне

притакливе речення

заперечне речення

просте

поширене

непоширене

складене

сполучникове речення

рівнорядне

єднальне речення

протиставне речення

нерівнорядно-складене

надрядне

підрядне

місцеве

часове

способове

порівняльне

намірове

причинове

допустове

наслідкове

умовне

підметне

присудкове

безпідметне

скорочене

риска – тире

розділка – дефіс

риторичне питання

рівноважник речення

рід

чоловічий рід

жіночий рід

середній (ніякий) рід

родово-патронімічний тип

ротова яма – ротова порожнина

С

самостійні слова

сандгі (сандхі)

міжслівне сандгі

санскрит

семантика – значіння

семантичні функції

семантична категорія

семантичний чинник

сем'я слов'янських мов

середник – крапка з комою

середозвук

сильна позиція глухих

синтакса – складня

склад

закритий склад

відкритий склад

складання слів

складня – синтакса

слабка позиція глухих

славістика

слівня

слово

просте слово

складене слово

докорінне

сприростковане

знаростковане

словозміна

словосполука

словотворення
словотвір
словотворча будова
словотворча система
слов'янознавство
сонанти – складотворні приголосівки
соціолінгвістика
соціо-ономастика
сполука рівнорядна
сполука нерівнорядна
сполучник
спосіб
 дійсний
 можливий
 наказовий
спрощення груп приголосних – упрощення
стан
 діяльний
 страждальний
 середній
старо-церковно-слов'янська мова
стверднення
структурально-ономастичні дані
стилізовані говори
стилістичне забарвлення
стиль
 науковий стиль
 поетичний стиль
 товариський, розмовний стиль
 риторичний промовний стиль

стилістичне забарвлення

ступінь порівняння

рівний (перший)

вищий (другий)

найвищий (третій)

субстрат

сурядний

Т

теорія родовідного дерева

теорія хвиль

термінологія

фахова термінологія

топоніми

гідроніми

омоніми

назви місцевостей

топонімія

топоніміка

топонімічні неологізми

топономастика

топономастичне назовництво

топ ономастичний тип

присвійний тип

родово-патронімічний тип

топоформанти

транскрипція

транслітерація

твори

відіменні твори – деномінативи

віддієслівні твори – девербативи

згрубілі твори – авгментативи
 твори з реальним значінням
 твори з чуттєво-експресійним забарвленням
 здрібнілі твори – демінутиви
 двоскладові твори
 твори з нейтральним значінням

У

уклад – система
 україністика

Ф

флексія, флексія – словозміна,
 флексія – закінчення
 флексійна система
 фонема
 фонетика – звучня,
 порівняльна фонетика слов'янських мов,
 фонетичні прикмети
 фонологія
 фонологічна система
 форма
 граматична форма
 давальникова форма
 місцевикова форма
 називникова форма
 форманс
 номінальний форманс
 вербальний форманс
 компаративний форманс
 авгментативний форманс
 локальний форманс

формальна будова
 формальні варіанти
 формальні засоби
 формально-значеннєвий комплекс
 формально-структуральний бік
 формальний чинник
 зложена формація
 суфіксована формація
 фраза
 фразеологія
 функція
 структурально-граматична функція
 лексикальні функції (словникові)
 апелятивні
 апелятивно-ономастичні
 словотворчі
 флексійні
 синтаксичні
 семантичні функції

Х-Ц

хороніми
 церковно-слов'янська мова
 церковно-слов'янщина
 українська церковно-слов'янська мова
 циркумфлекс
 циркумфлектований склад

Ч

час
 теперішній
 минулий

давноминулий
майбутній (будучий)
чергування голосних

часокількість

часокількісний

частка – частиця

числівник

кількісний

якісний

рядовий

головний

дробовий

збірний

розділовий

число

однина

множина

двійня

чужі мови

Я

язичіє

язичок

ДОДАТОК В

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Гапон Л. Концепція лінгвоциду у трактуванні Ярослава-Богдана Рудницького на тлі культурно-історичних реалій розвитку української мови ХХ століття // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк, 2011. Вип. 5, ч. 1. С. 95–100.
2. Гапон Л. Ярослав-Богдан Рудницький очима радянської критики // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2012. Вип. 2(21)/1(22). С. 188–198.
3. Гапон Л. Філологічні аспекти досліджень Ярослава-Богдана Рудницького // *Studia Methodologica*. Тернопіль, 2012. Вип. 34 : Теорія літератури і гуманітарні студії. С. 294–298.
4. Гапон Л. Лінгвістичні аспекти етимологізації слів у словникових гаслах «Етимологічного словника української мови» Ярослава Рудницького // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2014. Вип. 1(23). С. 35–41.
5. Гапон Л. Лінгвістична характеристика реєстру «Етимологічного словника української мови» Ярослава Рудницького // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2014. Вип. 2(24). С. 85–91.
6. Гапон Л. Лексикографічні характеристики «Українсько-німецького словника» Зенона Кузелі і Ярослава Рудницького (на прикладі матеріалів на літери А–О) // *Filologia, socjologia i kulturoznawstwo : teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki*. Варшава, 2015. С. 49–55.
7. Гапон Л. Проблема збереження і перспектива розвитку української мови в діаспорі у науковій спадщині Ярослава Рудницького // *Filologia, sociologia i kulturoznawstwo : osiągnięcia naukowe, rozwój, propozycje na rok 2015*. Варшава, 2015. С. 92–101.

8. Гапон Л. Роль Ярослава-Богдана Рудницького у поширенні україністики в Німеччині і Канаді // Українська наука в європейському контексті : німецько-українські наукові зв'язки. Мюнхен, 2016. Том 9. С. 102–107.

9. Гапон Л. Характеристика лінгвістичних термінів Ярослава-Богдана Рудницького за походженням // *Literatura, socjologia i kulturoznawstwo. EastEuropean Conference*. Варшава, 2016. С. 11–15.

10. Гапон Л. Внесок Ярослава-Богдана Рудницького у розвиток української топоніміки // *ScienceRise*. Харків, 2016. № 10/1(27). С. 53–58.

11. Гапон Л. Напрямки діалектологічних досліджень Ярослава Рудницького // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2016. Вип. 1(25). С. 15–20.

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. V Міжнародна наукова конференція «Пріоритети германського та романського мовознавства», 03–05.06.2011, Луцьк (заочна участь, публікація).

2. Всеукраїнська наукова конференція «Українська філологія в контексті розвитку європейської наукової думки», присвячена пам'яті професора Д. Бучка, 13–14.11.2014, Тернопіль (виступ із доповіддю).

3. Міжнародна науково-практична конференція «Філологія, соціологія і культурологія : теоретичні і практичні аспекти розвитку сучасної науки», 30.09.2015–01.10.2015, Познань (заочна участь, публікація).

4. Ономастичні читання, присвячені пам'яті Д. Бучка, 12.11.2015, Тернопіль (виступ із доповіддю).

5. Міжнародна науково-практична конференція «Філологія, соціологія і культурологія : досягнення, напрацювання, пропозиції за 2015 рік» 30.12.2015–03.01.2016, Варшава (заочна участь, публікація).

6. Міжнародна наукова конференція «Українська наука в європейському контексті», 08–10.04.2016, Мюнхен (заочна участь, публікація).

7. Всеукраїнська наукова конференція «Українська філологія в контексті розвитку європейської наукової думки», присвячена пам'яті професора Д. Бучка, 03.11.2016, Тернопіль (виступ із доповіддю).

8. Міжнародна східноєвропейська конференція «Література, соціологія і культурознавство», 29–30.11.2016, Познань (заочна участь, публікація).